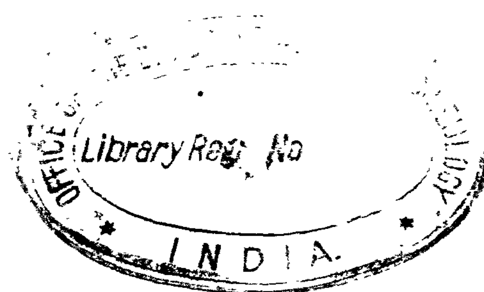

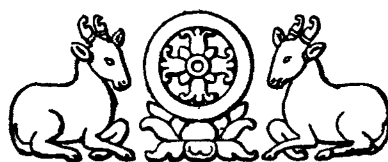

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

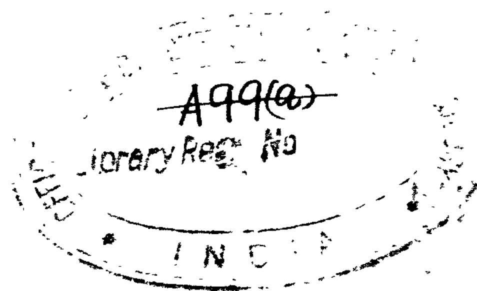
OUDHEIDKUNDIG VERSLAG
1923

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF
1924

INHOUD

LIJST DER PLATEN

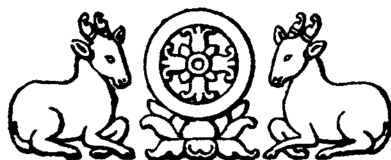
Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG 1923

Eerste en Tweede Kwartaal

Uitgegeven door het

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Weltevreden ALBRECHT & Co. | *'s-Hage* M. NIJHOFF

1923

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 1923

§ 1. *Personalia.*

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 23 Jan. werd de heer P. H. van Coolwijk herbenoemd tot Bouwkundig Opzichter.

De heer J. J. de Vink werd bij Besluit van 10 Maart herbenoemd tot fotograaf-teekenaar.

Bij Besluit van 21 Juni werd de heer P. J. Perquin herbenoemd tot Bouwkundig Inspecteur.

Aan den heer H. M. L. Rothe werd bij Besluit van den Resident van Djokjakarta met ingang van 3 Maart eervol ontslag uit zijne betrekking van tijdelijk Opzichter der oudheden te Prambanan verleend. Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst werd hem de bijzondere waardeering van het Hoofd van het Departement betuigd voor de zeer loffelijke wijze waarop hij het door hem gedurende tien jaren waargenomen ambt heeft vervuld.

Als opvolger van den heer Rothe werd aangewezen de heer N. Ch. P. Frohn.

Nu de naam van Rothe voor het laatste op deze bladzijden voorkomt, is een woord van groote waardeering voor het vele, dat door hem in het belang van Prambanan is verricht, zeker niet misplaatst.

Wanneer telkens en telkens weer met groote voldoening kon gewezen worden op den voortreffelijken toestand waarin de bouwwerken te Prambanan zich bevonden, dan is dit zeker in de eerste plaats te danken geweest aan de vaderlijke zorgen, waarmee hij de oudheden — zijn oudheden — omringde. Wanneer velerlei werkzaamheden konden uitgevoerd worden, waarvoor de Oudheidkundige Dienst geen personeel beschikbaar had, dan was dat weer te danken aan hem, die steeds klaar stond om zich in het belang der aan hem toevertrouwde monumenten de zwaarste moeite te getroosten.

Prambanan ziet zijn trouwen wachter noode vertrekken. Bij zijn afscheid vergezellen hem de dankbare gevoelens van allen die de grijze bouwvallen liefhebben!

§ 2. *Reizen.*

In Maart vertoefde ondergeteekende eenigen tijd te Solo voor het samenstellen van een beschrijving van de collectie in het Sriwedari-Museum, waarna tjandi Soekoeh, Boroboedoer en Prambanan bezocht werden. Mej. Dr. Muusses maakte het laatste deel van de tournee mede.

Waar een officieele Regeeringsopdracht aan Dr. Berlage in verband met het bekende restauratie-geschil achterwege bleef, droegen diens bezoeken aan de Midden- en Oost-Javaansche monumenten slechts een officieus karakter. Op zijn tochten naar Prambanan en Boroboedoer werd Dr. B. vergezeld door den Chef en den waarnemenden Inspecteur, terwijl bij zijn tournee langs de voornaamste Oost-Javaansche heiligdommen de laatstgenoemde ambtenaar hem begeleidde.

In de maand Juni verbleef de wnd. Inspecteur te Belahan. De Fotograaf-Teekenaar maakte dienstreizen naar Buitenzorg en Djokja en assisteerde in Juni den heer De Haan bij de werkzaamheden te Belahan.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het vierde kwartaal en het derde deel van den Inventaris van Hindoe-oudheden (bevattende de residenties Pasoeroean en Besoeki) verschenen in druk.

§ 4. *Geschenken.*

Archaeological Dept., Gwalior State, Gwalior Fort Album.

Sir John Marshall, Conservation Manuel, A handbook for the use of Archaeological Officers and others entrusted with the care of ancient monuments, Calcutta 1923.

Progress Report of the Archaeological Survey of India, W. Circle 1920/21.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Bij ons bezoek aan tjandi Soekoeh werd nagegaan, welke werkzaamheden er aan dit complex te verrichten zullen zijn, zulks in verband met de mogelijkheid, dat de hieruit voortvloeiende kosten door de Landschapskas van den Mangkoenegara zullen worden gedragen. Onnoodig te zeggen, dat dit hernieuwd blijk van belangstelling van den Zelfbestuurder in het oudheidkundig onderzoek, vooral in deze tijden van gedwongen bekrimping, op hoogen prijs zal worden gesteld. Nu het geheele terrein door de goede zorgen van P. A. Prang Wedono was schoongemaakt, bleek, dat het onderzoek zich zal kunnen bepalen tot het nagaan van het beloop der afscheidingsmuren en den aard van enkele latere aanstapelingen. Het voornaamste werk zal bestaan in het opnemen, in teekening brengen en fotografeeren van het complex en alle losse stukken. Bij dezelfde gelegenheid zal een onderzoek kunnen worden ingesteld in de nabijheid bij de Retja Menggoeng, waar enkele losse tempel-fragmenten zijn aangetroffen.

Verslag van den wnden Bouwk. Inspecteur over de werkzaamheden op Oost- en Midden-Java.

Eerste kwartaal. Het eerste werk dat voor Kediri op het programma stond, was het onderzoek en de voorziening van tjandi Soeroewono. In 1915 werd de ruïne reeds door den Heer Perquin voor een gedeelte bloot gelegd, d.w.z.

de voet werd toen voor het opmeten van de profileering uitgegraven. Overigens gebeurde er heel weinig aan, zoodat het monument nog vrijwel in zijn oorspronkelijk vervallen staat werd aangetroffen. Begonnen werd dan ook het terrein om den tempel naar de verschillende zijden verder af te graven. In de eerste plaats om het monument op een ruimer plein te plaatsen, ten tweede om de nog in den grond zittende steenen los te krijgen. Aan de West-, Noord- en Oostzijde werd een flinke strook afgegraven. Aan de Zuidzijde moest de breedte beduidend minder genomen worden om de mooie oude waringin te sparen. Tot op een breedte van ongeveer 5 M. van den tempel werden nog steenen gevonden, verderop echter niet meer. Toch werden er voor alle zekerheid nog een paar proefsleuven gegraven, maar deze leverden geen resultaat op. Voor den afvoer van het water uit den $\pm$ 1 M. diepen put werd aan de Noordzijde een geschikte gelegenheid gevonden.

Bij beide ontgravingen waren heel wat steenen voor den dag gekomen, zoodat dan ook het vermoeden bestond, dat er fragmenten uit saam te stellen zouden zijn, die dan op hun beurt weer de gegevens zouden leveren voor de oorspronkelijke structuur en versiering van het monument. Nauwelijks was het graafwerk afgeloopen of er werd met het sorteeren van de gevonden steenen een aanvang gemaakt. In de eerste plaats werden de stukken, die bij de verschillende beelden, raksasa's, rijdieren etc. behoord hadden, uitgezocht en getracht de oorspronkelijke figuren weer te reconstrueeren. Het resultaat was bedroevend. Al heel gauw bleek, dat er zeer veel verloren is gegaan, zoodat slechts enkele kleine fragmenten konden worden saamgesteld. Om het materiaal zooveel mogelijk compleet te maken, werden de omliggende desa's afgezocht en mocht het gelukken nog verscheidene stukken terug te brengen. Desondanks bleef het voorhanden zijnde materiaal zeer incompleet.

Met de overgebleven restanten van de verschillende kala-koppen was het al niet beter. Ook hiervan is zeer veel verloren gegaan en konden maar zeer kleine fragmenten opgezet worden.

Van het dak waren de overgebleven stukken in verhouding aanmerkelijk talrijker en kon dan ook het grootste gedeelte ervan, ofschoon zeer fragmentarisch, gereconstrueerd worden. Toch blijven er ook voor het dak groote hiaten, die niet anders dan met een zekere dosis fantasie aangevuld kunnen worden. Bij dezen stand van zaken zal het niet mogelijk zijn een eenigszins betrouwbare reconceptie op papier te zetten, waarom het m.i. dan ook aanbeveling verdient deze maar achterwege te laten, daar een dergelijke teekening toch geen of althans heel weinig archeologische waarde zou hebben. Niettemin geven ons de verspreid liggende stukken en kleine fragmenten waardevolle aanwijzingen omtrent de algemeene structuur en versiering van dezen bijzonderen tempel. Hierop hopen we later aan de hand van foto's en eventueele kleine detail-teekeningen nader terug te komen.

Bij het sorteeren en uitzoeken van de stukken kwamen telkens steenen in handen, die er duidelijk op wezen tot het een of ander achthoekig bouwdeel behoord te hebben. Oorspronklijk werd gedacht, dat ook deze stukken van de tegenwoordig bekende ruïne afkomstig waren, maar bij het samenstellen van het dak

bleek al spoedig, dat dit niet het geval kon zijn. Ze moeten bij een ander bouwwerk behoord hebben, dat zoo niet geheel dan toch tenminste van boven achthoekig was. Dit bouwwerk kan niet heel ver van de tegenwoordige ruïne gestaan hebben, omdat de bewuste steenen er vlak bij aangetroffen werden. Nu vertoont het tegenwoordig. terrein ten Zuiden van de bekende ruïne een geringe heuvelachtige verhooging en ook juist aan die zijde werden de steenen van den achthoek afkomstig, gevonden Beide aanwijzingen doen vermoeden, dat het veronderstelde bouwwerk ten Zuiden van den tegenwoordigen tempel gezocht moet worden. Door middel van proefsleuven zal nagegaan worden of er nog iets van terug te vinden is.

Behalve het graafwerk en het sorteeren van de uitgekomen steenen werden aan den tempel enkele herstellingen uitgevoerd. Vrijwel alle uitwendige hoeken waren aanmerkelijk afgeweken en vereischten voorzieningen. Voor zoover noodig werden de bouwvallige gedeelten afgehaald en weer opnieuw gesteld. Bijzondere moeilijkheden kwamen hierbij niet voor. Aan de Westzijde werden enkele bijpassende stukken, o.a. van de paarden en den ruiter, terzijde van den trap terug gevonden en herplaatst.

Zooals bekend ontbreekt op enkele plaatsen aan de Zuidzijde boven de reliefreeks de bekronende lijst. Daar de tempel van boven aan deze zijde het laagst is, stroomt het water hier over de onbeschermde reliefs naar beneden. Onnoodig te zeggen dat dit zeer tot schade voor het behoud van de reeks is. Om hierin te voorzien zal de ontbrekende lijst ter plaatse worden hersteld.

Aan de Oostzijde werd in 1915 reeds een stuk van den ringmuur of van een der ringmuren gevonden. Bij de jongste ontgraving kwam ook aan de Noordzijde een stuk ervan voor den dag. Getracht zal worden den muur verder te volgen om hem zoo mogelijk ook aan de andere zijden te traceeren.

In het vorig verslag werd melding gemaakt van een pas ontdekte Ganeça met inscriptie op de onderneming Karang-Dinojo. In het afgeloopen kwartaal werd aan de onderneming een bezoek gebracht om op de oorspronkelijke vindplaats na te gaan of er misschien nog iets anders te vinden was. Het resultaat was, dat op de plaats, waar de Ganeça opgegraven werd, restanten van een klein baksteenen gebouwtje werden aangetroffen. Vermoedelijk is het een klein terras geweest; het ligt thans echter geheel in puin. Het grondvlak was een rechthoek, waarvan de lange en de korte zijde respectievelijk ± 4 en 3 M. maten. Van deze gelegenheid werd tevens gebruik gemaakt om met den administrateur nog enkele andere dingen op de onderneming te bezoeken. Zoo werden o.a nog twee water(?)putten aangetroffen. De vierkante schachten waren in baksteen opgetrokken. De eene put was schoon en men kon tot op den bodem zien. Naar schatting was de put 8 à 10 M. diep. De andere put was geheel begroeid, zoodat er weinig van te zien was. Bij één der putten werd een uitgeholde steen gevonden met het jaartal 1062 çaka.

Op het erf van een der mandoers stonden enkele kleine beeldjes. Behalve een Wishnu, die nog vrij gaaf was, waren alle zwaar beschadigd en afgesleten en

uit een sculpturaal oogpunt van geen beteekenis. Uit alles blijkt wel dat we hier met een oude en typische omgeving te doen hebben; de gevonden jaartallen loopen tot in de oudste Oost-Javaansche periode terug. Voor wat reeds vroeger op dezelfde onderneming en op de aangrenzende ondernemimg Soekaboemi werd gevonden, wordt naar het Rapp. O. D. 1915 pag. 271 en 272 verwezen.

Te Prambanan werd geregeld aan de herstelling van den voet van den Wishnu-tempel gewerkt. De bouwvallige gedeelten werden afgehaald en daarna opnieuw gesteld. Bijzonderheden kwamen daarbij niet voor. De Zuidelijke helft van de Oost-zijde, de Zuid- en de Noordzijde kwamen gereed.

Onder toezicht van den mantri werden de complexen op den Dieng en te Gedong-Sanga en de tjandi's Sela Grya en Pringapoes schoon gemaakt. In Oost-Java werden onder toezicht van den opzichter de tempels in het Malangsche, de tjandi's Djaboeng, Djalatoenda, Gĕdoeng en Goenoeng Gangsir nagezien en schoongemaakt.

Tweede Kwartaal. In het vorige verslag werd naar aanleiding van de gevonden stukken op het terrein van tjandi Soerowono de mogelijkheid besproken, dat er oorspronkelijk ten Zuiden van de tegenwoordige ruïne nog een achthoekig bouwwerk stond. Bij onderzoek van het terrein werd inderdaad, ongeveer 25 M. ten Zuiden van den tempel, de fundeering van een achthoek-bouw gevonden. Het bouwwerk zelf is zoo goed als verdwenen. Op een vierkante, baksteenen fundeering, die ± 1.25 M. beneden het tegenwoordig terrein-niveau ligt, werd op de Z. O. hoek nog één laag van een natuursteenen onderbouw aangetroffen. Deze onderbouw was echter niet vierkant, maar achthoekig. De achthoekvorm begon dus dadelijk boven de baksteenen fundeering en is klaarblijkelijk tot in de bekroning van het dak voortgezet. Het valt te betreuren, dat er van dit zoo heel bijzondere monument maar zoo bitter weinig over is. Aan de Westzijde is de baksteenen fundeering met een voorsprong vermoedelijk voor de trap bestemd. De inwendige kern was als gewoonlijk in baksteen opgetrokken.

Nadat alle hoeken en reliefs van den hoofdtempel weer herplaatst waren, werd aan de Zuidzijde de vlakke lijst boven de reliefs, zoover die daar onbrak, hersteld. Door het herstellen van den baksteenen binnenbouw kon de tempel van boven behoorlijk gedicht worden. De verschillende fragmenten, die tijdens het onderzoek saamgesteld konden worden, en de overgebleven losse stukken zijn langs de terreingrenzen opgesteld. Einde Mei waren de werkzaamheden aan Soerowono gereed.

Begin Juni werd de groote boom bij de badplaats te Belahan gekapt, de badplaats zelf grondig schoon gemaakt en de scheuren met cement-mortel gevuld. Tevens werd het beeld uit de Noordelijke nis afkomstig, dat onder een boom voor een groot deel in den grond was gezakt, weer op zijn oorspronkelijke plaats terug gezet. Het beeld in de Zuidelijke nis werd tegelijkertijd behoorlijk in het lotuskussen geplaatst. Van de badplaats en enkele fragmenten werden fotografische opnamen gemaakt.

Van de poortjes moesten de houten lateien opnieuw aangebracht worden, omdat die van verleden jaar door de bevolking waren uitgebroken. De Ass. Resident van Bangil werd intusschen van een en ander op de hoogte gebracht.

Op ongeveer 20 M. afstand in N. O. richting van het Westelijke poortje werden de restanten van een klein hoek-torentje ontdekt. Het is een vierkant blok in baksteen, van boven met enkele lijsten. De bovenbouw is verdwenen.

Oostelijk van de twee poortjes op het hoogste punt van den heuvel werd de ruïne van den door Dr. Verbeek beschreven tempel gevonden. Het was één groote, dicht begroeide puinhoop. Van den 8 M. hoogen muur, die Verbeek nog aantrof, is niet veel overgebleven. Alleen aan den Z. W. hoek staat nog een gedeelte van den benedenbouw overeind. De overige hoeken zijn geheel afgestort. Ook van de trap, die aan de Westzijde lag, is vrijwel niets meer teruggevonden. In de profileering van den voet zien we nog het groote ojief, halfrond etc., die er op wijzen, dat het een Oost-Javaansch monument in ouden stijl is geweest. Ook de platte grond vertoont de oude vorm, n.m. een vierkant, met in de as van elke zijde een kleine voorsprong. In platte grond en opzet vertoont deze ruïne overeenkomst met Soembernanas.

Boven lag op één zijde gekanteld met de tuit naar beneden het voetstuk of yoni. Het is een vierkant stuk van natuursteen met eenvoudig lijstwerk en een paneelverdeeling versierd. De uitloop wordt door een groote nāga ondersteund.

Tusschen het Westelijk poortje en de groote badplaats ongeveer 200 M. ten Noorden van de laatste werden enkele overblijfselen van een merkwaardig, bouwwerk gevonden. Of het als kluizenarij dan wel als badplaats bestemd is geweest, was niet meer na te gaan. Er werd geen enkel stuk gevonden dat hieromtrent eenige nadere aanwijzing kon geven. Alleen de omstandigheid, dat de ruïne aan den voet ligt van een waterval, die langs een loodrechte rotswand naar beneden stort, zou een vroegerige badplaats doen vermoeden. Het bouwwerk is zeer vervallen, enkele stukken van de baksteenen muren, die tegen den kaliwand waren aangebouwd, is alles wat er nog van over is. De gegevens, die de ruïne thans nog oplevert, zijn ontoereikend om een denkbeeld van den vroegeren bouw te vormen. Wel moet het een allermerkwaardigst bouwwerk geweest zijn, dit toont althans de situatie, die heel bijzonder is.

Boven werd in een rotsblok uitgehouwen een kleine ledige nis aangetroffen. Het nisje is boven door een soort flamboyant-boog afgesloten. De grootste hoogte bedraagt 0.45 M.

Tijdens het verblijf te Belahan werd op aanwijzingen van de bevolking een nog onbekend gebleven oudheid op den Penanggoengan bezocht. Deze ligt ten Zuiden van den Gadjahmoengkoer, in het zadel tusschen laatstgenoemden top en den Penanggoengan. In de mond van de bevolking heet ze Watoe kelir. Het is een soort terrasmuur in den rots uitgehouwen en met een reeks sprekende reliefs versierd. Het muurtje is ± 4 M. lang en ± 1.05 M. hoog en wordt boven door een geornamenteerde band afgesloten. De figuren van de reeks zijn sterk verweerd, niettemin is het Oost-Javaansche karakter nog duidelijk te herkennen. Aan de

Oostzijde (de reliefs zijn naar het Zuiden gericht) is een klein inspringend trapje, dat aan beide zijden door een hurkenden raksasa wordt geflankeerd. Behalve de traptreden, die door aparte dunne platen zijn gedekt, is het geheel in den rots uitgehouwen. Vanwege den regen en de mist kon er helaas niet gefotografeerd worden.

Op het kerkhof van de desa Kesiman, ongeveer een uur gaans van Betra, werden overblijfselen van een vroeger bouwwerk aangetroffen. Veel was het niet, wat verspreid liggende baksteenen, waaronder enkele geornamenteerde stukken en een met wapens of zegels versierde antefix. De tijd ontbrak om hier een nader onderzoek in te stellen. Einde Juni kwamen de werkzaamheden bij Belahan etc. gereed.

Te Prambanan werd voortgegaan met de herstelling van den voet van den Wishnu-tempel. Het afnemen en weer herplaatsen van de verschillende zijden kwam klaar. Tevens werd de vloer van de gaanderij zoover noodig goed gelegd, hersteld en waterdicht gemaakt. De trap, die uit elkaar hing en aanmerkelijk was afgeweken, werd grootendeels afgebroken en opnieuw gesteld.

De heer van Coolwijk werd na de beëindiging der werkzaamheden te Batavia (§ 8) en te Serang (§ 9) belast met het opnemen en in teekening brengen van tjandi Wringin Lawang. Hij werd daartoe in Maart naar Modjokerto overgeplaatst.

§ 6. *Vondsten.*

Volgens mededeeling van den Gouverneur van Sumatra's Oostkust werd nabij de plaats Gadjah Bataloeik, op den Boekit Padoeik ten N.O. van Aoer Koening (aan den rechteroever van de B. Sibajang, bronrivier van de Kampar Kiri) een zeer verweerd Ganeça-beeld gevonden, hoogte 89, grootste breedte 54 c.M.

Van den Assistent-Resident van Sampang, Madoera, werd een afgietsel ontvangen van een in de desa Kemoening van het onderdistrict Sampang gevonden lingga met 7-regelige inscriptie. De lingga zelf werd overgebracht naar het kantoor van den Assistent-Resident (zie verder § 7). In de nabijheid van Kemoening zouden nog meerdere resten van vroegere nederzettingen, in den vorm van fundamenten van gebouwen, aanwezig zijn. De inwoners spreken van een voormalig rijkje Nandhi.

Door denzelfden bestuursambtenaar werd in een vervallen grotwoning, de zgn. „Somor dhaksan" te Sampang een chronogram gevonden, bestaande uit een afbeelding van twee paarden, waartusschen een boeta (1327 of 1027?).

De Opzichter van de Hindoe-bouwvallen te Prambanan rapporteerde, dat door de bevolking op een erf in de desa Glondong ten N.W. van tjandi Kalasan het bovenste gedeelte van een makara, benevens een Rākṣasa-beeld werd uitgegraven. Bij een volgend bezoek aan Kalasan zal naar een en ander een onderzoek worden ingesteld.

§ 7 *Epigraphie en iconographie.*

Van de inscriptie van Karang Dinojo (zie O.V. 1922 IV p. 104) bleken bij de bestudeering der abklatschen slechts enkele losse woorden en zinnen ontcijferd te kunnen worden. De tweede regel geeft:

//0// Awighnam astu //0// swasti çakawarṣatīta....... (het jaartal is geheel uitgewischt) çrawaṇamāsa............

Den naam van den uitvaardiger der oorkonde vonden wij niet vermeld. Naar het schrift te oordeelen dateert het stuk uit het midden van de negende çaka-eeuw, dus uit den tijd van Mpu Siṇḍok.

Over de andere oudheden in de nabijheid van de vindplaats der inscriptie (vgl. O.V. 1922 t.a.p.) zie onder § 5.

Van de inscriptie van den lingga van Kemoening (zie § 6) zijn alleen de beide eerste regels met zekerheid te lezen: i saka 1301. Van het vervolg is alleen het slot te onderscheiden: nagara gata bhuwanāgöng.

§ 8. *Hollandsche oudheden.*

In aansluiting met wat vroeger over de voorbereiding van het geregeld onderhoud der Hollandsche oudheden in de Molukken werd vermeld (O.V. 1922 p. 57), kan thans worden medegedeeld, dat in Maart een conferentie plaats had tusschen het Hoofd der Afdeeling Bestuurszaken der Buitengewesten, den Resident van Amboina en schrijver dezes, ter bespreking van de in het belang der genoemde oudheden te nemen maatregelen. Hierbij werd uitgegaan van het principe, dat de bevolking zelve onder geen voorwaarde met het onderhoud zoude mogen worden belast en bij voorkeur gebruik gemaakt zoude moeten worden van 1e. tewerkstelling van gestraften; 2e. het geven van een nuttige bestemming waar zulks mogelijk zou zijn aan thans ongebruikte gebouwen; 3e. het uitvaardigen van verbodsbepalingen tegen afbraak, beplanting, bevuiling enz. Het bleek ter conferentie, dat met aanwending van deze middelen, die geen noemenswaardige uitgaven vergen, reeds veel in het belang der monumenten zou kunnen worden verricht, maar dat men, wilde men de bouwwerken in een eenigszins behoorlijken toestand brengen, zoodat zij werkelijk „onderhouden" zouden mogen heeten, de beschikking over een bescheiden bedrag zoude moeten verkrijgen, waaruit enkele noodzakelijke uitgaven bestreden zouden kunnen worden, zoo bijv. het witten en bijpleisteren der muren om het inwateren en wortelschieten van onkruid tegen te gaan; het herstellen van houtwerk, sloten, beslag e.d. andere reparaties. Als gevolg van de gehouden besprekingen werd een voorstel ingediend, waarop door de Regeering bij Besluit van 20 April machtiging werd verleend om voor het nemen van de noodzakelijkste maatregelen tot behoud der Hollandsche Oudheden in de Molukken gedurende het jaar 1923 te beschikken over een bedrag van ten hoogste ƒ 1000.—

Hiermede is de Regeeringszorg voor deze zoo lang verwaarloosde Compagnies-oudheden tot een voldongen feit geworden.

Door den Resident van Amboina werd bereids met gebruikmaking van gestraften het Fort Belgica ter hoofdplaats van boomen en struikgewas gezuiverd, zoodat het weer vanuit zee zichtbaar is. Van het Fort Nassau werd de vegetatie verwijderd, de grachten uitgediept en de bruggen schoongemaakt. Verder ontvingen de in de Residentie Amboina bescheiden bestuursambtenaren van ZHEH. opdracht op hun dienstreizen de monumenten in hun ressort te inspecteeren en omtrent den toestand rapport uit te brengen.

Het rapport van den heer Jansz over de herstellingen van de Portugeesche Buitenkerk, uitgevoerd vóór zijn vertrek met verlof in 1922, werd eerst in Juni van dit jaar ingediend. Het vinde alsnog hieronder een plaats.

Het restaureeren der banken gaat geregeld voort. Oorspronkelijk liet het zich aanzien, dat dit zich zou kunnen bepalen tot de sterk door rajap aangetaste achterschutten en bodems, maar al spoedig bleek dat er ook bij de zij- en voorkanten veel was, wat door de dikke verf en vernislaag bij elkaar gehouden werd, maar wat inwendig totaal vermolmd was.

De muren die door het moeilijk toevloeien van de middelen eenigen tijd aan weer en wind blootgesteld werden, beginnen hiervan ernstig nadeel te ondervinden.

Het heeft heel wat moeite gekost om het vocht, dat door deze oude droge muren gretig wordt opgeslorpt (een gedeelte van de westmoesson en den geheelen niet te drogen oostmoesson hadden wind en regen, maar amper tegengehouden door wat atap, vrij spel) daaruit verwijderd te krijgen.

De kerkvloer werd geheel opgebroken en waterpas en haaksch gelegd.

De gebroken tegels werden langs de kanten verwerkt.

Tijdens het werk bleek dat de blauwe kleur van het houtwerk was aangebracht over een grijs-bruinen. Het schilderwerk werd daarmede in overeenstemming aangebracht. De preekstoel werd van zijn bronslaag ontdaan, waardoor het Chineesche bladgoud weer te voorschijn kwam. Dit had echter te veel geleden. Het werd geheel opnieuw aangebracht en het houtsnijwerk dat ook veel gaten vertoonde, bijgewerkt.

Ook bij het restaureeren der banken is gebleken dat zulk werk het best aan Chineesche handen is toevertrouwd. De een Europeaan vreemd aandoende afwijkingen van het overigens Europeesche ornament werden door deze menschen, alsof het een vanzelf sprekend iets was, aangebracht. De veronderstelling dat dit ornament onder Compagnie's leiding door Chineesche handen werd vervaardigd, lijkt me dan ook in geen enkel opzicht gewaagd.

Het snijwerk van het manuaal van het orgel bleek na schoonmaak in een goede conditie te zijn, ook het verguldsel was in uitstekenden staat.

Oud verguldsel is zooveel mooier dan nieuw en gedachtig daaraan werd hier dan ook niets bijgewerkt.

Dit manuaal vertoont het meest zuiver Europeeschen invloed en is een der beste snijwerken uit de kotta.

De oorspronkelijke ingang in de as der kerk werd hersteld zoodat na het opengaan der hoofddeur het geheele gebouw zichtbaar wordt.

Het vrijmaken van den preekstoel werd uitgesteld tot ondergeteekende van verlof terug zal zijn.

Terwijl van het verlof gebruik zal gemaakt worden om de ontbrekende kroonarmen in Holland te laten aanmaken.

Daar de heer Jansz bij zijn terugkomst van buitenlandsch verlof in Djokja werd herplaatst, werden de laatste herstellingswerkzaamheden aan den heer Van Coolwijk opgedragen.

Het houten schot voor de trap van den preekstoel werd opgebroken en enkele meters naar achter verplaatst. De zijschotten naast de trap werden eveneens afgebroken, zoodat de preekstoel nu geheel vrijstaat.

De trapleuningen met balusters en lijstwerk werden tijdelijk verwijderd en de trap een weinig gelicht, zoodat deze weer goed aansloot aan den preekstoel. De tegelvloer onder den trap werd afgebroken en waterpas gelegd, waarna de balusters en leuningen werden herplaatst.

De trap en de hemel van den preekstoel werden opnieuw geschilderd, evenals het verplaatste achterschot, de ramen en het plafond in de preekstoelruimte.

Het plafond in de kerk werd op een plaats waar een paar planken losgeraakt waren, hersteld en bijgewit. Aan de buitenzijde van de kerk was op enkele plaatsen het pleisterwerk gescheurd, deze plekken werden uitgehakt en opnieuw bijgepleisterd. Van buiten werd de kerk gewit en van binnen gedeeltelijk.

Het pannendak werd waar noodig opnieuw ingedekt. Boven de consistoriekamer werd aan het overstek van het dak van de kerk een halfronde goot met afvoer aangebracht, zoodat bij regen het lekken in de consistoriekamer voorkomen wordt.

§ 9. *Islamitische oudheden.*

Voor de herstelling van de oude Masdjid Agoeng te Banten heeft zich een comité gevormd, dat voor het opmaken van de begrooting van de benoodigde materialen de hulp van den Oudheidkundigen Dienst heeft ingeroepen. Aan den bouwk. Opzichter werd in Februari opdracht verleend zich naar Banten te begeven en de verlangde berekening aan de hand van de inmiddels vervaardigde teekening van het gebouw op te maken. Op verzoek van het comité zal de Oudheidkundige Dienst op de herstellingswerken, die na het inzamelen der gelden een aanvang zullen nemen, toezicht houden.

§ 10. *Prehistorica.*

Volgens mededeeling van prof. Dr. E. R. K. Rodenwaldt worden op Soemba in de nabijheid van Mailolo over een aanzienlijke uitgestrektheid groote urnen in den grond aangetroffen, die met zeezand en overblijfselen van menschen-schedels en -beenderen zijn gevuld. Van dit complex — waarop reeds door vroegere bezoekers is gewezen — werd onlangs door den Civielgezaghebber, den heer Dannenberger, een

groote urn ontgraven, waarin zich de beenderen van elf menschen en een gendi van zeer eigenaardig model werd aangetroffen. Het bewaren van menschenbeenderen in urnen is bij de tegenwoordige Soemba'sche bevolking geheel onbekend, zoodat men van een, t.a.v. de tegenwoordige adat, prehistorisch gebruik kan spreken, dat alleszins waard is nauwkeurig bestudeerd en vastgelegd te worden.

Volgens prof. Rodenwaldt bestaat er gevaar, dat de graven die zich in de onmiddellijke nabijheid van het kampement bevinden, om de nieuwsgierigheid van vreemdelingen te bevredigen, of uit andere motieven, worden geopend, waarbij de half vergane beenderen kunnen worden beschadigd en allicht ook andere waardevolle gegevens verloren gaan. In afwachting dat het bedoelde graven-complex door een deskundige nader zal worden onderzocht — prof. Rodenwaldt hoopt daartoe bij zijn aanstaand bezoek aan Soemba zelf de gelegenheid te vinden — werd tot den Resident van Timor en Onderhoorigheden het verzoek gericht om de noodige maatregelen te nemen voor het ongerept bewaren van het graven-complex.

Door tusschenkomst van Ir. Beaucher ontvingen wij een doorboorde kraal van groen-blauwe steen, gevonden bij Oemboel (Loemadjang) bij het graven van een irrigatie-kanaal, in een verharde klei-laag (jonge badas-formatie), van minstens 2 à 3000 jaar ouderdom.

§ *11. Teekeningen.*

Te Prambanan werden nog enkele calques van Oost-Javaansche tempels vervaardigd en werd een aanvang gemaakt met het opmeten van het kleine Zuidelijke heiligdom. Te Kediri werden de teekeningen van Belahan afgemaakt en de reconstructie van Soemberdjati in studie genomen.

De platte grond, voor- en zijaanzicht van tjandi Wringin Lawang (§ 5) kwamen in inkt gereed.

§ *12. Fotografieën.*

Op verzoek van het Koloniaal Instituut te Amsterdam werd voor de door deze Vereeniging in de maanden Augustus-September te organiseeren jubileums-tentoonstelling een collectie foto's ingezonden, die een denkbeeld bedoelen te geven van de vorderingen van het archaeologisch onderzoek in de laatste kwarteeuw.

§ *13. Programma voor het volgend Kwartaal.*

De heer Perquin zal voortgaan met het sorteeren der fragmenten op het Prambanan-terrein en de grond-overdracht voor de tjandi's Kalasan en Sari regelen.

De heer De Haan zal de werkzaamheden aan de badplaats Djalatoenda voortzetten (Zie O. V. 1921 p. 150) en zoo mogelijk beëindigen, waarbij de Fotograaf-Teekenaar hem zal assisteeren.

De heer Van Coolwijk zal na tjandi Wringin Lawang dè tjandi Dermo opmeten en in teekening brengen.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 1923

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6758	24 × 30	Sendang Doewoer, distr. Patjiran, afd. Lamongan.	Gapoera (vroeg-Mohamedaansch).
6759	„	id.	id. detail, poortje met deuren.
6760	18 × 24	id.	id. detail
6761	„	id.	id. id
6762	„	id.	id. id
6763	uitgevallen		
6764	18 × 24	id.	id. id
6765	uitgevallen		
6766	18 × 24	id.	id. id
6767	uitgevallen		
6768	18 × 24	id.	id id.
6769	24 × 30	Tjandi Panataran distr. en afd. Blitar	Hoofdtempel. Detail reliefs van den onderbouw.
6770	„	id.	id. id
6771	„	id.	Situatie (plattegrond) v/h tempelterrein
6772	„	Tjandi Soemberdjati, distr. Lodaja, afd. Blitar	Terrein-overzicht met tempel.
6773	„	Tjandi Kotes of Papoh, distr. Gandoesari, afd. Blitar	Terrein-overzicht met tempeltje, West.
6774	„	id.	Detail van het tempeltje.
6775	30 × 40	Tjandi Djaboeng, distr. Paiton, afd. Kraksaän.	Noord-Westzijde van den tempel.
6776	„	id.	Noord-Oostzijde, id.
6777	„	id.	Detail-aanzicht.
6778	24 × 30	id.	id. id.
6779	„	id.	id. id.
6779a	18 × 24	id.	id. id.
6780	24 × 30	id.	id. id.
6780a	18 × 24	id.	id. id.
6780b	„	id.	id. id.
6781	24 × 30	id.	Relief (medaillon)
6782	„	id.	id. id.
6783	„	id.	id. id.
6784	„	id.	id. id.
6785	13 × 18	id.	Ornament (detail).
6786	„	id.	id. id.
6787	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6786	13 × 18	Tjandi Djaboeng, distr. Paiton afd Kraksaän.	Ornament (detail).
6787	„	id.	id. id.
6788	„	id.	id. id.
6789	„	id.	id. id.
6790	„	id.	id. id.
6791	„	id.	id. id.
6792	„	id.	id. id.
6793	„	id.	id. id.
6794	„	id.	id. id.
6795	„	id.	id. id.
6796	„	id.	id. id.
6797	„	id.	Detail v/d nis naast den ingang.
6798	„	id.	id. id.
6799	24 × 30	Tjandi Lawang, distr. Ngampel, afd. Bojolali	Overzicht na de ontgraving.
6800	„	id.	id. id.
6801	„	id.	id. id.
6802	„	Lolo, afd. Korintji, res. Djambi.	Metalen vat (?) of vaas, met ruit-ornament.
6803	18 × 24	id.	id. id.
6804	„	id.	id. id.
6805	„	id.	id. id.
6806	„	id.	id. id.
6807	13 × 18	Moeara Djambi, afd. en res. Djambi	Tempel-ruïne „Stanoh" geheeten
6808	8 × 10	id.	Geornamenteerde steen.
6809	„	id.	id id.
6810	„	id.	Steen met lotus-ornament.
6811	„	id.	Steenen nandi.
6812	„	id.	Steenen makara (ruïne Tjandi.)
6813	„	id.	id beeld (Patjinaän).
6814	„	id.	id beeldfragm. (ruïne Tjandi).
6815 [1]	„	id.	id. id
6816	„	id.	id. id.
6817	„	Petjinaän, afd. Djambi.	Steenen olifant.
6818	„	id.	id. id.
6819	„	Kampong Baroe, afd. en res. Djambi.	Steenen zuil (dagob) Zie Oudh. Versl. 1921 p. 192 sq.
6820	13 × 18	Tanah Priok, afd. Djambi, thans Mus. Bat. No. 5815.	Bronzen beeldje van een staanden Buddha (zie Oudh. Versl. 1921 p. 77).
6821	„	id.	Zelfde, van ter zijde.
6822	„	Tjandi Sanggrahan, distr. en afd. Toeloengagoeng.	Zuid-Oosthoek van de poort met ringmuur.

[1]). Hiervan alleen een foto.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6823	13 × 18	Tjandi Sanggrahan, distr. en afd. Toeloengagoeng.	NW. hoek, voor de herstelling.
6824	„	id.	NO. hoek, id.
6825	„	id.	ZO. hoek, id.
6826	„	Tjilakat, distr. Djaboeng, thans Mus. Modjokerto, No. 522.	Steenen beeld van Ardhanârî. (?)
6827	„	Emboh, distr. Sidajoe, afd. Grissee, thans Mus. Modjokerto, No. 765.	Steenen beeld de zeven rĕsi's voorstellende.
6828	„	Sedati, distr. Modjosari, thans Mus. Modjokerto, No. 600.	Steenen beeld van Çiwa staande op een nandi.
6829	„	Soko, distr. en afd. Modjokerto, thans Mus. Modjokerto No. 766.	Steenen beeld van Kâlî. (?)
6830	8 × 12	Gedong Songo, thans Mus. Bat. No. 5719.	Steenen beeld van Kuwera.
6831	„	Pertibi, res. Tapanoeli, thans Mus. Bat. No. 200.	Steenen beeld van Ganeça (ws. van biara Si Pamoetoeng ?).
6832	13 × 18	Tjandi Soemberdjati, distr. Lodaja, afd. Blitar.	Georn. banden No. 1 en 2 met hoek- en midden-antefixen.
6833	„	id.	id. No. 3 en 4 id. id.
6834	„	id.	id. No. 5 en 6 id. id.
6835	„	id.	id. No. 7 en 8 id. id.
6836	„	id.	id. No. 1 en 2, 3 en 4 met tusschenliggende geledingen.
6837	„	id.	id. No. 5 en 6, 7 en 8 id. id.
6838	„	id.	Hoek- en middenpilaster v/d 1e rij.
6839	„	id.	Hoek en middenpilaster van de 2de rij.
6840	„	id.	id. id. van de 3de rij.
6841	„	id.	Benedengedeelte van den top.
6842	„	id.	Bovengedeelte van den top.
6843	„	id.	Bovenste geledingen v/d kroonlijst.
6844	„	id.	Onderste id. id.
6845	„	id.	Bovengedeelte van de basis met pilaster v/d nissen naast den ingang.
6846	„	id.	Fragmenten van den middenbouw, trapvleugel en ojief.
6847	„	id.	Fragmenten van den benedenbouw.
6848	„	id.	Stukken, die na sorteering overbleven van den benedenbouw.
6849	„	Prambanan.	Brahma-tempel. Zuidelijke vleugel van de trap.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6850	13 × 18	Prambanan.	Brahma-tempel. Oostzijde v/d trap.
6851	„	id.	id. Noordelijke vleugel v/d trap.
6852	„	id.	id. ZO. hoek v/h Soubasement.
6853	„	id.	id. NO. hoek v/h Soubasement.
6854	„	id.	id. Aansluiting balustrade, Oostzijde-Noord.
6855	„	id.	Oostzijde van den tempel tegenover den Brahma-tempel.
6856	„	id.	Çiwa-tempel, Zuidzijde.
6857	„	id.	id. Zuid-Oosthoek.
6858	„	id.	id. id.
6859	„	id.	id. Oostzijde.
6860	„	Belahan, distr. Gĕmpol, afd. Bangil, Pasoeroean.	Zuidelijke badkamer vóór de schoonmaak.
6861	„	id.	id. na de schoonmaak.
6862	„	id.	ZW. hoek tijdens de schoonmaak.
6863	„	id.	id. na de schoonmaak.
6864	„	id.	Zuidelijke pijler a/d Westzijde na de schoonmaak.
6865	„	id.	Zuidzijde na de schoonmaak.
6866	„	id.	Noordelijke helft v/d badplaats.
6867	„	id.	Zuidelijke id. id.
6868	„	id.	Z.O. hoek v/h Westelijk poortje vóór de schoonmaak.
6869	„	id.	id. id. na de voorziening.
6870	„	id.	NO. hoek id. id.
6871	„	id.	NO. hoek v/h Oostelijk poortje vóór de schoonmaak.
6872	„	id.	id. id. na de schoonmaak.
6873	„	id.	ZO. hoek v/h Oostelijk poortje na de schoonmaak.
6874	12 × 16	Museum Ternate.	Zilveren hoofddeksel
6875	9 × 12	Oud-Batavia.	Eet-servies v/d Gouv. Gen. Van der Parra.
6876	„	id.	id. id.
6877	„	Moeara Djambi, afd. en res. Djambi.	Steenen nandi.
6878	„	Djamboe, afd. MoearaTambesi, res. Djambi.	Aarden kruik en koperen schaal.
6879	13 × 18	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar.	Deksteen van het gewelf.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6880	18 × 24	Prambanan	Wiṣṇu-tempel, Zuidelijke trapvleugel vóór de herstelling.
6881	„	id.	id. Zuid-Westhoek vóór de herstelling.
6882	„	id.	id. Westzijde vóór de herstelling.
6883	„	id.	id. NO. hoek en Noordelijke trapvleugel vóór de herstelling.
6884	„	id.	id. ZO. hoek van het soubasement vóór de herstelling.
6885	24 × 30	Djamboe, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg (Batavia).	Tweeregelige Sanskrit-inscriptie in Wenggi-schrift, op de heuvel Pasir Koleangkak.
6886	„	Moeara Tjianten, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg.	Beschreven steen in de rivier Tji Sadane a/d mond v/d Tjianten.
6887	„	Kebon Kopi, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg.	Beschreven steen met een regel Wenggischrift en twee afdrukken van olifantspooten.
6888	„	id.	Beschreven steen met drie regels oud-Javaansch schrift en jaartal 854 (?)
6889	„	Tjiaroeteun, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg.	Beschreven steen met vier regels Wenggi-schrift in de rivier Tjiaroeteun.
6890	„	Pasir Awi, distr. Tjibaroesa afd. Buitenzorg.	Beschreven steen.
6891	„	Batavia (Portugeesche Buitenkerk).	Aanzicht Noord-west, na de restauratie.
6892	„	id.	Aanzicht Noord-Oost na de restauratie.
6893	18 × 24	id.	Gezicht op den preekstoel.
6894	„	id.	Grafsteen van den Gouv. Gen. Carel Reyniersz en zijn eerste echtgenoote.
6895	24 × 30	Oud-Batavia.	Eet-servies van den Gouv. Gen. van der Parra.
6896	18 × 24	Eiland Lonthoir (Molukken).	Beschreven merkpaal op het perk „Groot Walingen".
6897	24 × 30	Boelian, afd. Boeleleng, Noord Bali.	Beschreven koperplaten, pl. 1*b*, 2*b*, 3*b* en 4*b*, van oorkonde 1172 Çaka.
6898	„	id.	id. id. pl. 1*a*, 2*a*, 3*a* en 4*a*, van oorkonde 1172 Çaka.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6899	24 × 30	Boelian, afd. Boeleleng, Noord Bali.	Beschreven koperplaten, pl. *5b*, *4b*, *2b* en *1b* van oorkonde 1103 Çaka.
6900	„	id.	id. id. pl. *5a*, *4a*, en *2a* van oorkonde 1103 Çaka; en pl. *5b* van oorkonde 1172 Çaka.
6901	„	id.	id. id. pl. *6a*, *7a*, *8a* en *9a* van oorkonde 1103 Çaka.
6902	„	id.	id. id. pl. *6b*, *7b*, *8b* en *9b* van oorkonde 1103 Çaka.
6903	„	id.	id. id. *10b*, *11b*, *13b* en *14b* van oorkonde 1103 Çaka.
6904	„	id.	id. id. *10a*, *11a* en *13a* van oorkonde 1103 Çaka en pl. *5a* van oorkonde 1172 Çaka.
6905	„	Depaä, afd. Boeloeleng, Noord Bali.	id. id. pl. *3a*, *4a*, *5a* en *6a*.
6906	„	id.	id. id. pl. *3b*, *4b*, *5b* en *6b*.
6907	„	id.	id. id. pl. *8a*, *13a*, *14a* en *15b*.
6908	„	id.	id. id. pl. *8b*, *13b*, *14b* en *15a*.
6909	12 × 15	Bhutan, Britsch-Indië (thans in het bezit v/d Heer J. L. Moens).	Zilveren juweeldoosje met gedreven godenfiguren (Oudheidk. Versl. 1921 p. 187).
6910	„	id.	Zelfde van boven gezien.

EEN MERKWAARDIG, INGEWIKKELD RAADSEL OP EEN PASÈ'SCHEN GRAFSTEEN

(Met 2 platen)

DOOR

J. P. MOQUETTE

in samenwerking met

R. A. DR. HOESEIN DJAJADININGRAT.

Ons oorspronkelijk plan om de in Pasè en verder noordwaarts in Soematra aangetroffen grafsteenen, geregeld en naar volgorde van de dateeringen te publiceeren viel geheel in duigen doordat wij telkens op groote moeilijkheden in de lezing er van stuitten.

Sommige inscripties zijn vrij gemakkelijk te ontcijferen, al is dan ook het schrift vaak zeer gestyleerd en door elkaar geslingerd, andere daarentegen vormen ware raadsels òf in de namen, bijnamen of titels der begraven personen, òf in de dateering er van.

In sommige gevallen is wel ongeveer vast te stellen in ± welke eeuw de steen werd opgericht, omreden de steenhouwers vaak eenzelfde type van schrift of stijl in de figuren behielden, doch even vaak komt het voor dat men daarop afwijkingen aantreft waardoor men weder geheel in de war geraakt.

De steenen, hoofd- en voetsteen, die we hierbij afbeelden, leveren wel het meest treffende voorbeeld van de moeilijkheden die overwonnen moeten worden, en aangezien ze te samen het fraaiste en grootste raadsel vormen waarvan de oplossing ons gelukt is wenschen wij er een afzonderlijk artikel aan te wijden.

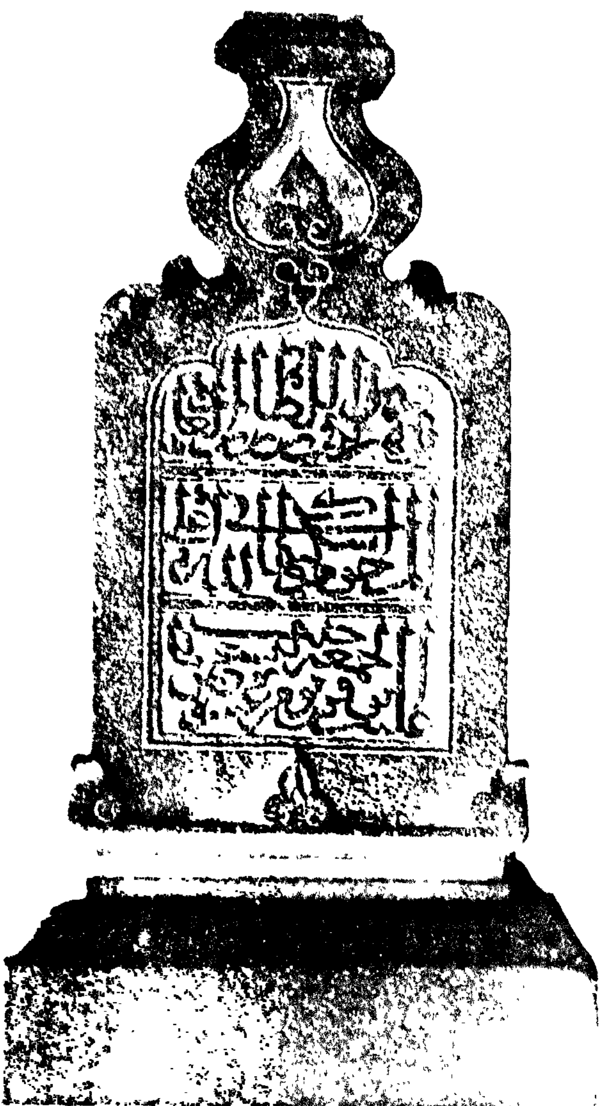
De afbeeldingen Nos. 750 en 751 bevatten het eigenlijke grafschrift, Nos. 748 en 749 bevatten Koranverzen en de Nos. 752 en 753 vertoonen de zijwanden van beide steenen. Deze zijwanden mogen in dit speciale geval niet verwaarloosd worden, omreden ze z.a. later blijken zal tot het raadsel behooren.

Het grafschrift op den hoofdsteen begint op No. 750 en vervolgt op No. 751. Behoudens het feit dat alle diacritische teekens er op ontbreken en hier en daar versieringen zijn aangebracht die nergens toe dienen, tenzij om de lezing te bemoeilijken, is toch de duiding er van vrij gemakkelijk. Het luidt:

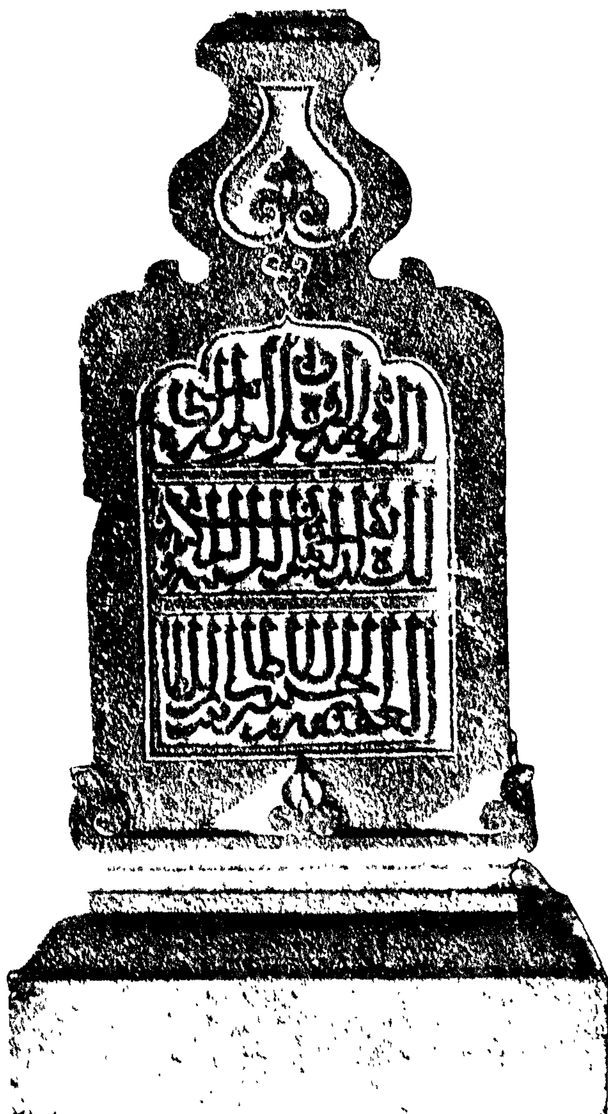
الروضة البشيرة والثرية الطاهرة للسيدة الشريفة النسيبة الزاكية العفيفة الحسيبة السلطان ابنت
السلطان توهن ڤربو بنت السلطان زين العابدين المرحوم اسكنها الله في اعلى علين توفيت
يوم الجمعة لسبع عشرة يوما خلت ....

òf vertaald:

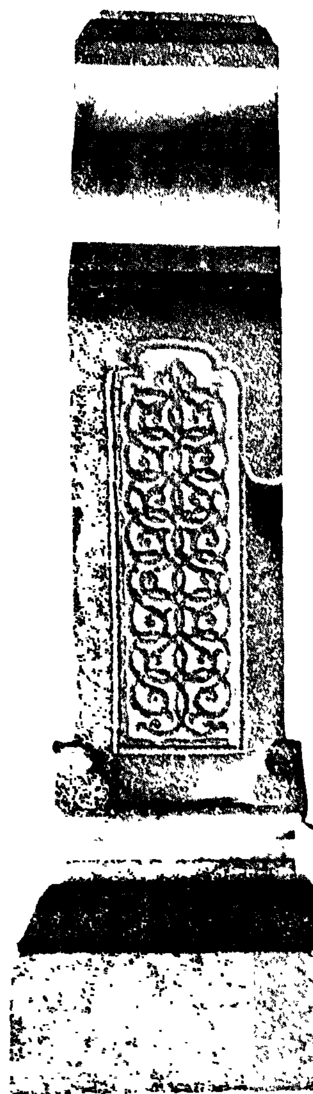
(Dit is) de schoone hof (overdrachtelijk voor begraafplaats) en het onbevlekte graf van de verhevene, de hooggeborene, de reine, de zedige en zeer geëerde Princes, de Soeltan(e) en Soeltansdochter, Toehan Perboe, dochter van Soeltan Zein

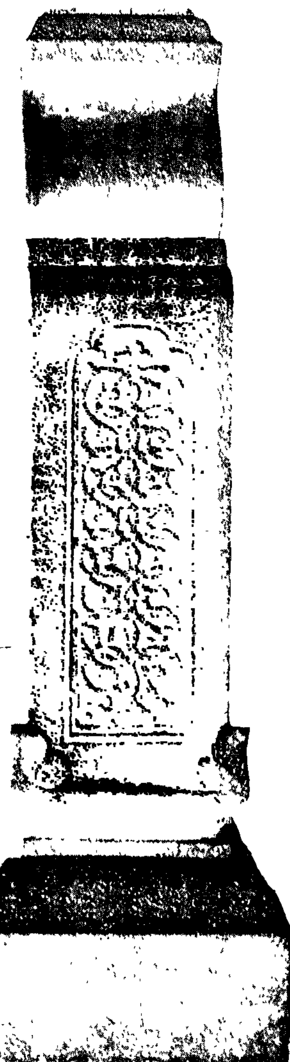

No. 751
(Hoofdsteen)

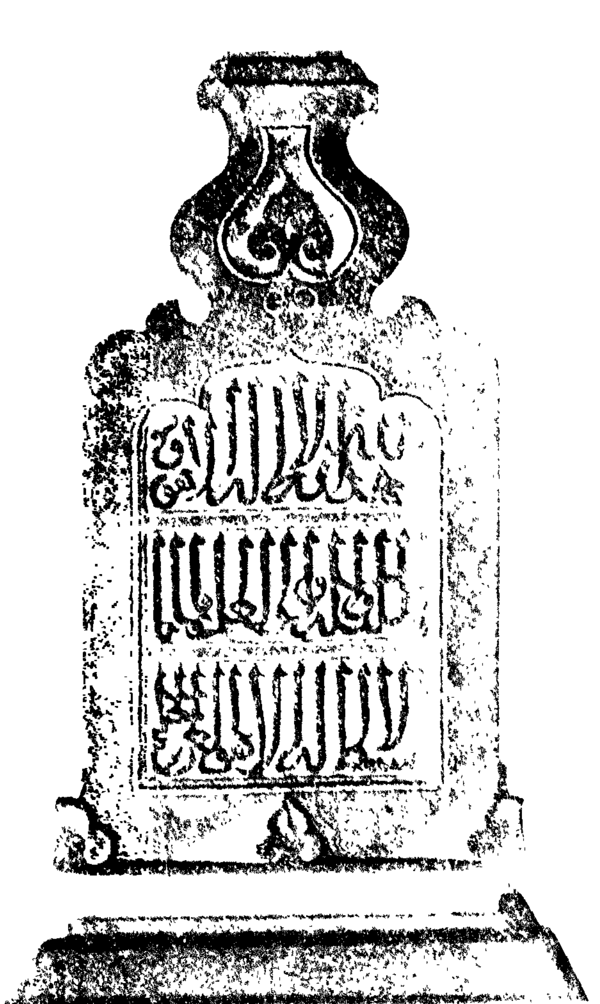
No. 750
(Hoofdsteen)

No. 752
(Zijwanden)

PASÈ' SCHE GRAFSTEEN

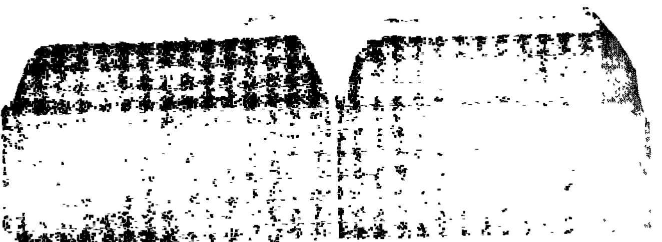
No. 478
(Voetsteen)

No. 749
(Voetsteen)

No. 753
(Zijwanden)

oel-Abidin wien Allah genade moge schenken. Allah schenke haar een verblijf in het hoogste der paradijzen. Zij is overleden op Vrijdag toen zeventien dagen verloopen waren . . . .

Het ligt voor de hand om op dezen steen, dan wel den voetsteen naar den maandnaam en het jaartal te zoeken, doch de zijwanden van den hoofdsteen vertoonen slechts figuren en de voetsteen voert slechts Koranverzen en wel op de eene zijde (foto 748) Soerah III : 16 en op de keerzijde (foto 749) Soerah II : 256.

Zonderling genoeg is ook die voetsteen niet compleet, want 't laatstgenoemde vers loopt niet door, hoewel op de zijwanden, die evenals die van den hoofdsteen slechts figuren te zien geven, voldoende ruimte voor dat vers, nog wel het beroemde „Troonvers" aanwezig was.

Aangezien het ook op andere steenen wel voorkomt dat slechts een gedeelte van een of ander Koranvers werd opgenomen, hechtten wij hieraan in den beginne weinig waarde. Wij veronderstelden dat de steen uit achteloosheid onafgewerkt bleef. Wanneer men echter de foto's nauwlettend beziet dan valt het op dat de bewerking der inscriptie zeer zorgvuldig was en dat dus een veronderstelling dat de steenhouwer in slaap viel onder zijn werk, zeer weinig bevredigt.

Noch minder kan het bevredigen dat hij zou gedacht hebben maand en jaar wel weg te kunnen laten omreden de tijdgenooten er voldoende mede bekend waren. In dat geval had hij toch de woorden waarmede de dateering begint, evengoed kunnen negeeren, terwijl hij nu een zin liet staan die niet afloopt.

Door zorgvuldige bestudeering van het onderste vak op foto 751 vonden we eindelijk den sleutel voor de maand waarin de Soeltane Toehan Perboe overleden is. Onderstaand cliché geeft dien sleutel weer.

Het gestippelde woord علين behoort nog tot de heilbede-formule, de rest is de boven gegeven dateering:

توفيت يوم الجمعة لسبع عشرة يوما خلت

De sleutel is verborgen in het woord خلت. Door dat woord zóó hoog tegen den rand te plaatsen werd de ل van zelf kort en doordat de eerste letter van لسبع er doorheen getrokken werd, krijgen wij den door den opsteller gewilden rebus voor den maandnaam رجب (Radjab).

Geleid door onze schets zal men dadelijk zien dat de eerste letter van لسبع opzettelijk iets hooger geplaatst en daarbij min of meer losgehouden is van de volgende letter.

Nu ons de maandnaam Radjab gesuggereerd was dachten wij het jaartal spoedig te zullen ontdekken doch het heeft nog jaren geduurd alvorens wij de oplossing vonden en wel voornamelijk doordat wij niet op de gedachte kwamen dat juist de hoofdzaak niet op de steenen doch daarbuiten gezocht moest worden.

Het zou te ver voeren om alle aangewende pogingen ter oplossing te be- en te omschrijven want een ieder die zich wel eens vermeid heeft met het oplossen van raadsels kan weten hoe dikwijls men daarbij mistast.

Al zoekende kwamen wij wel tot de wetenschap dat er verband bestond tusschen de twee steenen, doordat we bemerkten dat de telwaarde van het grafschrift en van het „troonvers", berekend volgens het Abdjad-systeem nagenoeg overeenkwam, doch daarbij bleef het voorloopig.

Voor ingewijden is het overbodig om uit te wijden over het „Abdjad-systeem", doch wij hopen dat anderen het ons ten goede zullen houden dat wij daarvan in het kort een uitleg geven.

De Arabieren en na hen alle volken die het Arabisch schrift hebben aangenomen kennen het systeem om aan de letters een bepaalde getalwaarde toe te kennen Volgens het oude Arabische alfabet is de waarde der letters als volgt:

س	ن	م	ل	ك	ي	ط	ح	ز	و	ه	د	ج	ب	ا
60	50	40	30	20	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

غ	ظ	ض	ذ	خ	ث	ت	ش	ر	ق	ص	ف	ع
1000	900	800	700	600	500	400	300	200	100	90	80	70

Het systeem is oeroud en door de Arabieren ontleend aan de Hebreeën en naar behoefte gewijzigd, door toevoeging der zes laatste letters. Daar, zooals reeds herhaaldelijk werd aangetoond, de Islam viâ Perzië naar Hindoestan gebracht is en we daarbij met zekerheid weten dat grafsteenen in Pasè gevonden ten deele uit Hindoestan geïmporteerd zijn, dan wel door menschen die uit Hindoestan kwamen gefabriceerd werden, zoo is het zeer zeker wel niet te verwonderen dat zulk een systeem, dat juist bij de Indiërs zeer in den smaak viel, ook af en toe zelfs op grafsteenen toepassing gevonden heeft.

Eindelijk kwam er licht. Het viel ons op dat het gedeelte van het troonvers op den voetsteen, zeer eigenaardig midden in een zin afbrak. Waarom geschiedde zulks? De vraag stellen was tevens het raadsel oplossen.

Het bleek ons toen dat de twee steenen te samen één groot raadsel vormen en dat alles opgelost moet worden middels het Abdjad-systeem niet alleen, doch dat we het jaartal moesten zoeken niet op de steenen, doch in dat gedeelte van het „troonvers" dat weggelaten is, DUS IN DEN KORAN.

Dat valt alsnu te bewijzen.

Van Soerah II : 256, zooals op den steen, loopende tot en met het woord ايديهم is de getalwaarde a.v.:

الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما فى السموات وما فى الارض من

90 1032 90 47 538 90 41 35 96 37 115 1706 31 187 49 11 32 36 31 66

ذا الذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم

Totaal 7504. 70 62 41 150 758 32 129 460 741 701

Aangezien het troonvers reeds eeuwenher dienst deed op allerlei amuletten etc. mogen wij veilig aannemen dat de getallen niet door den maker van ons raadsel berekend zijn, doch door hem eenvoudig zijn overgenomen uit een oudere bron.

Het is ons niet bekend of er nog handschriften bestaan waarin die berekening voorkomt, doch zeer zeker geschiedde die telling volgens de eenige zuivere bron n.m. den Koran.

Toen de maker van het raadsel zich voornam, om het grafschrift vast te leggen aan het „Troonvers" moest hij dus daarvoor bewoordingen kiezen, waarvan de totale getalwaarde met die van het troonvers overeenstemde. Waar door het ontbreken van alle diacritische teekens op den steen het grafschrift meer dan een lezing toelaat, moet derhalve telkens dat woord gekozen worden, welks getalwaarde in het verband past.

De bewoordingen van het bovengegeven grafschrift vastleggend aan hun abdjad getalwaarde vinden wij:

الروضة البشيرة والثرية الطاهرة للسيدة الشريفة النسيبة الزاكية العفيفة الحسيبة السلطان ابنت

453 181 116 276 74 158 626 139 251 752 548 1042

السلطان توهن ثربو بنت السلطان زين العابدين المرحوم اسكنها الله في اعلى عليين

160 111 90 66 137 325 235 181 452 288 461 181

De optelling geeft een totaal van 7303, dus klopt bijna, wat in dit raadselgeval, gelijk staat aan „klopt niet".

Gelukkig verkeerde de raadselmaker in hetzelfde geval als wij en zoude misschien ook evenals wij bijna de bijl er bij neergelegd hebben, doch hij zocht een uitweg en wij vonden zijn kloppendmakerij terug.

Op het onderste vak van den hoofdsteen (foto 750) verstopte hij een waarlooze ر = 200 achter het woord العفيفة en op het onderste vak van den voetsteen (foto 749) moffelde hij in het Troonvers een ا = 1 weg in het woord الا, doch veiligheidshalve markeerde hij die letter door een knik in de ل. Zoodoende verkreeg hij de totalen kloppend:

$$7504 - 1 = 7503 \text{ en } 7305 + 200 = 7503.$$

We hebben nu gezien op welke wijze de maker van het raadsel door weglaten van een letter uit het Koranvers en door bijvoeging van een letter in het grafschrift de telwaarde gelijk gemaakt heeft, zoodat we er niet aan mogen twijfelen dat het zijn bedoeling geweest is om ook de rest, n.m. de dateering vast te leggen aan datzelfde „Troonvers".

Alles pleit daarvóór, want alle afwijkingen op deze steenen zijn opzettelijk.

Dat de zijwanden slechts figuren te zien geven is opzet, want had hij de inscripties willen completeeren dan was er ruimte genoeg geweest. Dat hij de telwaarde op beide steenen kloppend maakte was opzet en dat hij de telwaarde van het stukje datum buiten beschouwing liet en daarin een rebus verstopte, waarmede hij ons de maand Radjab suggereerde was opzet, want hij gaf ons daarmede een aanwijzing dat de rest der dateering in het ontbrekend gedeelte van het Troonvers gezocht moest worden.

Zooals reeds boven gezegd is, breekt dat vers zonderling midden in een zin af. Ook dit geschiedde met opzet, want wijl erop de zijwanden ruimte genoeg was voor de rest, gaf hij daarmede te kennen dat ook hier nog wat volgen moest. Slaan we nu den Koran op, dan zien wij dat op het woord ايديهم in elk geval ter completeering van den zin, nog moest volgen وماخلفهم. Dit is de 2e sleutel.

Duidelijkheidshalve geven wij hieronder het geheele Troonvers (Soerah II : 256) met de vertaling daarvan in het Nederlandsch.

Voor het gemak van den lezer voegen wij tusschen de overeenkomstige zinnen een — en het sterretje geeft aan waar het vers op den steen afgebroken is.

الله لا اله الا هوالحي القيوم — لا تاخذه سنة ولا نوم — له ما فى السموات وما فى الارض —
من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه — يعلم مابين ايديهم* و ما خلفهم —
802=755 41 6

ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء —
376 145 90 312 93 37

← 1053 →

و سع كرسيه السموات والارض — ولا يوده حفظهما — وهو العلى العظيم
4312 = 1051 141 17 1034 25 37 1038 538 295 130 6

De woordelijke vertaling hiervan luidt:

Allah, er is geen God buiten Hem, den Levende, den door Zich zelf bestaande — Hem bevangt sluimer noch slaap. — Hem behoort wat in de hemelen en wat op de aarde is. — Wie is het, die bij Hem tusschenkomst verleent buiten Zijn toestemming? — Hij weet wat vóór * en wat achter hen ligt — en zij vatten niets van Zijn wetenschap dan hetgeen Hij hebben wil. — Zijn troon omvangt de hemelen en de aarde — en het bezwaart Hem niet deze beide te behoeden — want Hij is verheven en groot.

Zooals wij reeds boven aangetoond hebben is de telwaarde van het grafschrift aan die van het troonvers vastgelegd, zoodat het voor de hand ligt dat de dateering in het slot van het troonvers moet gezocht worden, en wel op dezelfde wijze, middels het abdjad-systeem.

Daarom berekenden wij de getalwaarde van het slot van het troonvers z.a. hierboven aangegeven. In de woorden وما خلفهم die te samen slechts 802 tellen kan de oplossing onmogelijk liggen, want 1° zoeken we naar de maand en 2° naar het jaar, en waar we hier te doen hebben met een steen uit het voormalige rijkje Pasè, moeten we dus ook een jaartal vinden dat in de geschiedenis van dat rijkje past.

Verder moet men, waar, zooals in ons geval, een Indisch raadsel moet opgelost worden, bij het zoeken rekening houden met de terzake gebruikelijke Oostersche methoden.

Evenals in Perzië worden in Vóór-Indië jaartallen gaarne verstopt in den een of anderen zelf kunstig verzonnen, dan wel gevonden, toepasselijk geachten zin, uit welks getalwaarde, volgens het abdjad-systeem het daarin verborgen jaartal dan afgeleid moet worden. Het ligt niet op onzen weg om voorbeelden daarvan te geven en verwijzen wij slechts naar Crooke, Herklots' Islam in India, Bayley, History of Gujarat en Codrington, Musalman Numismatics; waar men die vinden kan.

Het is dus zeer wel mogelijk dat de maker van ons raadsel die drie woorden nog heeft omgezet, doch zeer zeker heeft hij er geen oplossing in verstopt.

Lezen we echter door dan volgt daarna:

ولا يحيطون بشيء من علمه الا بماشاء

(En zij vatten niets van Zijn wetenschap, dan hetgeen Hij hebben wil), een zin, die door zijn beteekenis, in verband met de ingewikkeldheid van het raadsel, wel geschikt is om de oplossing hiervan, in zich te bergen. Dit bleek ons inderdaad het geval te zijn want de abdjad-getalwaarde van dien zin geeft na aftrek van die van de maand, die uit den reeds behandelden rebus is te kennen, doch er eigenlijk niet staat en dus elders, nl. in de oplossing van het raadsel vastgelegd moet zijn, een getal, dat hier als jaartal in alle opzichten past.

De hierboven genoemde zin heeft de waarde van.................... 1053

De maand رجب ons in den rebus gesuggereerd heeft de getalwaarde van .. 205

Rest dus voor het jaar, in cijfers.................................... 848

De Soeltane Toehan Perboe, dochter van Soeltan Zein oel-Abidin is dus overleden op:

Vrijdag, 17 Radjab 848 A.H. of volgens onze telling Vrijdag, 30 October 1444 A.D.

Is het nu zonderling dat wij in bovengenoemden zin het jaartal moeten vinden door aftrekking der getalwaarde van de maand? Zeer zeker niet. We hebben hier te doen met een rebus + een raadsel en beide stellen zeer bepaalde eischen.

Ze mogen gezocht, kinderachtig of wat dan ook zijn, doch ze *moeten* oplosbaar zijn, de gegeven sleutels *moeten* een duidelijke vingerwijzing geven en last not least, de uitkomst *moet geen twijfel meer overlaten*, des niet, dan deugt noch rebus noch raadsel.

Stel nu het geval dat we in 848 *niet* het bedoelde jaartal vonden, doch dat wij, hetzij door omzetting dan wel op andere wijze nog weder een ander jaar moesten zoeken, dan zouden wij, alle eeuwen van de Hidjrah doorloopend, wel is waar jaren vinden waarin 17 Radjab op een Vrijdag valt, doch welke zekerheid hadden wij dan nog, eindelijk het bedoelde jaar gevonden te hebben? Het rebusraadsel zou inderdaad *onoplosbaar* zijn.

Tot nu toe werkten wij met vaststaande gegevens, want door den eersten sleutel n.m. den rebus, wisten wij dat de uitkomst de maand Radjab moest zijn.

Door de zonderlinge afbreking van het Troonvers werden wij naar den Koran verwezen en door beide sleutels te benutten konden wij het raadsel oplossen.

En toch is er nog iets dat bevreemding opwekt en wel het feit dat de rebus voor Radjab niet nader bevestigd wordt, en we vragen ons af waarom de maker van het raadsel op den steen het troonvers juist afbrak met het woord ايديهم.

Dit zijn echter vragen die onmogelijk met absolute zekerheid te beantwoorden zijn, doch wanneer we dezelfde methode blijven volgen als tot nu toe en we blijven geheel in den (mogelijken) gedachtengang van den auteur van het raadsel, dan komen we tot de conclusie dat hij met die afbreking juist dáár, dus met de worden وماخلفهم, nog een bijbedoeling had. Zooals gezegd hebben die woorden de getalwaarde van 802.

Nu is het wel merkwaardig dat we woorden kiezende die geheel in het kader passen, n.m.:

من شهر ب فى سنة

115 + 90 + 2 + 505 + 90 = 802

niet alleen het goede getal vinden, doch tevens een *bevestiging van den* rebus, want in vertaling luidt die zin:

„van de maand „ba" in het jaar".

Aangezien ب (ba) een gebruikelijke afkorting is voor den maandnaam Radjab, zoo is onze gissing zeer zeker niet ongerijmd, in tegendeel, doch bewijsbaar is ze in geen geval.

Evenmin kunnen wij bewijzen wat de raadselmaker voor had met de verdere vastlegging der dateering aan het troonvers.

Wij kunnen hem echter wel benaderen.

Hoogstwaarschijnlijk heeft hij, waar hem de getalwaarde van het op de steenen ontbrekende slot van het troonvers bekend was, voor de dateering bewoordingen gekozen waarvan de getalwaarde daarmede overeenkwam.

Zooals we boven zagen, telt het geheele slot: 802 + 1053 + 4312 = 6167.

Door eenvoudig gebruik te maken van de ons nu bekende gegevens en die aanvullende met een paar zeer gebruikelijke woorden, ook voor het slot, kunnen wij de dateering reconstrueeren als volgt:

توفيت يوم الجمعة لسبع عشرة يوما خلت من شهر رجب فى سنة ثمان و اربعين و ثمنمية
645 6 333 6 591 *115 90* 205 *505 90* 1030 *57* 575 162 149 56 896

من هجرة النبى المصطفى
260 93 213 90

Totaal a.b. = 6167.

Of vertaald: Zij is overleden op Vrijdag toen zeventien dagen verloopen waren v a n d e m a a n d Radjab i n h e t j a a r achthonderd acht en veertig v a n d e H i d j r a h v a n d e n P r o f e e t, d e n U i t v e r k o r e n e.

De onderstreepte woorden geven de door ons in den Arabischen tekst toegevoegde woorden en tellingen weder, en een verdediging daarvan schijnt ons overbodig.

Niet overbodig is de vermelding van het Koranvers op de keerzijde van den Voetsteen (foto 748) voorkomend. Dat vers (Soerah III : 16) luidt in woordelijke vertaling:

„Allah getuigt dat er geen God is buiten Hem, en (evenzoo) de engelen en „die kennis bezitten en de rechtvaardigheid ophouden. Er is geen God buiten Hem, „den machtige, den wijze", en is op grafsteenen zeer gebruikelijk. Naar onze meening werd het hier dan ook zonder eenige bijbedoeling en slechts als opvulling aangebracht. De auteur van het raadsel had de achterzijde evengoed blank kunnen laten, doch in dat geval zoude de opzettelijkheid doorzichtiger geworden zijn. Dit is echter slechts gissing.

Verder moeten wij nog even melding maken van een fout door den steenhouwer in de bewoordingen van het „Troonvers" gemaakt. Reeds in December 1911 is er op gewezen dat door Indiërs vrijwel constant ذى الذى, instede van ذا الذى zooals in den Koran staat, geschreven wordt [1]).

Dit is ook hier het geval, zie foto 749, middenvak, links boven.

De maker van het raadsel heeft den steenhouwer, zooals uit alles blijkt, behoorlijk geïnstrueerd d o c h aan dien „sleur" van ذى voor ذا heeft hij niet gedacht, van daar dat o p d e s t e e n e n a l t h a n s een verschil is van 9 in de Abdjadtelling.

Hiermede hebben wij alles verantwoord en aangezien, zooals men uit onze oplossing van het Rebus-raadsel gezien heeft alles sluit als een bus, willen we den auteur er van, de fout door den steenhouwer begaan niet al te zwaar aanrekenen.

---

[1]) Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Deel LIV (1912) pag. 210 en id. id. pag. 539.

De vraag waarom men op zulk een ingewikkelde wijze een dateering aanbracht, misschien beter gezegd „verborg", is natuurlijk onmogelijk te beantwoorden. Het is echter onze vaste overtuiging dat de door ons gevonden oplossing juist is, en dat op de steenen in questie geen datum gevonden worden kan, tenzij men onze lezing er van aanvaardt.

Was het raadsel aan de tijdgenooten bekend? Ook hierop is nu, nadat zooveel eeuwen voorbij gegaan zijn geen antwoord, dat bevredigen kan, te geven, doch het zou al zeer zonderling zijn indien de auteur het zóó geheim gehouden had dat zelfs de nabestaanden er onbekend mede bleven.

't Eenige dat wij weten is dat de steenen staan op het graf eener Soeltane die blijkens den titel „Soeltan bint as-Soeltan, d.i. naar de grafschriften leeren de gebruikelijke titel, (voor mannen natuurlijk „bin") van de Pasèsche Koningen, werkelijk geregeerd heeft en dat dit het eenige voorbeeld van dien aard is dat wij in de streek van het vroegere Samoedra-Pasè gevonden hebben.

De vraag wie deze Soeltane geweest is, ligt voor de hand, doch de Inlandsche geschiedschrijvers n.m. die van de Hikajat Radja-radja Pasè en van de Sedjarah Melajoe kennen haar niet.

Ons is slechts een bron bekend, waarin over een Koningin van Pasè gesproken wordt en dat zijn de door den Heer W. P. Groeneveldt gepubliceerde Chineesche bronnen [1]).

Wij vermeenen dat de Soeltane waarvan op pag. 85 en 89 sprake is, geïdentificeerd kan worden met de Soeltane waarvan wij hierboven het duidelijke grafschrift met de raadselachtige dateering medegedeeld hebben.

De verhalen die de Chineezen ons opdisschen zijn nog al verward in de détails, doch in elk geval geven zij vaste data, doordat ze vastgelegd zijn aan de Regeeringsjaren van de Chineesche Keizers, waarvan we zeker weten dat die geschiedkundig betrouwbaar zijn.

De Soeltane waarover de Chineezen spreken moet geregeerd hebben in het begin der 15e eeuw, dus èn Yin-Ch'ing èn Chêng-Ho kunnen haar gekend hebben. Daar volgens de verhalen haar kind, de a.s. Soeltan, nog jong was toen de vader sneuvelde, was zij zelf dus destijds nog niet oud, zoodat haar overlijden in 1444 niets bevreemdend is.

Een nadere uitwerking van deze identificatie, waaraan meer vast zit, valt echter buiten het bestek van dit stuk, dat slechts een voorbeeld bedoelde te geven hoe raadselachtig de Pasè'sche grafschriften opgesteld kunnen zijn.

---

[1]) „Notes on the Malay Archipelago and Malaca compiled from Chinese sources by W. P. Groeneveldt" in Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XXXIX (1877).

DE SANSKRIT-INSCRIPTIE OP DEN STEEN VAN DINAJA

(Verbeteringen en aanvullingen op Tijdschrift Bat. Gen. Dl. LVII, 1915, p. 410 vlg.)

DOOR

DR. F. D. K. BOSCH.

Hieronder laten wij eenige verbeteringen en aanvullingen op onze publicatie over de Sanskrit-inscriptie op den steen van Dinaja (Tijdschr. Bat. Gen. Dl. LVII 1915) volgen, welke wij aan wijlen prof. H. Kern, prof. dr. J.Ph. Vogel, dr. G.P. Rouffaer e.e.a. te danken hebben. Van deze gelegenheid maken wij gebruik om nog eenige sinds 1915 verzamelde gegevens over hetzelfde onderwerp te publiceeren.

Prof. Kern's posthume bijdrage tot de kennis van deze belangrijke inscriptie luidt als volgt:

Rg. 7. In plaats van bhaṭṭah lees bhaktaḥ, deemoedig, toegewijd, Duitsch „ergeben", nl. jegens Agastya. De locatief hangt ontwijfelbaar af van bhaktaḥ.

Rg. 11. De conjectuur saḥ adīrghadarçī is tegen de maat, dus onaannemelijk. Ook kan nooit een adīrghadarçī bedoeld zijn; juist het tegendeel dī° is te dulden. Saḥa is metrisch juist, maar anders blijkbaar foutief. Denkelijk is het een verkeerde spelling voor saha (wat in uitspraak niet van saḥa verschilt). Verder is bepaald noodig een uitgedrukt pronomen van den 3den persoon. Het is waarschijnlijk dat bedoeld is hij. Toevoeging van ha is een „pādapūraṇa", of wel saha als parenthese: „hij, de verziende". Natuurlijker ware sa hij, doch dat staat er niet.

In regel 23 (8) is vermoedelijk in te vullen (çubh)āṃ gelukkigen (staat).

Rg. 9. Met valahājiribhyaḥ weet ik geen weg.

Rg. 18 (9) bevat yajanāddhyayanā°. Addhyayana is een gewone spelling in de HSS. uit Zuid-Indië voor adhyayana. Regelmatig vindt men in de HSS. de spelling maddhya voor madhya, e. dgl.; geheel overeenkomstig trouwens met de uitspraak. Over 't algemeen wordt heden ook in Noord-Indië bij de uitspraak van medeklinkerverbindingen een der medeklinkers verdubbeld. Algemeen spreekt men uit varttate, varddhate, enz. Zelfs zegt men duidelijk attra voor atra, enz. Algemeen ook dharmma, enz.

R. 18 saṃwardhanād of hoe de ware lezing ook zijn mag, moet zoo iets als „benoodigheden" (voor caru, voor havis, voor snāna) beteekenen. Misschien iets wat voor die zaken bevorderlijk is.

De hooge vereering van Agastya op Java is ontwijfelbaar uit Zuid-Indië overgebracht, gelijk trouwens ook het Jav. schrift, en de spelling addhyayana. Agastya heet het Zuiden veroverd te hebben; het is dus zijn gebied. Hij staat aan het hoofd der Zuid-Indische asceten.

Prof. dr. J. Ph. Vogel, die onze transcriptie met de papierafdruk vergeleek, deed de volgende tekstverbeteringen aan de hand.

Rg. 4. Lees rarakṣa swarggage tāte pu.......

Rg. 6. Daar de akṣara je aan het begin van rg. 7 moet zijn voorafgegaan door 3 korte lettergrepen, is er eenige reden om te vermoeden dat daar kalaça heeft gestaan. Verder valt te vermoeden, dat de 4 lettergrepen die aan dit woord kalaça voorafgingen, en die het begin vormden van den eersten pada van het Vasantatilaka vers (— — ⏑ —) hebben geluid asyāḥ sutaḥ of iets dergelijks. Immers er moet verband gebracht worden tusschen den rājan, waarvan in dit vers sprake is, en de in het vorige vers genoemde vrouwelijke persoon. Hierbij valt nog te bemerken dat a (de bewaard gebleven akṣara van dit vers) lang moet zijn dus moet gevolgd zijn door een samengestelden consonant.

R. 8. maunaiḥ, lees pauraiḥ.

R. 9. valahājiribhyaḥ. Hiervan weet ik niets te maken. Heeft niet de va een u teeken? Ik betwijfel of de laatste akṣara wel bhya kan zijn.

R. 10. In plaats van talagata° is ongetwijfeld te lezen Kalaçaja (wat mijn conjectuur van daareven versterkt).

Het onmiddellijk volgende lees ik saḥ ca dīrghadarççī. Natuurlijk zou sa de juiste vorm zijn, en dat is blijkbaar ook bedoeld, daar de syllabe kort moet wezen.

Rg. 13 ārdrārtthe, lees Ārdhrarkse; ṛkṣa wordt gebruikt als synoniem van nakṣatra en Ārdrā is de naam van het 4de of 6de nakṣatra. In aanduidingen van den datum wordt in inschriften vaak vermeld met welk nakṣatra zich de maan in conjunctie bevindt. In mijn „Inscriptions of Chamba State" p. 202, No. 27 is een voorbeeld te vinden, waarbij ook juist Ārdrā het genoemde maanstation is.

Rg. 14. Den akṣara volgend op dhruve lees ik vā, dat hier vrijwel de kracht van ca schijnt te hebben.

Rg. 15 samaunaiḥ. Ook hier lees ik sapauraih.

Het komt mij voor — aldus verder prof. Vogel — dat zij (de voorgestelde verbeteringen) de hoofdpunten in het betoog onaangetast laten, behalve in één opzicht. Is mijn lezing van rg. 4 juist, dan volgt daaruit dat in den eersten çloka niet gesproken werd van Agastya, maar van den vader van Liṣva (Liṣṭa, Limba of hoe deze persoon moge heeten), wiens dood dan in den volgenden çloka wordt vermeld. Ook uit de tāpavān in het begin van rg. 2 behoeft niet te worden geconcludeerd, dat hier sprake is van een asceet. Immers is het zeer goed mogelijk en lijkt het mij zelfs waarschijnlijk, dat aan 't einde van rg. 1 pra heeft gestaan.

De uitdrukking p r a t ā p a v ā n kan zeer goed op een vorst worden toegepast. Wij zullen dus in het eerste gedeelte van de p r a ç a s t i een v a ṃ ç ā v a l ī hebben te zien van den vromen stichter, gelijk bij dergelijke documenten in Indië niet ongebruikelijk is. Maar er blijkt uit niets, dat de stichter Agastya als zijn stamvader beschouwde. Wel wordt in rg. 7 uitdrukkelijk gezegd dat hij een vereerder (b h a k t a) van Agastya was.

Door de verbeteringen in de lezing van den tekst moet ook de vertaling hier en daar gewijzigd worden.

Vs. 2: Ook Liṣwa .... genaamd, beschermde, toen zijn vader naar den hemel gegaan was........

Vs. 4: (met overneming van prof. Vogels conjectuur): Gaja.... haar zoon, de vereerder van den eerwaarden Agastya, de weldoener der brahmanen, liet door burgers (p a u r a i ḥ) en tal van notabelen........

Vs. 5: Toen de roembegunstigde wijze vorst het beeld van Kalaçaja (Agastya) gezien had, hetwelk enz.

Vs. 6: Het zonderlinge „ten einde regen te verwekken" kan gelukkig verdwijnen. Daarvoor komt in de plaats: toen de maan in Ārdrā stond. Voor „kluizenaars" leze men „burgers".

Vs. 9: De derde pada: giften in de eerste plaats, (vervolgens) goede daden, offeranden, de studie (van heilige teksten)........

Tot zoover de tekstcritiek.

De heer Rouffaer deed ons nog opmerken, dat de Dinaja-steen de oudste gedateerde inscriptie is, die y a w a: rijst noemt (niet „gerst") en niet d h ā n y a zooals in de Tjanggal-inscriptie. Over h a r i c a n d a n a (vgl. Din. I p. 439 en noot) schrijft de heer Rouffaer nog: „Het „godenhout" der oude Javanen kwam van Timor en heet nog heden op Soember a i n i t o e oftewel geestenhout. Hoe ouder en waardevoller het is, des te geler is het (vgl. Lodewijckz, 1915 p. 157 noot 53)".

Haricandana blijkt dus een zeer plausibele samenstelling te zijn, met de beteekenis „de geel sandelhouten". Al staat dit nu vast, we weten nog geen afdoend antwoord te geven op de vraag of in het „H a r i c a n d a n ā g a s t y a" van het eeds-formulier, Haricandana de naam van een gotra-stamvader, een m a h a r ṣ i-p r a w a r a, evenals Agastya is of wel een nadere bepaling inhoudt van Agastya, in welk geval met den „geelsandelhouten Agastya" een beeld van den Grooten Ziener bedoeld zou kunnen zijn. Tegen de laatste opvatting pleit het citaat uit de Nitisāra in het KBWb. s.v. candana: bhaṭāra Haricandanātiçaya tisnira lumĕwĕh i teja ning wulan, waar H. zonder twijfel „zon" beteekent. Zie ook K.O. XX, waar H. met verzwijging van Agastya, alleen voorkomt.

Geeft de heer Rouffaer Timor als de plaats van het sandelhout op, de Heer Broekveldt, oud Assistent-Resident van Malang, wees er ons op, dat in de omgeving van Songgoriti het sandelhout in het wild voorkomt, de eenige plaats in de afdeeling

Malang. Het is dus zeer wel mogelijk, dat voor de vervaardiging van het Agastyabeeld van de Dinaya-inscriptie het dichtbij groeiende tjendana-hout gebruikt is.

* * *

Het uiteraard zeer vage beeld, dat men zich met behulp van de schaarsche epigraphische gegevens van den maharṣi-cultus op Java heeft kunnen vormen, kan hier en daar worden verscherpt als wij onzen blik naar het met Java verwante cultuur-gebied Campā richten.

De in vele opzichten merkwaardige inscriptie van Dong-duong [1]) van 797 Çaka geeft in de eerste strophen (I-X) te lezen, dat de maharṣi Bhṛgu door God Maheçwara naar de aarde gezonden wordt en er den beroemden lingga Badreçwara opricht, waarvoor alle vorsten zich in het stof werpen. Daarop bedenkt Maheçwara zich, dat alle goden naar de aarde moeten afdalen om er nakomelingschap te verwekken en dat de beurt gekomen is aan Uroja. „Celui-ci — vervolgt de inscriptie volgens de vertaling van Finot [2]) — prit le pouvoir royal et en jouit. Et ce linga qui est ton oeuvre Īça, fut érigé en ce monde et porté sur la tête de tous les rois. [3]) Uroja lui même annonça ici sa gloire en disant: „Qua ce liṅga, le premier de l' univers, soit un bienfait pour les hommes, lui qui brille sur les trois mondes!" Ce liṅga d'Adhīça, que jadis Bhṛgu reçut d' Īça et Uroja de Bhṛgu, conduit le monde à la délivrance en vue de laquelle il fut créé. Ce liṅga toujours bienfaisant pour le monde, érigé à Campa par toi, Uraḥprabhu (Uroja), puisse-t-il être pour celui-ci aussi rendu bienfaisant par les hommes de bien!" (XI-XII).

En eindelijk het slot van de passage, die ons interesseert: „Seul digne des hommages de la multitude des dieux est Çrī Çambhubhadreçvara. Il protège la cité de Campā ...... Ceux qui, depuis le règne d' Uroja, ont occupé le trône de Campāpura, où l' auguste Bhadreçvara (forme) l' essence de la royauté et de la perpétuité, ceux-là sont universellement connu sur la terre. De la descendance de Parameçvara naquit le roi Uroja; de celui-ci naquit le fortuné et intelligent Dharmarāja. De celui-ci naquit l' intelligent Rudravarman; il eut pour fils le glorieux et fortuné roi Bharavarman. Çrī Indravarman [4]) fils de Çrī Bhadravarman, par la puissance de Maheçvara est roi dans le pays de Campā (XVI-XX).

Dit is kort saamgevat: Een uit Çiwa zelven gesproten lingga, geschapen om de wereld te verlossen, wordt door den maharṣi Bhṛgu op aarde — versta: Indië — geplant. Dezelfde lingga wordt daarop door Uroja, den legendarischen stamvader van het regeerende vorstengeslacht, opgericht in Campā. Indrawarman, de uitvaardiger van

[1]) In den Z.W. hoek van het tempelplein van Dong-duong (45 K.M. ten Z. van Tourane en 20 K.M. ten Z.O. van de bekende oudheden van Mi-son), Finot Notes d'Epigraphie VII, B. E. F. E. O. IV. p. 84 vlg.

[2]) L.c. p. 92.

[3]) Zie over den cylindrischen uitwas op het hoofd van Cam'sche en Kambojaansche beelden J. L. Moens, Hindu-Javaansche Portretbeelden, T. B. G. LVIII (1919) p. 499 noot 1.

[4]) De uitvaardiger der inscriptie.

het edict van Dong-duong verklaart — zooals uit het vervolg van de inscriptie blijkt — den lingga „gemaakt" te hebben (m a y ā k ṛ t a m,) dien hij van zijn vorstelijke voorvaderen ontvangen heeft (rajasantānāt samāptam); dit „maken" wordt later verduidelijkt: Indrawarmans verdienste bepaalt zich tot het w e d e r o p r i c h t e n van den lingga en het er over heen plaatsen van een „stolp" met gouden aangezicht (koçarūpam suwarṇṇānanam).

Leggen we nu naast dit Campā'sche inschrift de bekende inscriptie van Tjanggal van 654 Çaka; we zien zich dan een volkomen analoge voorstelling voor onze oogen ontwikkelen.

Ook hier wordt een stamheiligdom van Çiwa — wel als een lingga-heiligdom op te vatten — in Indië en wel in Kuñjarakuñjadeca in Zuid-Indië, het verblijf van den maharṣi Agastya, vermeld. Ook hier een overbrenging van dat heilige der heiligen, naar de kolonie, de nieuwe nederzetting. Dat deze gebeurtenis plaats vond, niet in den tegenwoordigen maar in een ver verleden tijd (evenals in Campā) blijkt in de Tjanggalsche inscriptie uit het epische ā s ī t, het beginwoord van de 7de strophe, waaraan Kern en Ferrand aanstoot genomen hebben [1]). In Campā geschiedde deze overbrenging door Uroja, voorvader van Indrawarman, terwijl de Javaansche inscriptie den naam van den eersten kolonist verzwijgt.

Wanneer hier een gissing geoorloofd is, zouden we S a ñ j a y a als den stamvader van het inheemsche Javaansche vorstengeslacht willen noemen.

Waar de Çaka-jaartelling door Aji Saka, den legendarischen stamvader der uitheemsche dynastie [2]) is ingevoerd, daar mag men, naar analogie redeneerend, onderstellen, dat Sañjaya, de invoerder der naar hem genoemde jaartelling [3]) eenzelfde positie ten aanzien van de inheemsche dynastie heeft ingenomen, nml die van stamvader. We meenen een bevestiging van deze onderstelling te vinden in de Tjarita Parahijangan, waar aan het hoofd van de — overigens zeer duistere — genealogie van de vorsten van Java, een rahyang Sañdjaya genoemd wordt [4]).

Keeren we tot onze inscriptie terug.

Ofschoon de Javaansche inscriptie in haar vereering van den miraculeuzen lingga niet zoo uitbundig is als haar Cam'sche tegenhangster, is toch een merkwaardige parallelie aanwezig in het „sthānan divyatamam çiwāya jagataççambhostu yatrādbhutam" van Tjanggal en het „jagaddhitakaraṃ lingaṃ pratiṣṭāpitam" van Dong-duong.

Tot zoover loopen de Cam'sche en Javaansche overlevering vrijwel evenwijdig. Het verschil treedt pas in bij de aanleiding van het uitvaardigen der respectieve oorkonden. De Cam'sche vorst verricht een daad van piëteit jegens den hoog-heiligen

---

1) Kern: „Waarom de stichter niet a s t i gebruikt heeft, hetwelk evengoed in de maat past, weet ik niet" (Verspr. Geschr. VII. p. 122 n. 2). Vgl. Ferrand, L'empire sumatranais de Çrīvijaya, 1922, p. 176.

2) Van Stein Callenfels, De historische Aji Saka, T. B. G. LIX (1920) p. 471.

3) De Sanjaya-jaartelling is op slechts twee inscripties van Mpu Daksa gebruikt (Sanjaya 693 en 694 = ± çaka 837, O. J. O. XXXV en XXXVI). Vgl. laatstelijk Rouffaer, Oudheidk. Opmerkingen 4, B. K. I. 74 (1918) p. 151 vlg.

4) Poerbatjaraka, De Batoe-toelis bij Buitenzorg, T. B. G. LIX, p. 416.

lingga zelven; de Javaansche heerscher richt een nieuwen lingga op (misschien wel — als men de Tjarita Parahijangan gelooven mag[1]) — ter vereeuwiging van zijn overwinning op den vorst van Menanggoel) waarbij hem de stichting van het Javaansche lingga-heiligdom bij uitnemendheid klaar voor den geest staat.

De maharṣi-vereering op Java neemt aldus onder Cam'sche belichting eenigszins vastere vormen aan.

Wat Bhṛgu is voor Campā en het Cam'sche vorstengeslacht is Agastya voor Java en de inheemsche dynastie: schenker van het Çiwa-paladium, waaruit het welvaren van het land en de verlossing der menscheid voortspruiten; welks bezit de heerschende dynastie bevestigt en legitimeert.

Bhṛgu heet niet alleen de stichter van het lingga-heiligdom te Mison, maar ook van Campā de hoofdstad (purī Campāhvayā) van het koninkrijk [2]).

We worden door deze feiten weer herinnerd aan de inscriptie van Pĕrĕng van 785 Çaka, waar in de Sanskrit-slotstrophen de stichting van het „godshuis" Bhadraloka aan den Kalaçaja-genaamde (Agastya) wordt toegeschreven.

Dr. Krom heeft aangetoond [3]), dat de aanvangswoorden van den Kawi-tekst van dezelfde inscriptie, luidend: tatkāla rake walaing pu Kumbhayoni puyut, niet zooals Kern meende op Agastya-Canopus (Kumbhayoni) slaan, maar een ambtenaar aanduiden met den titel rake walaing en den naam heer Kumbhayoni. „Lezen wij nu in de slotstrophen — aldus Dr. Krom — dat het daar genoemde godshuis door „den Kalaçaja genaamde", is gesticht dan geeft dat nog geen afdoende aanwijzing, want deze uitdrukking kan evengoed den bekenden ziener bedoelen als een elegante omschrijving van den pu Kumbhayoni uit 785 zijn". Nu gebleken is, dat in Campā de stichting van een bestaand bouwwerk aan een maharṣi werd toegeschreven, zou het geen verwondering meer behoeven te wekken, dat ook op Java eenzelfde fictie, ten aanzien van het „godshuis" Bhadraloka, bestaan had, en dat met den Kalaçaja van de slotstrophe niet den ambtenaar, maar toch den Grooten Ziener zelven bedoeld was.

* * *

Bij D i n a y a I p. 422 v l g. Over Walaing zie nog Krom l.c. p. 16. Waleng komt als plaatstnaam voor in een oorkonde van 833 (O.J.O. XXIX rg. l.). Misschien is het woord w i l e n g, dat nog in den aanhef van aanroepingen en formulieren gebezigd wordt, als een verbastering van Waleng te beschouwen? Kiliaan, Jav. Spraakk. p. 106 noot: „En evenals de dalang spreekt Paramabasa van Padmasoesastra, 1883, nog van Ung Wilaing; maar wat is Wilaing?

Bij p. 432. Over de vereering van maharṣi's en speciaal van Agastya op Java zie nog Zg. 88 str. 13 van den Smaradahana (Poerbatjaraka, Historische

---

1) Poerbatjaraka, l.c. p. 417.
2) Tweede steen van Dong-duong, Finot, B. E. F. E. O. IV p. 112.
3) De inscriptie van Pereng, B. K. I. Dl. 75 (1919) p. 14 vlg.

gegevens uit de Smaradahana T. B. G. LVIII 1918, p. 471), waar van het eiland Java gezegd wordt, dat het „steeds bezocht wordt door den bhagawan Agastya"; S. hy. Kamahāyānikan (Uitg. Kats, p. 6 en 162), die A. als een yoga-autoriteit noemt; en K. B. Wb. s.v. Yawadwipa, IV, p. 457. Een beeld van den ṛṣīçwara Bharadwaja wordt vermeld op een inscriptie van 1408, O. J. O. XCIII, rg. 16, vgl. XCIV rg. 11. Krom, Epigr. Bijdr. B. K. I. 75 (1919) p. 14.

Bij p. 423, 426, 430. Een fout moge hier nog hersteld worden die wij begingen toen wij op prof. Kern's gezag schreven, dat alle Indische vorsten-geslachten van de zon of de maan heeten af te stammen. Pallawa, de stamvader van de Zuid-Indische Pallawa-dynastie, was, volgens de legende, gesproten uit het huwelijk van den brahmaan Açwatthāman, den zoon van den beroemden Drona (uit den gotra van Bharadwaja, een ster van de Groote Beer), met de apsaras Madanī [1]). Ook in Achter-Indië heeft de traditie bestaan dat de regeerende dynastie was voortgekomen uit de echtverbintenis van een brahmaan met een mythisch vrouwelijk wezen. Het Kambodjaansche vorstengeslacht voerde zijn stamboom terug tot den Brahmaan Kauṇḍinya, gehuwd met Somā, de dochter van een nāga-koning. Daarnaast bestond een legende die de vorsten van Kambodja liet afstammen van den maharṣi Kambu Swāyambuwa (de naam die voortleeft in Kambuja) gehuwd met de apsaras Merā [2]).

Het door Ferrand aangevoerde om aan te toonen dat ook in het rijk Çrīwijaya een dergelijke traditie bestaan heeft, dunkt ons weinig overtuigend [3]). Een duidelijker aanwijzing geeft de Sadjarah Malajoe, waar verhaald wordt, dat Sang Sapoerba Trimoerti Toeri Boewana, de stamvader van de vorsten van Minangkabau, een zeemeermin, de dochter van den Koning der Zee, tot moeder had [4]).

Of de wonderlijke echtverbintenis van den stichter en van de latere vorsten van het Mataramsche rijk met Njai Lara Kidoel, de Godin der Zuidzee, haar oorsprong vindt in een oer-oude overlevering omtrent het huwelijk van den stamvader van de dynastie met een mythisch vrouwelijk wezen, een overlevering, waarvan de prototypen in Voor- en Achter-Indië te zoeken zijn, is vooralsnog moeilijk uit te maken.

---

[1]) Vogel, The Yūpa inscriptions of King Mūlavarman, B. K. I. 74, 1918, p. 171 en 193. Schrieke, T. B. G. LIX, 1919, p. 158.

[2]) Finot, Sur quelques traditions indochinoises, Bulletin de la Commission archéol. de l' Indochine, 1911, p. 30.

[3]) Ferrand leidt dit af uit den titel long-tsing (volgens Pelliot: „esprit, sperme de nāga") die de vorsten van Çrīwijaya volgens den Chu-fan-tchi van Chau Ju-Kua 1225 A. D., (dus een vrij late bron) voerden (Ferrand, L'empire sumatranais de Çrīwijaya, 1922, p. 11, noot). Indien werkelijk met dezen titel op de afstamming van de Çrīwijaya-dynastie van een nāga gedoeld wordt (hetgeen zeer onzeker schijnt, aangezien Nāga-sāra of hoe het Skr. equivalent van long-tsing geluid mag hebben, even goed een onderdeel van den koningsnaam kan geweest zijn) moet hieraan toch een andere legende ten grondslag liggen, dan die, welke in Zuid- en Achter-Indië in omloop zijn geweest. In deze laatste immers is steevast de stammoeder en niet de stamvader van de dynastie een mythisch wezen.

[4]) L. C. Westenenk, Opstellen over Minangkabau II, T. B. G. LVII, 1916, 248.

ENKELE TEKSTVERBETERINGEN IN DE NĀGARAKṚTĀGAMA

DOOR

DR. MARTHA A. MUUSSES.

a. Zang 8: 1.
De beschrijving van de hoofdstad Majapahit begint met de volgende regels:
Warṇṇan tingkah ikang purādbhuta kuṭanya bata-bang umidĕr mmakandĕl aruhur/
kulwan dhidwurawaktra mangharĕpakĕn lĕbuh agĕng i tĕngah way edran adalĕm/

Kern heeft voor het corrupte dhidwurawaktra van de tekst dik purawaktra gezet, maar in de aantekeningen achterin betwijfelt Krom terecht „of de combinatie dier beide eerste woorden wel in overeenstemming is met Prapañca's spraakgebruik". De daar vermelde conjectuur van Poerbatjaraka: 'dinwarawaktra is evenmin bevredigend. Het eenvoudigst lijkt het me om te lezen: kulwan ning dwarawaktra, enz. De veranderingen, die men in het handschrift moet aanbrengen, komen wat aantal en belangrijkheid betreft in de drie gevallen ongeveer met elkaar overeen, maar terwijl we bij de conjecturen van Kern en Poerbatjaraka ongewone zinswendingen verkrijgen, is het resultaat van de hier voorgestelde verandering een heel gewone Oudjavaanse uitdrukking.

b. Zang 23: 2.
Muwah lumāmpah ḍatĕng ing Pakāmbangan/
rikā mĕgil sang prabhu sakṣaṇānlaku/
ḍatĕng ta—ngsil wwitan ing lurah Ḍaya/
linakwan aglis ḍatĕng ing jurang ḍalĕm //2//

Aan de derde pada ontbreekt een lettergreep tussen ta en ngsil. Kern wist hier niet de tekstverbetering aan te brengen, terwijl Krom in zijn aantekeningen bij de afzonderlike Nāgarakṛtāgama-uitgave er ook geen mening over uitspreekt. Indien — wat we willen aannemen — de verdere letters van het handschrift juist zijn, dan wordt de mogelikheid al tot een klein bestek teruggebracht. Een woord beginnende met ta en eindigend op ngsil en uit drie lettergrepen bestaande, is voor zover ik weet niet in het Oudjavaans te vinden; evenmin komen we verder als we het geheel in tweeën splitsend sil als tweede woord zouden aannemen. En blijft dus niets anders over dan de woorden te splitsen in ta + slotmedeklinker en -ngsil. Gaan we de mogelikheden van het laatste woord na, dan stuiten we in het woordenboek op ongsil = lastig zijn, tegen iemand die zit of ligt, aandringen. Dit is het nieuwjav. oengsĕl, dat dezelfde betekenis heeft, maar dat ook nadert tot die van dĕsĕk

(zie Gericke en Roorda). Ḍ ĕ s ĕ k nu is in het algemeen „dringen, verdringen, uit den weg dringen". Het lijkt me daarom heel waarschijnlik, dat de bedoelde plaats uit de Nāgarakṛtāgama moet worden gelezen:

Ḍatĕng tan ongsil wwitan ing lurah Ḍaya, hetgeen we kunnen vertalen met: „zij kwamen zonder gedrang aan het begin van de bergkloof van Ḍaya". Dit z o n d e r g e d r a n g is hier goed op zijn plaats, omdat het in het verband met de volgende strofe en de volgende zang, blijkt geen stoplap te zijn. Want juist onmiddellik na deze regels lezen we, dat de steilten glibberig waren tengevolge van de regen, en dat daardoor veel wagens met elkaar in botsing kwamen en beschadigd werden.

c. Zang 63: 2.

De eerste twee pada's van deze strofe luiden:

Ājñā çrī nātha sang Çrī-Tribhuwana-wijayottunggadewī/
çrāddha Çrī-rājapatnī wĕkasana gawayĕn Çrī-narendreng kaḍatwan/

Daar de zang in Sragdharā-maat is geschreven, ontbreken aan de eerste pada drie lettergrepen ⏑ — ⏑. De zin is evenwel geheel in orde, zodat het voor de hand ligt in de ontbrekende lettergrepen een of ander epitheton ornans te zoeken, te meer omdat Prapañca deze met kwistige hand over de vorsten uitstrooit. We zijn hier door het metrum gebonden en tevens dienen we een adjectief te hebben, dat voor een vrouw passend is. Het enige, dat aan beide voorwaarden voldoet, is prakāça „de beroemde" of „de wijdvermaarde". (Vergelijk ook 4 : 1 met prakaçita en 5 : 1 en 2 met prakāça van vorstinnen gezegd).

d. Zang 86: 1

De hieronder volgende regels behoren eigenlik niet thuis bij de tekstverbeteringen, maar bij de tekstherstellingen. Ze betreffen n.l. een verandering, die door Kern ten onrechte in de tekst is aangebracht, en die nog niet door een ander is aangewezen.

De bedoelde strofe luidt — ik citeer de tekst met de door Kern aangebrachte wijzigingen —:

Ākāra rwang dina muwah ikang kāryya kewwan narendra/
wwantĕn [1]) lor ning pura tĕgal anāma ng Bubat kaprakāça/
çrī-nāthāngkĕn mara makahawan swāna [2]) singhāpadudwan/
sabhrĕtyānorakĕn idĕran atyadbhuta ng wwang manonton//1//

D.i. (vertaling Kern): „Na een tijd van twee dagen was door den vorst op nieuw voor een feest zorg gedragen. Er is ten Noorden van de stad een veld, bekend onder den

[1]) Conjectuur voor wawwan.— In verband met eventuële pogingen om de plattegrond van het oude Majapahit met omgeving met behulp o.a. van de Nāgarakrtāgama vast te stellen, wijs ik er hier op, dat men het foutieve w a w w a n met evenveel recht in k u l w a n of in w e t a n verbeteren kan.

[2]) De tekst heeft sthāna.

naam van Bubat. Z. Maj. de Vorst gaat telkens daarheen, terwijl hij als voertuig gebruikt honden en leeuwen (s i n g h a), die niet met elkaar harmonieeren. Al de dienaren rondom houden die onder bedwang; met de grootste verbazing zien de menschen het aan".

Wanneer de tekst werkelik meedeelde, dat Hayam Wuruk honden en leeuwen voor zijn voertuig liet spannen als trekdieren, dan zouden we aan het onwaarschijnlike feit geloof moeten slaan, hoewel het ons ook zelfs dan nog altijd geoorloofd zou zijn met kritiek een verbeterde lezing te beproeven. Maar nu blijkt het uit de noot, die Kern zelf geeft, dat de tekst niet s w ā n a, maar s t h ā n a heeft. Van de honden is dus geen spoor te ontdekken. Het is dan ook niet goed denkbaar, dat een vorst voor zijn wagen dieren zou gebruiken, die in Indië altijd als minderwaardig hebben gegolden.

Maar, als we de honden hun weinig benijdbare plaats in de stoet ontzeggen, hoe moeten we ons dan voorstellen, dat de tocht heeft plaats gehad?

Het woord s t h ā n a, op dezelfde manier gevormd als ā s a n a, heeft gewoonlik de betekenis „standplaats, rang, plaats", terwijl ā s a n a, meestal „zitplaats, zetel" betekent. We komen echter in zang 63 : 4 s t h ā n a — in verbinding met singha — tegen in de betekenis van plaats, zetel:

„Sakwehnya ng citrakārānikanikĕl amangun sthāna singheng wanguntur", in Kerns vertaling: „alle schilders verdubbelden hun ijver in 't opmaken van de Leeuwenplaats" in de Manguntur (verheven zitplaats van den Vorst op groote feesten)". Een s t h ā n a s i n g h a ontmoeten we dus naast de gewone s i n g h ā s a n a in de betekenis van een leeuwentroon.

Singhāsana's werden naast de meer daartoe bestemde jampana's bij verschillende gelegenheden bij feestelike tochten gebruikt, zoals uit zang 84 blijkt. In strofe 3 daarvan is het niet duidelik of de troon van de Vorst op een bepaalde plaats is neergezet of dat hij mee rondgedragen wordt, maar in strofe 4 staat uitdrukkelik, dat de s i n g h ā s a n a van de vorst van Pajang werd gedragen, begeleid door een troepenmenigte.

Nu schijnt het me toe, dat we ons moeten voorstellen, dat in zang 86 : 1 sprake is van een sthānasingha, die voor deze feestelike optocht getrokken wordt door levende leeuwen. De regel luidt dan in vertaling: „Z. Maj. de vorst gaat telkens daarheen, terwijl hij als voertuig gebruikt een (leeuwen)troon, de leeuwen harmonieeren niet met elkaar en worden door de dienaren rondom in bedwang gehouden". We moeten dus s i n g h a zowel met s t h ā n a als met a p a d u d w a n verbinden. De sthānasingha zal daarvoor op een onderstel met wielen gezet zijn, om gemakkeliker door de dieren voortgetrokken te kunnen worden. Dat het desondanks een moeilik experiment bleef, is te begrijpen: de dienaren rondom zullen blij geweest zijn, als de tocht weer zonder ongelukken afgelopen was. Maar, al ging het waarschijnlik niet altijd zonder strubbelingen, het moet toch een aanblik geweest zijn, die een koning waardig was.

DE LEEUWEN VAN DEN BARABUDUR

DOOR

TH. VAN ERP.

Zooals bekend is, treedt de leeuw (singha) in de Indische monumentale kunst en plastiek buitengewoon op den voorgrond. In het vermaarde, vermoedelijk van vóór de 6e eeuw A. D. dateerende kunsttractaat, de Mānasāra, waarvan Acharya ons een inhoudsopgave heeft gegeven in zijne Leidsche dissertatie [1]), is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan den Leeuw. In het begin en in het slotvers van dit Hoofdstuk LXIII wordt de singha terloops aangeduid als het „vehicle der Goden" (devānām vāhanam).

De imponeerende figuur van den dierenkoning, wiens machtige gestalte in de Indische literatuur zoo vaak verheerlijkt en ten voorbeeld wordt gehouden, werd vooral in de Buddhistische kunst een geliefkoosd symbool van edelmoedigheid en geestelijke macht. Men denke hierbij aan het in de gewijde geschriften, vooral der Noordelijke Buddhisten, zoo veelvuldig voorkomende epitheton van den Buddha: „Çakya-Singha", de „Leeuw uit het Çakya-geslacht".

Reeds bij de vroegste Buddhistische bouwwerken van het oude Indië, met name bij de stūpa's, werd het leeuwenmotief met groote voorliefde toegepast. Herhaaldelijk vindt men het bij de overblijfselen van Bharhut (3e eeuw v.C.), den oudst bekenden stūpa uit het Gangesbekken, de bakermat van het Buddhisme. Het draagkussen van het kapiteel der toraṇa's rijst daar op uit een viervoudige leeuwenfiguur. Op de architraven der toraṇa's is de singha in relief uitgebeeld en als vrijstaande figuur vormt hij, nabij de vier toegangen, het sluitstuk der portaalrailing. [2])

Bij den vermaarden stūpa van Sānchi (2e eeuw v.C.) tronen vrijstaande leeuwen op de uiteinden der drie architraven van de Noordelijke toraṇa en bij de Westelijke poort prijkt het motief als centrale bekroning op de bovenste architraaf. Evenals bij Bharhut treedt ook hier het leeuwenmotief op als dragend element in de kapiteelen van pijlers en herhaaldelijk is het in relief uitgebeiteld in de architraven van den Oostelijken toraṇa. [3])

Nog veelvuldiger is de verschijning in de tallooze reliefs met stūpa-voorstellingen, afkomstig van den Amarāwati-stūpa (2e eeuw n.C.). Onveranderlijk flankeeren hier

---

[1]) Prasana Kumara Acharya, A Summary of the Mānasāra, a treatise on Architecture and cognate subjects, 1918, p. 65, Brill, Leiden.

[2]) Cunningham, The Stūpa of Bharhut, 1879, Pl. VI, VIII, X, XII en XXXIX.

[3]) Fergusson, Tree and Serpent Worship, 1873, Titelplaat, Pl. IX, X, XIX en XXXIX.

vier leeuwen de toegangen. Naar elkaar toegekeerd, tronen er twee op den dekbalk der railing; naar buiten gewend, zetelen twee andere op de iets lager gehouden portiek, welke tegen de railing is uitgebouwd. [1])

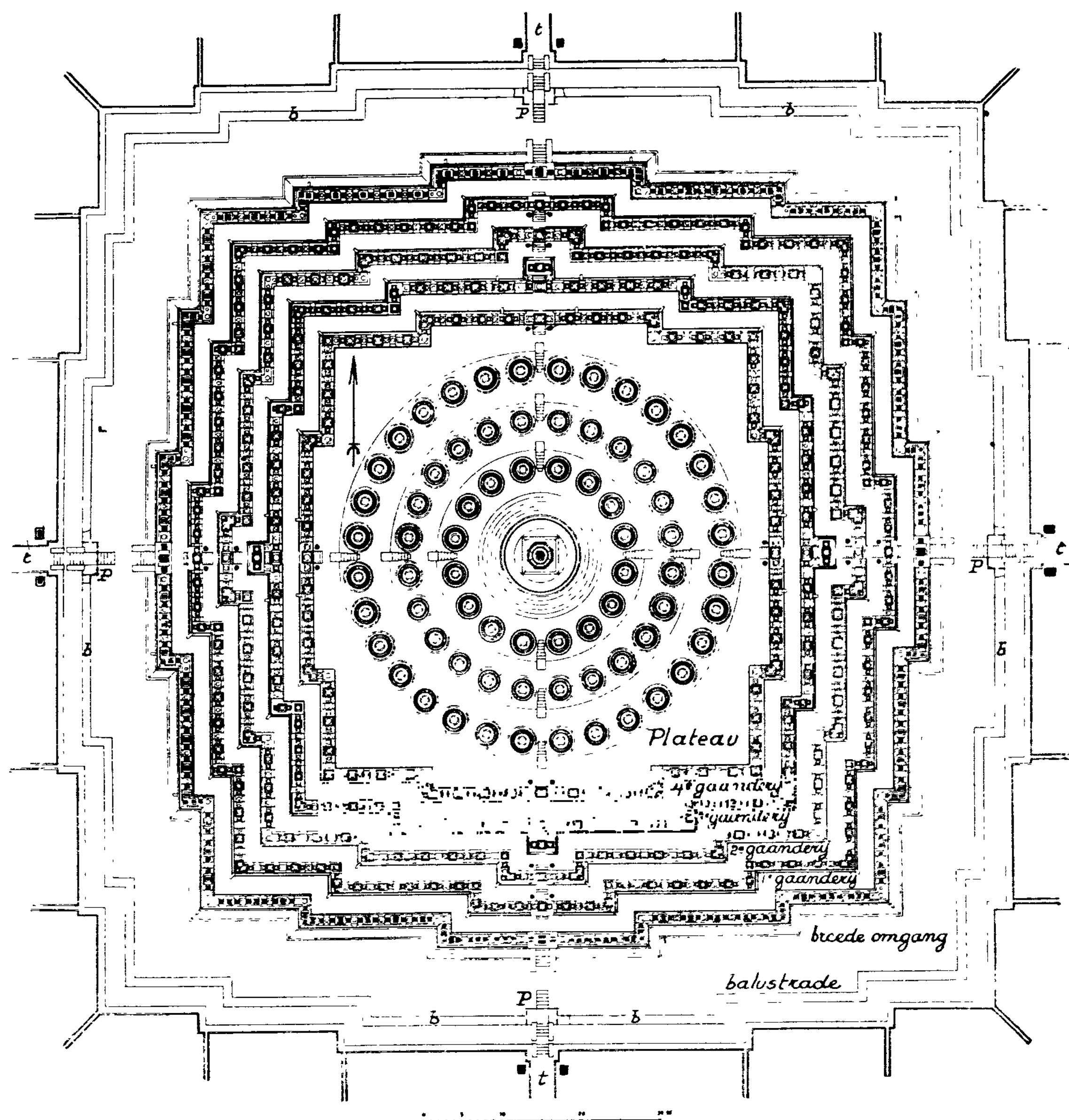
Ook in de Ceyloneesche kunst treedt de singha sterk op den voorgrond. Bij den Ruwanweli-stūpa te Anuradhapura, dateerend uit het laatst der 2e eeuw v. C., vindt men een leeuwenfries in den opgang tot de colonnade, welke naar het heiligdom voerde [2]). Zoowel te Anuradhapura als te Polonnāruwa (9e—13e eeuw) zijn de spiegels van stūpa-trappen versierd met leeuwen [3]), een verschijnsel, dat men op Midden-Java herhaaldelijk terugvindt, zoowel bij Buddhistische als bij Brahmaansche tempels.

Uit deze klassiek Indische voorbeelden, die nog met vele andere zouden kunnen worden aangevuld, moge blijken dat van oudsher de leeuw fungeerde als koninklijke wachter bij de ingangen van het monument, dat den Buddhist gold als het gewijde bouwwerk bij uitnemendheid.

Waar we bij de Midden-Javaansche kunst over het algemeen waarnemen, dat de Indische tradities getrouwelijk worden geëerd, daar zal het geen verwondering baren, dat ook bij den Barabudur-stūpa de leeuw optreedt als bewaker der toegangen. Inderdaad treffen we hier den singha aan, niet alleen op het stūpa-plein nabij de vier toegangen tot het heiligdom, doch bovendien op het bouwwerk zelve, en wel achter drie der zes poorten, die op elk der vier gevels de trapruimten overwelfden.

In onze „Mededeelingen betreffende de beelden en fragmenten van Boroboedoer, in 1896 geschonken aan Z. M. den Koning van Siam" [4]), hebben wij er reeds op gewezen dat de Barabudur-leeuwen, wat de afmetingen betreft, terug te brengen zijn tot drie typen: A, B en C. Men vindt deze, met twee onafgewerkte exemplaren, naast elkaar afgebeeld op plaat 2 van bedoeld artikel. Het grootste type A, afzonderlijk weergegeven op onze hierbijgaande plaat I, is met het voetstuk ongeveer 1.70 M. hoog en was oorspronkelijk vertegenwoordigd door twee exemplaren. Ze stonden op het stūpa-plein, wederzijds van den Westelijken toegang. In de oudste beschrijving van den Barabudur, het uit 1814 dateerende handschrift van den Luitenant-ingenieur H. C. Cornelius, hetwelk verwerkt is in Leemans' tekst en waarvan een afschrift berust in 's Rijks Ethnogr. Museum te Leiden, leest men: „Op het midden der vier zijden vindt men, wederzijds op een pedestal geplaatst, twee zeer fraaie gediertens, het meest met de sphynx overeenkomende, welke aldus geplaatst, de hoogte hebben van vijf voeten en acht duimen en de breedte van vier voeten, staande van elkaar drie en twintig en een halve voet, met het front tegen elkaar

[1]) Burgess, The Buddhist stūpa's of Amarāwati and Jaggayapeta, Arch. Survey of Southern India, 1887, Pl. I, XXXI en XXXIII—XXXIX.
[2]) Cave, The Book of Ceylon, 1908, III, pl. 675, p. 550.
[3]) Fergusson, Indian Architecture, 1910, p. 241.
[4]) Bijdragen T. L. en Vk. v. N. I., 1917, deel 73, p. 290.

Grondplan van den Barabudur

met aanduiding van de plaats der singha's.

⊡	*groote singha, type A*	*P*	*uiterste poort (verdwenen)*
■	*middelsoort singha, type B*	*b*	*balustrade (verdwenen)*
•	*kleine singha, type C*	*t*	*geplaveid toegangstrottoir*

Barabudur. Groote Singha van den Westelijken toegang (hoog 1.70 M.)

a

b

a. Singha achter de poort der vierde gaanderij (hoog 0.92 M.)
b. Singha van den Oostelijken toegang (hoog 1.25 M.)

gekeerd. De aparte afteekening daarvan geformeerd, stelt dezelve klaarder voor dan men die hier kan beschrijven". [1])

Uit de hier vermelde afmetingen, welke overeenkomen met die van Wilsen's misteekende weergave, gereproduceerd op Pl. VI van Leemans' werk, blijkt onomstootelijk dat hier bedoeld wordt de groote singha van het Westen, waarvan van Kinsbergen in 1873 de eerste fotografische opname vervaardigde. Uit Cornelius' beschrijving krijgt men den indruk dat op de vier toegangen tezamen een achttal van deze groote leeuwen stonden. Dit is niet het geval. Cornelius heeft ons slechts een bouwkunstige beschrijving nagelaten en geen verslag gegeven van de blootlegging van het monument, dat in den loop der eeuwen nagenoeg geheel bedolven was. Wij moeten aannemen dat hij slechts den Westelijken toegang heeft blootgelegd en dàar de twee groote leeuwen heeft gevonden. Getroffen door de geweldige symmetrie van het bouwwerk, heeft Cornelius toen blijkbaar bij analogie aangenomen, dat ook bij de drie andere toegangen deze zelfde groote leeuwen prijkten.

Het staat evenwel vast dat er slechts twee singha's zijn geweest van dit groote type. Uit Wilsen's opstel, voorkomende in het Tijdschr. Bat. Gen. van 1853, p. 250, moeten we afleiden dat ook hij slechts den Westelijken toegang blootgelegd heeft gezien. Noch Cornelius, noch Wilsen hebben blijkbaar de drie overige toegangen ontgraven. Dit is eerst volledig geschied bij den aanvang van den herstellingsarbeid in 1907. Toen kwamen op de Oostzijde twee gehavende leeuwen te voorschijn. Een ervan is afgebeeld op onze hierbijgaande plaat 2. Deze singha's, type B, zijn slechts 1.25 M. hoog en onderscheiden zich voorts van die van het type A op het Westen, door anderen stand en andere houding. Laatstgenoemde stonden volgens de beschrijving van Cornelius met een flank naar den stūpa en naar elkaar toegewend; de beide voorpooten rusten op de voetplaat en de kop is recht naar voren gericht. De beide kleinere leeuwen op het Oosten stonden bij de ontgraving met hun rug naar het bouwwerk. Van de voorpooten rust alleen de binnenste op de voetplaat, de buitenste is opgeheven ter hoogte van de borst. De kop is een weinig naar binnen gewend. Overigens komt de vormgeving geheel overeen met die van den leeuw van het Westen.

In onze mededeelingen betreffende de aan den Koning van Siam geschonken beelden en fragmenten kon alleen met zekerheid worden vastgesteld, dat één der naar Bangkok verhuisde singha's het hier bedoelde type B vertegenwoordigde. Dit bleek uit vergelijking van foto's van den Noord-Westhoek van het bouwwerk, vóór en

[1]) Op p. 27 van deel I der Barabudur-monografie wordt vermeld dat het Leidsche h.s. onvindbaar is. Uit een door de zorgen van Brandes voor het Bat. Gen. van K. en W. vervaardigde copie blijkt dat de wijdloopige titel luidt: „Beschrijving van de zeer merkwaardige Ruïnes bij den Inlander bekend onder de benaming van Borro Boedoor, voorgesteld in de hoogste Indiaansche Architecture, waarin een groot aantal van kleine Hindostansche tempels met verschillende Beelden aaneen geschakeld als een heilige plaats, welke jongst is ontdekt geworden in de environs van het dorp Boemi Segorro, geleege in de provincie de Cadoe, aan de Noorder Lemieten van het district Bagalleen, omtrent 36 Engelsche mijlen afstand in het Suid-Westen van de Residentie in de Cadoe, de Magallaan genaamd".

In dit h.s. loopt de beschrijving slechts tot de vierde gaanderij.

nà de schenking. Op van Kinsbergen's bekende Barabudur-karton, ten deele gereproduceerd op plaat 3 onzer „Mededeelingen", komt de in 1896 ontvoerde leeuw voor ter linkerzijde van de trap, die tegen den N.W.-hoek van den breeden omgang werd aangestapeld. Op een geheel overeenkomstige, groote opname van den Jogjaschen fotograaf Cephas, uit 1901, wordt deze leeuw gemist. Verkeerden we voorheen in het onzekere omtrent het type van den tweeden leeuw, welke naar Siam versleept werd, thans is alle twijfel dienaangaande opgeheven, doordat in 1922 uit Bangkok cliché's werden ontvangen van beide singha's. Daaruit blijkt dat ook het tweede exemplaar het type B vertoont. Beide leeuwen vormen één bijeenhoorend stel doordat de eene den linker voorpoot opheft en de ander den rechter. Dit stel hoort dus thuis op het stūpa-plein, ter weerszijde van den toegang, òf op het Noorden, òf op het Zuiden. De linker leeuw, dus die welke den linker voorpoot heft, is dezelfde als die, voorkomend op de hierboven bedoelde afbeelding van Van Kinsbergen.

Nu dient in herinnering gebracht te worden dat op het stūpa-plein een negental onafgewerkte leeuwen zijn aangetroffen. Eenige hiervan zijn zichtbaar op het linker voorplan van van Kinsbergen's foto; verg. plaat 3 onzer „Mededeelingen". Men heeft wel eens gedacht hierin minderwaardige, afgekeurde stukken te moeten zien. Het is evenwel volkomen duidelijk dat het schetsmatige exemplaren zijn, die bestemd waren ter plaatse van den stūpa voltooid te worden. Zeer waarschijnlijk werden de leeuwen in dezen ruwen grondvorm gebeiteld op de plaats, waar het materiaal voor het bouwwerk gewonnen werd. Historische gegevens omtrent de vindplaatsen van dit materiaal ontbreken vooralsnog, doch we zullen wel niet ver bezijden de waarheid wezen, wanneer we aannemen dat deze moeten gezocht worden waar nog heden ten dage de Kedusche steenhouwers hun grondstof vinden en ten ruwe bewerken. Dit zijn de beddingen der rivieren en voorts enkele, met groote veldkeien bezaaide terreinstrooken, zooals we die in het Muntilansche aantreffen in de nabijheid der vele riviertjes en beken, die zich spoeden naar de Praga, de hartader der Kedu. Wanneer we ons even terug denken in Java's Gouden Eeuw, den tijd waarin Zuid Kedu het centrum was van macht en geestelijk leven, de periode waarin de Mendut-tempel en de Barabudur-stūpa verrezen, dan zien we in onze verbeelding honderden nijvere handen zich reppen op de zooeven aangeduide moraines en in de beddingen van Praga, Ela, Pabelan, Blonkèng enz. Zuiver practische overwegingen brachten mede dat de bouwsteenen voor den stūpa, zoomede de vrijstaande beelden, met name de Buddha's en de singha's, hier ten ruwe bekapt werden tot zoodanig volume, dat men bij het transport naar de bouwplaats zoo weinig mogelijk onnut gewicht had te verzetten.

Nu is het zeer merkwaardig dat onder het negental onafgewerkte leeuwen, er twee zijn, die, wat houding betreft, overeenkomen met de beide singha's, welke bij de ontgraving van 1907 te voorschijn kwamen nabij den Oostelijken toegang, en met de beide naar Bangkok verhuisde exemplaren. Zij vormen tezamen wederom één stel, want de eene heeft den linker voorpoot omhoog, de ander den rechter. Een van de hier bedoelde onafgewerkte singha's is afgebeeld op plaat 2 onzer

„Mededeelingen". Deze twee schetsmatig behandelde leeuwen zijn weer iets kleiner dan die van het Oosten, ook is de voorpoot iets minder hoog opgeheven. Zij zijn evenwel grooter dan de leeuwen van het derde en kleinste type C, die straks nader ter sprake zullen komen, die op het bouwwerk zelve thuis hooren, in houding weer overeenkomen met type A en die op zich zelve weer voltallig zullen blijken te zijn. Wij achten het daarom het meest waarschijnlijk, ja zoo goed als zeker, dat het hier bedoelde stel onafgewerkte singha's bestemd was òf voor den toegang op het Zuiden, òf voor dien op het Noorden. Is deze opvatting juist, dan zou met inbegrip van de beide Bangkoksche exemplaren, het aantal singha's van het stūpa-plein voltallig zijn, uitgezonderd op het Westen, waar nog slechts één leeuw voorhanden is.

Op dezen grooten singha moeten wij hier nog even terugkomen. Bij de eerste blootlegging en opname van den Barabudur in 1814 waren er op het Westen twee. Cornelius maakt uitdrukkelijk melding van „twee zeer fraaie gediertens, het meest met de sphynx overeenkomende".

Wilsen, wiens arbeid aan den Barabudur valt in de jaren 1849—'53, geeft in zijn hierboven aangehaald artikel minder positieve gegevens. Op p. 249 gewaagt hij van de leeuwen, die òp het bouwwerk staan en zegt dan op p. 250: „Behalve voormelde leeuwen, stonden er aan de ingangen waarschijnlijk nog grootere, evenals die welke op den Westhoek staan en die alleen zijn overgebleven of wel afgewerkt" (de spatieering is van ons). Nu vallen de assen van het monument ten naaste bij samen met de hoofdwindstreken. Men kan dus wel spreken van den Westgevel, den Westingang, doch niet van den Westhoek. Wilsen bedoelde hiermede ongetwijfeld den Noord-Westhoek. Dààr toch bevond zich reeds destijds de trap, die eigenlijk niet tot het bouwwerk hoorde, doch die tegen den breeden omgang werd aangestapeld ten gerieve van de bezoekers, welke, van de pasanggrahan komende, den bouwval beklommen.

Uit het in 1848 gepubliceerde reisjournaal van den anoniemen schrijver, die in Mei 1840 den Barabudur bezocht, „De tempel van Boro Boedoer in de residentie Kadoe", Tijdschr. van Ned.-Indië, 1848, afl. 7—12, p. 109, blijkt wie bedoelde trap deed aanbrengen. We lezen daar: „Wij beklommen dien eersten omgang aan de Westzijde, langs een trap, op last van den tegenwoordigen resident, uit van het gebouw gevallen steenen vervaardigd". Die resident was Hartmann, die immers van 1832—1843 te Magelang bestuurshoofd was en omstreeks 1835 op den Barabudur een grooten schoonmaak deed houden. En de anonymus was, zooals Rouffaer in Januari 1923 wist uit te vinden, niemand anders dan Ds. W. R. Baron van Hoëvell.

Wij staan dus ten aanzien van de groote leeuwen op het Westen voor de volgende feiten. Cornelius constateert dat er in 1814 twee aanwezig zijn, wederzijds van den officiëelen ingang. Van Hoëvell rept in zijn reisdagboek van 1840 wel over de tegen den N. W.-hoek aangestapelde trap, doch zwijgt over leeuwen. Wilsen's gegevens van ± 1850 zijn vaag; hij gewaagt van „grootere leeuwen" op den

West-hoek (lees N. W.-hoek), doch laat ons in het onzekere of dit de beide groote exemplaren zijn, die in Cornelius' tijd nog op hun oorspronkelijke plaats stonden. Toch achten wij dit laatste zeer waarschijnlijk. Van Kinsbergen zwijgt in geschrifte over de leeuwen [1], doch hij registreert op zijn prachtige foto van 1873 één der groote singha's, staande naast de op last van Hartmann aangestapelde trap. Die eene groote leeuw is daar blijven staan tot 1907, het jaar waarin de herstelling van den bouwval werd ter hand genomen. De aangestapelde trap, die zoozeer indruischte tegen de architectonische en religieuse conceptie van den stūpa, werd toen verwijderd en de singha verhuisde weer naar zijn oorspronkelijke plaats, naast het toegangstrottoir.

Wij komen dus tot de gevolgtrekking dat tusschen 1814 en 1873, waarschijnlijker evenwel tusschen 1854 en 1873 één der beide groote leeuwen moet zijn verdwenen. Wanneer en op wiens aanstichting dit geschied is, blijft vooralsnog een raadsel. Het spoorloos verdwijnen van dezen singha is wel zeer opvallend, omdat het een stuk geldt van zulke groote afmetingen en zulk enorm gewicht. Met inbegrip van het voetstuk was het toch 1.70 M. hoog. Niet dan met groote moeite kon het worden vervoerd. Wanneer het op Java gebleven ware, zoude het zeker reeds zijn teruggevonden. Aan moedwillige vernieling valt niet te denken. Moeten we nu onderstellen dat het zijn weg gevonden heeft naar het buitenland? Voor zoover ons bekend is, komt het niet voor in eenige openbare verzameling. Zou dit belangrijke stuk zich weten schuil te houden in privé bezit?

Wij dienen ons nu nog rekenschap te geven van het merkwaardige feit, dat *alleen de Westelijke toegang geflankeerd is geweest door groote singha's*. Die toegang wordt daardoor ontegenzeggelijk gewaarmerkt als de voornaamste. Dit feit verdient nadere beschouwing, want de wijze waarop de stūpa versierd is met sprekend relief, stempelt juist den tegenoverliggenden, Oostelijken opgang als van hoogere orde. Daàr toch moest de geloovige, die den ritueelen omgang ondernam, aanvangen. Daàr begint in de eerste gaanderij, Zuidelijk van de trap, de Buddha-legende, daàr beginnen de awadhāna's, daar vinden we, in de 2e gaanderij, het begin van de Gaṇḍawyūha.

Hoe nu te verklaren dat desniettemin de hoofdtoegang op het Westen lag? Deze schijnbare tegenstrijdigheid vervalt wanneer we ons rekenschap geven van twee zaken: ten eerste *de aanwezigheid van een klooster op het Westen*, ten tweede, *de gevolgen van de ombouwing van den oorspronkelijken voet*.

Wanneer men bedenkt dat elke stūpa van eenige beteekenis zijn klooster had, dan kan inderdaad met stelligheid worden aangenomen dat het bij Java's meest befaamde heiligdom niet kan ontbroken hebben. Het is niet onmogelijk dat zelfs de naam van het bouwwerk daarop wijst. Van dezen naam wist men tot

[1]) Zie zijn verslag over de in 1874 afgeleverde Barabudur-cliché's, Not. Bat. Gen. 1874, p. 71—76.

voor kort nog geen aannemelijke verklaring te geven [1]). Hoewel het enkele woord „Budur" reeds voorkomt in Prapantja's Nagarakrtāgama van 1365 A.D., als naam van een Buddhistisch heiligdom op Java (zang 77:3, aanhef), bleef de samenstelling „Barabudur" een raadsel. Poerbatjaraka opperde evenwel de hypothese dat het woord een verbastering zou kunnen wezen van Byara Budur = Bihara Budur = Wihāra Budur = het klooster van Budur [2]). Indien dit juist is, zullen wij het zoo hebben op te vatten dat het woord, hetwelk het priesterverblijf aanduidde, de gangbare term is geworden voor den daarbij behoorenden stūpa, welks officieele sanskrit-benaming verloren ging. Het woord wihāra kan toch bezwaarlijk voor den stūpa zelve gegolden hebben. Het heeft wel is waar een dubbelzinnige beteekenis, in zooverre dat het gebezigd wordt zoowel voor een tempel als voor een klooster, doch steeds denkt men daarbij aan een bouwwerk met een toegankelijke binnenkamer en niet aan een stūpa [3]).

Het klooster nabij den Barabudur moet een ander karakter hebben gehad dan de ons bekende priesterverblijven uit de Prambanan-vlakte, t.w. de Tjandi Sari en Plaosan, die geheel uit natuursteen waren opgebouwd. Deze wihāra's waren geen eigenlijke kloosters. Ze hadden een dubbele bestemming, waren tempel en klooster beide. De benedenverdieping diende als Godshuis, daar troonden de Buddha en de Bodhisattwa's. De bovenverdieping was verblijfplaats voor een beperkte schare van monniken. Zij bestond zoowel bij Tjandi Sari als bij Plaosan uit drie rechthoekige vertrekken zonder meer; men miste daar alle verdere gerief, dat vereischt werd voor een permanente verblijfplaats voor priesters. Dat vond men wel in het eigenlijke klooster, de Sanghārāma. Zulk een „lusttuin der Broederschap" bestond in hoofdzaak uit kleine wooncellen, doch bevatte voorts een grootere ruimte voor de kapittel-vergaderingen. Hier had de openbare belijdenis plaats en werden op den dag van de maanswisseling de regelen der orde gelezen. Verder hoorde tot de sanghārāma een eenvoudige eetzaal met keuken en voorraadkamer, een bergplaats voor tempelutensiliën en gereedschap voor onderhoud, een verblijfplaats voor doortrekkende monniken, een latrine en eene of andere watervoorziening. Deze laatste gaf bij den Barabudur geen groote moeilijkheden; in de nabijheid vindt men thans nog voortreffelijke bronnen en $^3/_4$ K.M. Zuidwaarts stuwt de kali Silĕng zijn helder water naar de bedding van de Praga.

Een dergelijke sanghārāma is natuurlijk een houten gebouw geweest met hoogstens een steenen voet, zooals destijds op Midden-Java alles in tijdelijken trant

[1]) Verg. Krom, Barabudur-monografie, 1920, p. 3—6 en dezelfde in zijn „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst", 1921, p. 255.

[2]) „Een hypothese ter verklaring van den naam Boroboedoer", Handelingen van het Eerste Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Java, 1921, p. 287. Het woord Biara (Biaro) vindt men terug in vele namen van Hindu-oudheden op Sumatra, met name in de onderafdeeling Padang Lawas der Padangsche Bovenlanden. Zie van Stein Callenfels, „Rapport over een dienstreis door een deel van Midden-Sumatra", Oudheidk. Verslag 1920, II, bijl. G. De daar op plaat 8 afgebeelde ruïne Biara Bahal is ongetwijfeld een stūpa.

[3]) Verg. Kern, Buddhisme, 1882, II, p. 46. Hier wordt omtrent het woord vihāra nog vermeld dat men het „vaker in den zin van pagode dan in dien van klooster gebezigd zal vinden".

werd opgetrokken, wat geen tempel of stūpa was. Wanneer we nu het terrein om den Barabudur nader beschouwen, dan blijkt dat het stūpa-plein op het Noorden, Zuiden en Westen, tegenover de toegangen slechts een uitgebreidheid had van ten hoogste 20 M., op het Oosten ± 30 M. Alleen tegenover den N. W.-hoek vertoont de heuvel, waarop het bouwwerk is opgetrokken, een uitlooper, welks bovenvlak een lengte heeft van ± 140 M. en een breedte van ± 70 M. Wanneer het priesterverblijf niet in de vlakte heeft gestaan, doch zooals voor de hand ligt, zoo dicht mogelijk bij het heiligdom en dus op het stūpa-plein, dan is inderdaad de genoemde Westelijke uitlooper daarvoor de aangewezen en tevens de eenig mogelijke plaats [1]). Maar dan is het ook volkomen duidelijk dat de tegenover de saṅghārāma gelegen Westelijke trap de hoofdtoegang was en dat de bouwmeesters dit hebben geaccentueerd door het daar plaatsen van de beide groote singha's.

Beschouwen wij nu de gevolgen van de ombouwing van den oorspronkelijken voet. Vóór deze plaats had, moest de pradakṣina noodzakelijk aanvangen bij den Oostelijken toegang. De reliefs van den oorspronkelijken voet waren, zooals Krom aannemelijk heeft weten te maken, illustraties van een of anderen Abhidharma-tekst [2]). Ze gaven als het ware een proloog voor de stichtelijke verhalen, vertolkt door de reliefs der gaanderijen. Zij hadden ten doel den geloovige te doordringen van de idee der samsāra, den troosteloozen kringloop des levens, van de onontkoombare wet van verevening, de Karma-wet. Ze hadden een didactische strekking en veraanschouwelijkten hoe voor goede daden een hemelsche belooning was weggelegd, hoe slechte daden een helsche bestraffing na zich sleepten. Doch tevens wezen ze verlossend naar de redding, die voor elken mensch daagt, naar de Paden des Heils, die in de hoogere gaanderijen getraceerd worden. Het is duidelijk dat in die reliefs van den bedolven voet een systematische volgorde heerscht en dat de begin- en eindbladzijde van dit steenen Boek der Leering, in aansluiting met wat in de hoogere gaanderijen volgde, noodzakelijk op het Oosten moest worden gezocht. Zoolang die reliefs zichtbaar waren, eischte de ritus dat de eerste ommegang werd aangevangen op het Oosten.

De zaak werd geheel anders toen de ombouwing van den voet haar beslag had gekregen. De onderste reliefreeks werd in haar geheel uitgeschakeld. Er bestond nu hoegenaamd geen bezwaar, in het Westen op te gaan tot den breeden omgang en vervolgens, in de richting der pradakṣina, den halven rondgang naar het Oosten te verrichten. De geloovige zag immers bij dien omgang tegen het nog vrij gebleven gedeelte van den ondersten muur geen sprekende, doch slechts decoratieve reliefs. Hij zag in gestadige herhaling halfgoddelijke wezens, Gandharwa's, Apsara's, Yakṣa's, Nāga's, kortom die hemelingen, die zulk een voorname rol spelen in het Mahāyānistische pantheon en die met voorliefde worden uitgebeeld aan de

[1]) De resultaten van het voorloopige onderzoek, dat hieromtrent werd ingesteld, vindt men in de Barabudur-monografie, p. 9 en 10.
) Barabudur-monografie, p. 47 e.v.

buitenzijde van de heiligdommen, waar den geloovige de gelukzalige paradijs-sfeer voor oogen wordt gehouden. Zooals Krom duidelijk heeft uiteengezet, zijn hier geen individueele halfgoden uitgebeeld, doch slechts typen. Hun plaats in de eindelooze reeks is willekeurig, omdat de geheele fries in aanleg een secundaire, decoratieve beteekenis had.

De ombouwing van den oorspronkelijken voet had dus ten gevolge dat de pradakṣina wezenlijk eerst aanving in de eerste gaanderij. De geloovige zondigde derhalve niet tegen den ritus, wanneer hij den breeden omgang op het Westen betrad, mits hij slechts de voorgeschreven richting volgde en voor de hooger gelegen gaanderijen steeds het Oosten als uitgangspunt bleef nemen. Wanneer we hierbij tevens voor oogen houden dat de saṅghārāma op het Westen lag, dan wordt het ten slotte volkomen verklaarbaar dat alleen de toegang op het Westen bewaakt werd door singha's van het groote type.

Ten slotte komen aan de orde de leeuwen, die niet op het stūpa-plein behooren, doch op het bouwwerk zelve. Wij bedoelen de kleine singha's, type C, waarvan een voltooid en een onafgewerkt exemplaar voorkomen op den rechter vleugel van het vijftal, afgebeeld op plaat 2 onzer „Mededeelingen". Onze hierbijgaande plaat 3 geeft een goed beeld van een dezer singha's, thans opgesteld op den plateau-vloer, achter de hoogste poort op het Noorden, de best bewaarde van den geheelen stūpa. Deze stukken hebben een hoogte van 92 c.M. De pose komt geheel overeen met die van den grooten singha, type A, op het Westen. De voorpooten rusten op de voetplaat, de kop is recht naar voren gewend.

Toen in 1907, bij den aanvang van den herstellingsarbeid, het stūpa-plein geheel werdt ontgraven, kwamen nog enkele zeer gehavende exemplaren voor den dag. In het geheel treft men thans op het bouwwerk 21 singha's aan van het hier bedoelde type, t.w. 14 voltooide [1]) en 7 schetsmatig behandelde exemplaren. Twee gave stukken bevinden zich in de voorgalerij der residentswoning te Magelang, één exemplaar berust in het museum te Batavia [2]). We komen dus tot een totaal van 24 leeuwen.

In 1903 gaat het eerste licht op omtrent de oorspronkelijke plaats van een deel dezer singha's. In Brandes' mededeelingen in de Oudheidkundige Rapporten van 1903, p. 4 en 5 lezen we: „Nu nog weten de ouden in de kampong, èn te Mendoet èn te Boroboedoer, te verhalen dat de groote schoonmaak, de groote opruiming dezer ruïne heeft plaats gehad onder den resident Hartmann, van wiens verrichtingen evenwel geen verslag schijnt te bestaan, en dat bij die gelegenheid de vele onafgewerkte leeuwen, die men thans nog terugvindt in de laan, die van de pasanggrahan naar de tjandi voert, van boven naar beneden zijn gebracht"[3]). Dit gegeven werd Brandes verstrekt door Pastoor P. J. Hoevenaars, destijds R. K. Missionaris te Mendut. Brandes deelt nog mede dat zijn aandacht viel op sponningen in den plateauvloer, ter weder-

[1]) Van enkele der voltooide exemplaren zijn slechts brokstukken voorhanden.

[2]) Cat. Arch. Verz., 1887, No. 328.

[3]) Wij achten het zeer waarschijnlijk dat bij die groote schoonmaak, die omstreeks 1835 moet hebben plaats gehad, de twee gave en fraaie leeuwen, welke zich thans bevinden in de residentswoning te Magelang, daarheen verhuisden.

zijde van den achterkant der poorten. Zij wezen uit dat hier eens vrijstaande beelden zich bevonden. Pastoor Hoevenaars opperde toen de onderstelling dat de leeuwen daar thuis hoorden. Toen de afmetingen der sponningen klopten met die der voetplaten, was alle twijfel buitengesloten. Hiermede was voor 8 leeuwen de oorspronkelijke plaats teruggevonden. De voorhanden exemplaren werden dan ook in 1911, na afloop van den restauratie-arbeid, allereerst geplaatst achter deze poorten. Wij verwijzen hiervoor naar onze plaat 3 en naar plaat 4 der vroegere „Mededeelingen".

Met de plaats der overblijvende leeuwen wist men nog geen raad. Cornelius had reeds een oplossing aan de hand gedaan. Men vindt deze in beeld gebracht op No. 1 der tekstplaten van Leemans' werk. De leeuwen werden daarbij geplaatst op de boomen der tweede trap, die van het stūpa-plein naar den breeden omgang voert. In het handschrift leert men dienaangaande: Wederzijds van deze trap vind men weder een leuning, zoodanig gebogen, dat boven de eerste en tweede vlakte op het lijstwerk een zeer fraai gewerkt gedierte, het meest met een sphynx overeenkomende, met het front naar buiten geplaatst is, volmaakt in gedaante overeenkomend met die als bij den uitgang beschreven zijn, maar zijn echter een weinig kleinder. De leuning loopt vervolgens in een neergebogen gedaante naar boven tot in een borstweringmuur, welke op de bovenvlakte staat". Wij kunnen hierover kort zijn. De reconstructie van deze in 1814 blijkbaar reeds ontredderde trappen berust op fantaisie en bevestigt den indruk, dien men behoudt na het doorworstelen van Cornelius' beschrijving, n.l. dien van onduidelijkheid, onvolledigheid en onbetrouwbaarheid. [1])

Wilsen nam nabij den buitenrand van den breeden omgang inkassingen waar, in den vloer en achtte het mogelijk dat de kleine singha's hier thuis hoorden [2]). Het is duidelijk, dat ook hij zich vergiste. Die inkassingen gaven de plaats aan van de lage balustrade, welke in Cornelius' tijd nog gedeeltelijk voorhanden moet zijn geweest.

Brandes onderstelde (Rapporten, 1903, p. 5) „dat men zulke leeuwen ook eenmaal vond naast de vierkante kleine platformen, die men overal aantreft vóór de breedere opgangstrappen in de drie ronde terrassen, waarnaast zij dan opgesteld geweest zijn in de richting van de straal". Hij meende dat het plateau onafgewerkt was gebleven, dat de geheel onversierde kazementen der hoogste balustrade, die denzelfden opzet en dezelfde verdeeling had als de met reliefs versierde overeenkomstige bouwdeelen der lagere gaanderijen, bestemd waren om eveneens met sprekende sculpturen te worden bebeiteld. Hij onderstelde dat dit ook gold voor de sobere, ongeprofileerde muren der drie cirkelvormige stūpa-terrassen en vond het niet afgewerkt zijn der leeuwen alhier, in overeenstemming met genoemde opvatting. Brandes was bizonder getroffen geworden door het ontbreken van het Nirwāna-tooneel op den Barabudur en hij meende dat die hoogst gelegen, gladde muurvlakken bestemd waren eens te

[1]) De twijfelachtige waarde van Cornelius' oudheidkundigen arbeid, elders verricht, o.a. op het Diëng-plateau, wordt wat de teekeningen betreft, geconstateerd door Yzerman, in het Album Kern, 1903, p. 292; wat de beschrijvingen aangaat, door Krom in zijn opstel: „De eerste opname van het Diëng-plateau, Handschrift van H. C. Cornelius", Bijdr. 1919, deel 75, p. 388.

[2]) Tijdschr. Bat. Gen., 1853, p. 249.

worden versierd met deze bij uitstek gewijde tafereelen, die zulk een belangrijke rol spelen in de Buddhistische kunst [1]).

Ons inzicht in den aard, de bestemming en de bedoelingen, kortom in het wezen van den Barabudur-stūpa heeft sinds dien tijd veel aan klaarheid gewonnen. Het staat nu wel vast dat het de bedoeling was de balustrade van het plateau en de muren der drie cirkelvormige stūpa-terrassen onversierd te laten. Dit is geheel in overeenstemming met de idee, die ten grondslag ligt aan de conceptie van het vrome bouwwerk. De Barabudur moet opgevat worden als een eenheid van twee elementen. Het eerste omvat den rijk versierden onderbouw der vier gaanderijen, waar we het processiepad vinden, met de praal van stichtelijke reliefs, die tezamen, in den vereischten climax, een grootsche uiteenzetting geven van het Mahāyānistische systeem. Het tweede element omvat het volstrekt sobere eigenlijke stūpa-gedeelte, bestaande uit den kern-stūpa, omcirkeld door een 72-voudige herhaling van hetzelfde motief. De overgang van het eerste naar het tweede element is het opgaan van uit de sfeer der verschijnselen met haar vreugdevolle aanschouwing naar die der contemplatie met haar stille devotie.

Krom heeft helder uiteengezet waarom de zoo belangrijke episode van het Parinirwāna op den Barabudur niet thuis hoort [2]). Weten wij dus zeker dat Brandes zich in deze vergist heeft, het valt ook gemakkelijk aan te toonen dat zijn onderstelling omtrent de plaats van de leeuwen op de stūpa-terrassen niet aanvaard kan worden. In de eerste plaats waren de positieve aanwijzingen, die geleid hebben tot het vaststellen van de oorspronkelijke plaats van 8 dezer leeuwen, met name de inkassingen in de vloeren, hier niet voorhanden. Ten tweede verzet zich het aantal der aanwezige singha's tegen Brandes' onderstelling. Het bleek immers dat er nog voor 16 leeuwen een plaats op het bouwwerk moest worden aangewezen. Brandes' oplossing zou er voor de drie terrassen $3 \times 8 = 24$ eischen. Nu blijft het altijd mogelijk dat er leeuwen zijn zoek geraakt, doch dat er een achttal verdwenen zou zijn klinkt al te onwaarschijnlijk.

Wij meenen nu dat de 16 singha's thuis hooren in de 2e en 3e gaanderij en wel, evenals op het plateau, twee aan twee achter de poorten. Wanneer men het grondplan van den Barabudur beziet, dan wordt het dra volkomen duidelijk, waarom de leeuwen alleen stonden in de 2e en 3e gaanderij en op het plateau, en waarom ze achterwege bleven in de beide overige gaanderijen, n.l. de 1e en de 4e. We verwijzen daarvoor naar plaat 4, den plattegrond, waarop de plaats der vrijstaande singha's is aangeduid. De breedte der gaanderijen bedraagt ongeveer 2 M. Wanneer men daarin, achter de poorten, de vrijstaande leeuwen plaatste, dan zou het toch al smalle pad 60 c.M. vernauwd zijn geworden. Dit heeft men willen vermijden. In de 2e en 3e gaanderij evenwel springt het trapgat ± 1.40 M. buiten het poortlichaam uit. Daar werd de breedte van het voor de pradakṣina bestemde pad plaatselijk reeds tot ± 60 c.M. verkleind. Ter weerszijde van de trapgaten ontstonden daar ruimten,

[1]) Not. Bat. Gen. 1902, p. XXXVIII en 1903, Bijl. VIII.
[2]) Barabudur-monografie, p. 734—736.

welke voor de passage toch niet benut konden worden. De daar geplaatste leeuwen stonden het verkeer in de gaanderij hoegenaamd niet in den weg. Hetzelfde geldt voor de singha's op den plateau-vloer, achter de hoogste poort. Als positief bewijs voor onze meening geldt dat inderdaad achter de poorten in de 2e en 3e gaanderij, hier en daar nog dezelfde inkassingen in den vloer werden aangetroffen, die Hoevenaars en Brandes de eerste directe aanwijzingen hadden gegeven omtrent de plaats der leeuwen op het plateau.

Het mag wel zeer merkwaardig heeten, dat het aantal der thans nog voorhanden kleine singha's — die in de residentswoning te Magelang en die in het Bat. Museum medegerekend — t.w. 17 voltooide en 7 onvoltooide exemplaren, tezamen dus 24, volkomen klopt met de aangenomen plaatsing. Daaruit toch zou blijken dat van deze kleine singha's geen enkel stuk is zoek geraakt.

Tot het jaar 1907 verkeerden wij in de meening dat de Barabudur op elk zijner vier gevels een vijftal poorten telde. Bij de ontgraving, waarmede de herstellingsarbeid in genoemd jaar werd ingeleid, is evenwel ten duidelijkste gebleken dat elke gevel nog een zesde poort is rijk geweest. Van laatstgenoemde poorten is op elke face o.m. het topstuk der omlijsting, in de gedaante van een monumentalen kala-kop, uit den grond te voorschijn gekomen. Deze zesde poort was een uitvloeisel van de ombouwing van den oorspronkelijken voet. Op het grondplan is ze aangeduid met P. Ze stond op de buitenzijde van de breede aanstapeling, overwelfde het 1.80 M. diepe bordes van de trap, die naar den breeden omgang voerde en sloot aan bij de thans verdwenen lage balustrade b, welke de buitenzijde van den omgang begrensde [1]). Zooals we zien valt ook hier het trapgat deels buiten het poortlichaam en schiet het wel 2 M. binnen den vloer van den omgang. Wanneer we nu terugdenken aan de plaats der singha's in de 2e en 3e gaanderij en op het plateau, dan zouden we geneigd zijn te verwachten dat de op Barabudur zoo streng doorgevoerde eenvormigheid de consequentie meebracht, ook hier singha's te plaatsen ter wederzijde van de trapgaten. Bij nadere beschouwing evenwel moet deze consequentie verworpen worden. De leeuwen deden immers dienst als wachters bij de toegangen en aangezien de voorzijde van de onderste poort reeds bewaakt werd door de op het stūpa-plein geplaatste singha's, mag niet verwacht worden dat ook de achterzijde van die torana nogmaals door leeuwen zal worden geflankeerd.

In tegenstelling met vele andere, deels latere Hindu-Javaansche bouwwerken, die onvoltooid zijn gebleven, mag de Barabudur gelden als een monument, dat àf was. De architect had zijn taak volbracht en dit kan, over het geheel genomen, ook gezegd worden van de beeldhouwers, wier daadwerkelijk aandeel aan den ver-

---

[1]) Bij de restauratie is een gedeelte van deze balustrade op den N.W.-hoek uit de oude fragmenten opgebouwd. Hoe de aansluiting was aan de poort, is niet bekend. Van deze buitenste torana zijn in hoofdzaak slechts de kala-koppen teruggevonden. Reconstructie blijft uitgesloten. We kunnen echter vaststellen dat deze poort, evenals de daarop volgende, een halfcirkel-vormige binnenwelflijn vertoonde, in tegenstelling met de vier hoogere poorten, die onveranderlijk afgedekt waren met het meest gebruikelijke gewelf, met vertredingen.

sieringsarbeid eerst aanving, nadat de eerste gezorgd had dat het monument architectonisch volbouwd was. Slechts hier en daar bleef de ornamentatie onvoltooid. Kleine stukjes fries van kroonlijsten, eenige weinige onderdeelen van reliefs, enkele spuiers van den hoogsten muur en nog andere onbeduidende details wachtten op den laatsten toets. Het minst àf nog zijn de poorten. Dit had zijn voor de hand liggende practische reden. De poorten toch werden eerst voltooid wanneer er door het poortlichaam geen materiaal meer behoefde te worden aangedragen voor de hooger gelegen bouwdeelen. Doch ook de onvoltooide gedeelten dezer poorten zinken in het niet bij den ontzaglijken omvang van den geacheveerden sculpturalen arbeid. Nogmaals, als geheel beschouwd, was de Barabudur àf. Wanneer we dan waarnemen dat van de 32 singha's er een negental nimmer werden voltooid, dan wijst dit er op, dat deze stukken in een laat stadium van den bouw werden ter hand genomen. Zooals gezegd, behoorden 7 der onafgewerkte leeuwen achter de poorten; dit stemt weer overeen met hetgeen hierboven werd vermeld omtrent het late stadium, waarin de poorten werden geacheveerd.

Ten slotte eenige opmerkingen omtrent de plastiek der Barabudur-leeuwen. Uit den aard der zaak is de uitbeelding conventioneel en gestileerd. We hebben hier te doen met een oud motief, dat bij zijn eerste verschijning in eigenlijk Indië, tijdens de derde eeuw v. C., duidelijk Voor-Aziatischen invloed verraadt. De geschiedenis van het oude Mesopotamië leert ons dat er reeds vanaf de 18e tot de 12e eeuw v. C. veel aanraking is geweest tusschen Indië en de in het stroomgebied van den Euphraat en Tigris gevestigde Ariërs. Inniger nog waren de banden tusschen Indië en het oude Perzië. Omstreeks 500 v. C. zond Darius zijn legers naar Indië. Zijn veldheeren stichtten er de Perzische provincies Sindhu en Gandhāra. Indische contingenten streden in Xerxes' legers tegen de Grieken. In Alexander's tijd vormde de Indus de grens tusschen het Perzische en het Indische rijk [1]). Het verwondert dan ook geenszins dat de oudste Indische architectuur en plastiek het meest onder den invloed stond van de kunst der Perzen. Dit blijkt overtuigend, o.a. bij de in den aanvang genoemde leeuwen-figuren der torana's van Bharhut en Sānchi en bij die van de vermaarde gedenkzuil van Sarnath [2]). De stijlvolle vormgeving wordt hier gedragen door nauwkeurige aanschouwing en grondige kennis van den anatomischen bouw. Nimmer is de uitbeelding van den singha levendiger en schooner geweest dan in die Açoka-periode.

Doch de Perzische invloed was ten slotte slechts aanvurend en tijdelijk. In de architectuur bepaalt hij zich in hoofdzaak tot de invoering van de Perzische zuil en pilaster met haar karakteristiek kelkvormig kapiteel, in de plastiek tot de overname van enkele versieringsmotieven, waaronder vooral op den voorgrond treden de veelal gevleugelde dieren met hunne fantastische gemengde gestalten. Afgezien van deze uiterlijke aangroeisels is de kunst van Bharhut en Sānchi in wezen zuiver

1) V. A. Smith, Early History of India, 1908, p. 32.
2) W. Cohn, Indische Plastik, 1921, Pl. 1.

Indisch, is haar verkwikkende, op frisch realisme gegronde, tevens toch magische sfeer geheel van eigen bodem. De vreemde invloed gaat dan ook in de latere perioden meer en meer verdwijnen, zooals verwacht mocht worden van een kunst, die overvloeide van eigen, rijke levenssappen.

Wanneer in de 4e tot 6e eeuw de Indische kunst op eigen bodem haar hoogtepunt bereikt, is de leeuw reeds vrij van Voor-Aziatischen invloed. De Indische geest heeft haar eigen rechten hernomen. De anatomische details vervagen, de vormen worden breeder en meer ornamentaal. Het decoratieve karakter, dat in de Açoka-periode zich reeds teekende, gaat nog sterker spreken. Dat juist bij het leeuwen-ornament deze ontwikkeling gepaard gaat met het ontstaan van ronder en minder strakke vormen, houdt vermoedelijk verband met een andere zaak. De leeuw was in Voor-Indië niet inheemsch en bleef in de plastiek dus een puur buitenlandsche ontleening. De beeldhouwer kon zich niet inspireeren op het levende dier en moest uitgaan van het beeld der overlevering, zooals dit voortgedragen was door illustre voorgangers. Eeuwenlange herhaling had verstarring ten gevolge en zoo ontstond een geijkt, heraldisch, Indisch type, waarin de naturalistische trekken nagenoeg verdwenen zijn en waarin het traditioneele voorschrift, de Çāstra, het richtsnoer blijft. De Barabudur-leeuwen vertoonen ditzelfde karakter.

Treffend blijft immer het verschil in karakteristiek bij de uitbeelding van den singha eenerzijds en anderzijds van de vele viervoeters, waarmede de Indiër vertrouwd was, als de olifant, het rund, het hert en de aap. In de Hindu-Javaansche kunst is het niet anders. De leeuw moge daar in verband met het hooge peil, waarop het plastisch vermogen zich beweegt, een vaak schoone en stijlvolle uitbeelding vinden, toch blijft deze in levendigheid en spontaniteit immer beneden die der andere genoemde dieren, aan wier levende verschijning het oog en het hart van den kunstenaar zich kon blijven verkwikken. Hierbij dient opgemerkt te worden dat van laatstbedoelde dieren op Java slechts bij uitzondering vrijstaande uitbeeldingen vallen aan te wijzen. De nandi treedt als Çiwa's rijdier hierbij nog het meest op den voorgrond, doch overigens zijn we voor vergelijking in hoofdzaak aangewezen op de reliefplastiek. In tallooze Barabudur-reliefs vinden we het bovenstaande ten volle bewaarheid. We zouden, om één enkel voorbeeld te noemen, willen verwijzen naar relief No. 25 der Buddha-legende, waar leeuwen en olifanten uit den Himālaya zijn afgedaald en hunne hulde brengen aan het koningspaar te Kapilawastu.[1])

Beschouwen we de vrijstaande singha's van den stūpa thans nader (Pl. 1—3). Wij voelen dadelijk te doen te hebben met den ver-Indischten leeuw, den van Voor-Ariatischen invloed ontdanen singha, welks typisch conventioneele uitbeelding gespeend bleef van alle natuur-observatie. De van nature slanke leest, die in de Indische literatuur zoo vaak ten voorbeeld wordt gesteld, is haast even zwaar geworden als de machtige borstpartij. De ledematen zijn plomp en zonder eenige zwelling van muskulatuur. Poot en klauwen zijn volgens een eenvoudig schema uitgebeeld. De kop

[1]) Barabudur-monografie, Serie Ia, Pl. XIII.

heeft een groteske uitdrukking gekregen door den zich opensperrenden muil, de uitpuilende oogen, de hoog zich welvende wenkbrauwen en den zich in het midden heffenden manenkam. De manentooi werd tot een sierlijk ornament van viervoudige tressen en krullen, samengevoegd tot een aantal evenwijdig naast elkaar liggende gordels. Hier vooral bespeuren we het çastrische voorschrift. Hoewel wij de door de beeldhouwers gevolgde regelen niet kennen, voelen we toch hoe daarin moet omschreven zijn geweest, dat tres en krul van een bepaalden gordel moesten vallen tusschen de beide overeenkomstige van de boven- en onderliggende zij. Men lette er op hoe de tres niet overgaat in de krul, maar hoe beiden op zich zelf staan. De krullen zijn eenvoudige, met die van de Buddha-coiffure overeenkomende spiralen [1]), welke van de tressen gescheiden zijn door een liggend boogje. Men vindt deze en andere bizonderheden onveranderlijk terug bij elk werkstuk. Alle realisme is hier zoek. De manentooi werd geschematiseerd tot een zuiver ornament. Het geheel is een ver-Indischte heraldiek-leeuw geworden.

Als slot volge hier een beknopte samenvatting der bovenstaande beschouwingen:

1. In de Voor-Indische monumentale kunst fungeert de leeuw van oudsher als legendaire koninklijke wachter bij de ingangen van stūpa's.

2. Deze Voor-Indische traditie is bij den Barabudur gevolgd voor het plaatsen van vrijstaande singha's:
   a. bij de vier toegangen op het stūpa-plein.
   b. achter elk der vier poorten in de 2e en 3e gaanderij en op het plateau.

3. Daar van de acht leeuwen van het stūpa-plein, die van het Westen aanmerkelijk grooter zijn dan die der overige toegangen, moet de hoofdtoegang gezocht worden op het Westen.

4. Dit laatste houdt verband:
   a. met de ligging van het voormalige klooster van den Barabudur, ten Westen van den stūpa, hoogst waarschijnlijk op de plaats, waar thans de pasanggrahan staat.
   b. met de verbouwing van den oorspronkelijken voet.

5. Alle 32 singha's — inbegrepen de onvoltooide exemplaren en die te Bangkok (2), in de residentswoning te Magelang (2) en het Bat. Museum (1) — zijn compleet, behoudens één groote leeuw van het Westen.

[1]) Opmerkelijk dat de krullen der Buddha-coiffure naar rechts, die der leeuwen-manen naar links draaien.

6. Het spoorloos verdwijnen van laatstbedoelden 1.70 M. hoogen singha, in de periode 1814—1873, waarschijnlijker echter tusschen 1854 en 1873, is vooralsnog een raadsel.

7. Het onvoltooid blijven van 9 der 32 leeuwen wijst er op dat deze in een laat stadium van den bouw zijn ter hand genomen.

8. De singha's van den Barabudur hebben het decoratieve, heraldische, conventioneele type, dat het meest overeenkomt met den van Voor-Aziatischen invloed ontdanen, ver-Indischten leeuw uit de bloeiperiode der vastelandsche kunst.

Den Haag, Januari 1923.

OPMERKINGEN AANGAANDE DE LEBARAN

OF HET ZOOGENAAMD INLANDSCH NIEUWJAAR

DOOR

R. A. A. KROMO DJOJO ADINEGORO,

Oud-Regent van Modjokerto.

Het is algemeen bekend, dat de Javanen groote drukte maken bij gelegenheid van het einde van de vastenmaand Ramadhan (Poeasa) vallende op den eersten Sawal, de zoogenaamde „Lebaran" (het eindigen), dat ten onrechte wordt genoemd „het Inlandsch Nieuwjaar" of in het Javaansch en Maleisch „de Hariraja".— Voor de Inlanders is het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar het grootste feest.

Ter verdere vergelijking zal ik duidelijkheidshalve de verscheidene adats en gebruiken van den tegenwoordigen tijd hier onder specificeeren:

1. Op den laatsten avond van de vastenmaand (Europeesch de oudejaarsavond) wordt het algemeene doodenoffer individueel gegeven. Bijna in alle desa's wordt het gezamenlijk bij het desahoofd gebracht; in de eene desa op den laatsten avond van de vastenmaand en in de andere desa op den dag van het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar. Dit doodenoffer begint reeds van af den 21en van de vastenmaand, en de gerechten worden ten offer gebracht op den avond van den 20en, 22en, 24en, 26en, 28en en deze avonden worden genoemd malem 21 (20e op 21e), malem 23 (22e op 23e) enz. Men mag een dezer 5 datums uitkiezen om te offeren, doch het laatste tijdstip is voor iedereen op den laatsten avond van de vastenmaand of op den dag van het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar.

2. Op den dag van den eersten Sawal „de Lebaran of het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar", vooral in den ouden tijd, hield (of houdt) de Regent een officieele receptie, gewoonlijk ten 10 uur in den voormiddag; en vóór dien tijd gaf de Assistent-Resident bij circulaire de ingezetenen daarvan kennis. Europeesche Ambtenaren van alle takken van dienst, Inlandsche Ambtenaren en Hoofden, Hoofden van Vreemde Oosterlingen, allen in groot costuum, en Particulieren, gekleed in rok en witte das, kwamen in de Pendoppo van den Regent. Europeanen en Vreemde Oosterlingen ná den Regent gefeliciteerd en gebruik gemaakt te hebben van champagne, enz. gingen (gaan) huiswaarts. Hierna bewezen (bewijzen) de Inlandsche Ambtenaren en Hoofden eer aan den Regent met den voetkus als naar gewoonte. Volgens Bijblad 4043 worden de reiskosten der Controleurs, die in het binnenland wonen door de Regeering geïndemniseerd. Gedurende zes jaar als Regent van Modjokerto heb ik deze officieele receptie — gehouden door wijlen mijn vader, Regent van Modjokerto — nog voortgezet, doch langzamerhand is deze officieele usance van zelf geheel of gedeeltelijk overal verdwenen, doch de particuliere adat blijft natuurlijk nog. De gelukwenschen,

hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, luiden: „gelukgewenscht met de Lebaran of met de Intrede van het Nieuwjaar", in het Maleisch of Javaansch „slamet Tahoen baroe of Hariraja".

3. Op dezen dag werden (of worden) volksspelen gehouden. Dus eene groote drukte op den dag van de officieele receptie; bijna alle menschen van de geheele afdeeling kwamen (of komen) in de stad over.

4. Op dezen dag en den avond van te voren, zelfs vanaf 10 dagen vóór het zoogenaamd Nieuwjaar, aldus op malem 21 (20e op 21e) vide sub. 1 worden massa's voetzoekers afgestoken.

5. Vanaf den dag van het zoogenaamd Nieuwjaar gaan de Inlanders elkaar bezoek brengen om geluk te wenschen, en vooral gaan ze naar de ouders of chefs om hun met den gebruikelijken voetkus eer te bewijzen.

6. Dit zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar, gerekend vanaf de officieele receptie van den Regent, duurt nog zeven dagen lang en op den 8en dag is het zoogenaamd Nieuwjaar Koepat (Hariraja Koepat). Op dezen dag bestaat het offer uit koepat (rijst in gevlochten klapperbladeren) met de daarbij behoorende ingrediënten.

Mijns inziens staat de algemeene drukte van het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar in het geheel niet in verband met het einde van de vastenmaand „de Lebaran". Het eene noem ik Hindoeïsme en het tweede Mahomedanisme. Naar de verklaring hiervan heb ik gezocht vanaf mijne eerste aanvaarding in Gouvernementsdienst op 31 Maart 1880, en vooral als Regent in 1894, doch tevergeefs.

Vanaf mijn aftreden op 31 Augustus 1916 houd ik me bezig o.a. met Oud-Javaansche Oorkonden. In de maand Poeasa (Ramadhan) van dit jaar 1923 (18 April tot en met 17 Mei) heb ik eindelijk de bedoelde verklaring gevonden in enkele Oud-Javaansche Oorkonden:

A. De inscriptie van den beschreven steen uit de desa Djijoe, (gelegen in de afdeeling Modjokerto) van den jare 1408 çaka = 1486 na Chr. vermeldt, dat Girindrawardana, vorst van Kahoeripan (later genoemd Djanggala en het laatst Koetogirang, gelegen in de afdeeling Modjokerto) [1]) het Çraddha-offer (doodenoffer) gaf in de maand Karttika = Sawal.

B. De mededeelingen in de Nagara Krtagama en Pararaton luiden: Hayamwoeroek, vorst van Modjopahit (gelegen in de afdeeling Modjokerto), gaf het groote Çraddha-offer beginnende op den 4en der maand Bhadra = Roewah of Säban 1284 çaka = 1362 na Chr. Alle onderhoorige Koninklijke Hoogheden, enz. enz. moesten offerspijzen en offeranden bijdragen en versieringen maken, enz. enz. voor het feest. Op den 12en der maand werd de canonieke tekst opgelezen, welke de zielen oproept ten hemel, met offeranden en handelingen die ten einde waren bij het bereiken van den hemel, enz. Den morgen van vollemaansdag, dat is drie dagen hierna, dus op den 15en, verleende de Vorst audiëntie in de audiëntiezaal. Op den zevenden dag (na de

[1]) Zie O.V. 1915 Bijlage D.

audiëntie) werd onafgebroken geld, kleeding, spijzen aan de menschen uitgedeeld, en de feesten zijn geëindigd. De ceremoniën, vermakelijkheden, enz. enz. zal ik hier maar weglaten. Ik maak alleen gewag van wat betrekking heeft op het doodenoffer, de audiëntie en het eindigen van het feest op den zevenden dag nà de audiëntie. Ik teeken hierbij aan, zooals Prof. Kern ten rechte zegt in zijne geschriften, dat het een wonder is, dat bij de Javanen de Vorsten van Kahoeripan (vóór Modjopahitstijd) o.a. de bekende Sendok en Airlangga geheel onbekend zijn. Slechts de nagedachtenis van Modjopahit leeft thans nog voort bij de Javanen, en niet alleen wat betreft de vorsten van Modjopahit, doch ook in adat-aangelegenheden o.a. bij het çraddha-offer (doodenoffer), de tellingen van goede en slechte dagen enz. zeggen de Javanen, „Modjopahit volgen of naleven". Baseerende op de gegevens sub. B. kom ik tot de volgende conclusie ter vergelijking met de gespecificeerde adat en gebruiken bovenvermeld:

Verg. met gebruik 1. Volgens het Mohamedanisme wordt zoowel in Mekka als hier op Java door de echte Arabieren géén doodenoffer gegeven, zooals bedoeld is sub. 1. Derhalve is deze gewoonte eene zuivere nabootsing van de hindoesche adat van de vorsten van Modjopahit bovenbeschreven. In de Nāg. kṛt. staat: het doodenoffer begon op den 4en en eindigde met de audiëntie op vollemaansdag, dat is op den 15en, derhalve juist 10 dagen vóór de audiëntie, gerekend vanaf den 4en, want volgens de Javaansche gewoonte beteekent vollemaansdag den avond van den 14en op den 15en. Deze adat komt dus overeen met de malem 21 (20e op 21e) enz. vide sub. 1 = 10 dagen vóór de officieele receptie van den Regent op 1e Sawal = het zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar of Lebaran bedoeld sub 2.

Verg. met gebruik 2. Vooral hieruit is duidelijk te bespeuren dat de officieele receptie van den Regent eene zuivere nabootsing of naleving is van de audiëntie van den Vorst van Modjopahit, n.m. eerst 10 dagen van te voren begint men met het doodenoffer op malem 21e (20e op 21e), malem 23e (22e op 23e) enz. (vide sub. 1) tot en met den laatsten avond van de vastenmaand; en den volgenden dag op den 1e Sawal is de officieele receptie (audiëntie) bij den Regent.

Bij den Regent is wel geen audiëntie, doch zoo iets als dit. In Mekka en op Java, volgens het Mohamedanisme, wordt door de echte Arabieren in het geheel geen drukte of feestje gemaakt na het einde van de vastenmaand „de Lebaran", misschien sporadisch op Java, omdat zij gasten krijgen volgens de gebruikelijke adat om geluk te wenschen.

Verg. met gebruik 3. Deze volksspelen zijn zonder twijfel eene voorzetting van de feesten van den vorst van Modjopahit tijdens het çraddha-offer, verg. sub. B.

Verg. met gebruik 4. Zooals bekend is zijn de voetzoekers van een Chineesch fabrikaat. Volgens de Oud-Javaansche Oorkonden kwamen de Chineezen op Java vóór den tijd van Modjopahit, en zeker verkochten zij voetzoekers tijdens de feesten van het çraddha-offer. Ook dit is ongetwijfeld de voortzetting van een oud gebruik.

Verg. met gebruik 5. Volgens het Mohamedanisme bestaat er geen officieele adat om na het einde van de vastenmaand elkaar geluk te wenschen, noch om elkaar bezoek te brengen. Dit is eveneens eene navolging van de gewoonte

van Modjopahit tijdens het çraddha-offer, en ik geef daarvan de volgende uitlegging: Tijdens het çraddha-offer kwamen immers bijna alle menschen van het Koninkrijk Modjopahit in de hoofdstad Modjopahit en gingen zij natuurlijk elkaar bezoek brengen, en de gewoonte der Javanen is „de jongeren of de minderen bewijzen eer aan de ouderen en de meerderen met een voetkus, en de gelijken met het gewone elkaar gelukwenschen". Deze gewoonte wordt niet alleen toegepast tijdens het einde van de vastenmaand, doch op ongezette tijden indien men natuurlijk wil. Zelfs toen mijne ouders nog leefden (mijn vader was Regent van Modjokerto, en ik als ambtenaar buiten de afdeeling Modjokerto), bewees ik hun als ik te Modjokerto kwam, met den voetkus eer om zegen en vergiffenis te vragen en te verkrijgen, en eveneens wanneer ik naar huis terugkeerde. Alsmede deed ik hetzelfde, waar ik hun maar ontmoette, zelfs onderweg. Derhalve is deze usance bij de Javanen zeer gewoon. Inzonderheid als eene verplichting (of als zoodanig beschouwd) gaan de Javanen op nieuwjaarsdag en de volgende nieuwjaarsdagen naar hunne ouders. Vanaf nieuwjaarsdag op 1e Sawal duren de nieuwjaarsdagen 8 dagen lang tot en met Hariraja Koepat. Zijn hunne ouders reeds gestorven, dan gaan ze naar hunne begraafplaatsen, en de duur hiervan volgens den adat is vanaf malem 21 (20e op 21e) vide sub. 1 tot en met het einde van de Hariraja Koepat, dus 18 dagen lang, n.m. malem 21 tot en met den 30en van de maand Poeasa (Ramadhan) = 10 dagen; 1e Sawal het zoogenaamd nieuwjaar tot en met Hariaja Koepat (vide sub 6) = 8 dagen, dus samen 18 dagen. Zelfs de verplichte duur (of als zoodanig beschouwd) voor dit bezoeken van de begraafplaatsen is eene navolging van het meergenoemde çraddha-offer van Modjopahit, n.m. vide sub. B.; het doodenoffer begon op den 4en en eindigde zeven dagen nà de audiëntie op vollemaansdag met de uitdeeling. Van den 4en tot vollemaansdag den 15en = 11 dagen, dus 7 dagen hierna = samen 18 dagen. Dit komt dus precies overeen met den bovenbedoelden 18-dagen-duur voor het bezoeken van de begraafplaatsen. Het kan wel misschien een half etmaal verschillen, aangezien de Javanen gewoonlijk spreken van „malem" (den avond van te voren).

Verg. met gebruik 6 De Nāg. kṛt. vermeldt: Zeven dagen nà de audiëntie, dus op den 8en dag eindigde het feest met de uitdeeling van geld, kleeding enz. Dit komt ook juist overeen met den tegenwoordigen adat, n.m. zoogenaamd Inlandsch Nieuwjaar, gerekend vanaf de officieele receptie van den Regent op den 1e Sawal, duurt acht dagen lang, en op den 8en dag is het zoogenaamd Nieuwjaar Koepat (Hariraja Koepat). Nòch in Mekka, nòch hier op Java wordt door de echte Arabieren een offer in Koepat gegeven; bovendien bestaat in Mekka logisch geen Koepat. Dit is ook zuiver Hindoe-Javaansch. Dit offer in Koepat komt in de Nāg. kṛt. niet voor. Hoe men op dit idee kwam is mij onbekend, doch 't is m.i. een offer ten behoeve van de viervoetige dieren, uitsluitend grootvee en paarden, dat deze gevrijwaard worden voor ziekte en onheil. Koe is eene verkorting van Soekoe = voet of voeten, en Pat eene verkorting van Papat = vier, weshalve het woord Koepat beteekent: „viervoetige (dieren)". Om die reden krijgen op dezen dag de viervoetige dieren om den hals een paar Koepats, uitsluitend koeien, buffels en paarden.

Na een uurtje of minder, worden de om den hals vastgebonden Koepats door de veevoeders of staljongens opgegeten.

Conclusie.

Op grond van de bovenstaande inlichtingen is de hier op Java algemeen bekende Lebaran met de ceremonie, drukte enz. enz. niet het einde van de vastenmaand, doch logisch het einde van het doodenoffer (çraddha-offer), dus een Hindoesche adat. Dat de bedoeling van Lebaran wordt toegepast op het einde van de vastenmaand, is derhalve ongemotiveerd. Mijns inziens, is deze combinatie van Hindoeïsme en Mohamedanisme ontstaan doordat hier op Java de maand Ramadhan (Poeasa) de voornaamste of gewichtigste der twaalf maanden van het jaar is (of als zoodanig wordt beschouwd) vanwege het vasten in de geheele maand, en men bovendien onbekend was met de oorspronkelijke bedoeling der feestelijkheden.

Wat nog meer onjuist is, het einde van de vastenmaand is in het geheel geen Inlandsch Nieuwjaar. Het Inlandsch Nieuwjaar valt op den 1en Soero (Moeharam), dus drie maanden later n.m. Sawal, Selo, Besar, daarna volgt pas Soero. Verder: Het Javaansch Hariraja beteekent: Hari = dag en Raja = groot, tezamen „de groote dag", dit komt uit met den dag van de audiëntie van den Vorst van Modjopahit of de officieele receptie van den Regent, en werkelijk er is voor de Javanen geen grootere dag dan deze. Het Maleische Hariraja beteekent ook „feestdag".

Daarenboven komt de verwarring vermoedelijk ook vanwege de drukte van het Christelijk- en Chineesch nieuwjaar. Op dezen nieuwjaarsdag worden als naar gewoonte bezoeken gebracht, gelukwenschen aangeboden, feesten gevierd enz. Men lette vooral op de drukte, waarop ik het oog heb. Aangezien de Javanen op de Sawal deze zelfde drukte maken, zoo wordt 1e Sawal bestempeld met „het Inlandsch Nieuwjaar" of in het Maleisch „Tahoen baroe djawa". Nog gewichtiger beschouwen de Javanen de vastenmaand Ramadhan (Poeasa), dewijl eenige dagen van te voren de Regent eene officieele kennisgave geeft aangaande het begin van het vasten eindigende met de Hariraja „het zoogenaand Inlandsch Nieuwjaar". Op den eigenlijken Inlandschen Nieuwjaarsdag op 1e Soero (Moeharam) is er geen feest.

De boven beschreven adat wijkt natuurlijk min of meer af van de boven aangehaalde Modjopahitsche adat, dewijl de laatste al zoolang was geleden n.m.: de val van Modjoaphit was in 1400 çaka = 1478 na Chr., dus bijna 500 jaar, doch de bedoeling is toch dezelfde.

Ten slotte zij hier nog het volgende aangeteekend: De naam çraddha, thans verbasterd in „Njadran" wordt niet toegepast op het bovenbeschreven doodenoffer n.m. het doodenoffer op malem 21 (20e op 21e), malem 23 (22e op 23e) enz. heet „maleman", en dat op den laatsten avond van de vasten maand of op den dag van het zoogenaamd Nieuwjaar „Slametan Hariraja". Doch de naam en het doel van het Çraddha-offer van Modjopahit wordt elk jaar in iedere desa nog herdacht.

Ieder jaar geeft een desa het doodenoffer genoemd „Njadran", aldus eene verbastering van çraddha. De offerspijzen worden gedeeltelijk ten offer gebracht bij het desahoofd en gedeeltelijk op de in die desa heilige plaatsen.

De Njadran in de desa's heeft plaats niet in de maand Poeasa (Ramadhan) of sawal, doch in andere maanden naar keuze van de desagemeente. Het bijzondere geval is de Njadran in het onderdistrict Trowoelan „de oude hoofdstad van Modjopahit" distrikt en afdeeling Modjokerto. Hier wordt de Njadran elk jaar gezamenlijk gegeven in de laatste helft van de maand Roewah (= Bhadra) door alle desa's van dit onderdistrict op een en denzelfden dag. De desa's worden ingedeeld in groepen om hun offer te brengen bij de aangewezen tempels, begraafdlaatsen en andere overblijfsels van Modjopahit in dit onderdistrict.

Toen ik nog als Regent in activiteit was nam ik ook deel aan dit offer. Ik gaf aan den Pengoeloe van Trowoelan een zeker bedrag om de noodige ingrediënten aan te schaffen en toe te bereiden, en dezelve als mijn offer te brengen naar een dier plaatsen door het betrokken desahoofd aangewezen. Na mijn aftreden zet mijn zoon, de tegenwoordige Regent van Modjokerto, deze jaarlijksche bijdrage voort.

Deze gewoonte van dit onderdistrict is van oudsher; vermoedelijk nog eene voortzetting door de laatste inwoners van de vervallen hoofdstad Modjopahit. Immers, volgens bovenvermelde gegevens sub. B werd het çraddha-offer gehouden in de maand Bhadra-Roewah en thans door dit onderdistrict voortgezet ook in de maand Roewah.

Nog zij hier opgemerkt, dat dergelijke combinaties van Hindoeïsme en Mohamedanisme op Java veel voorkomen.

OUDHEIDKUNDIGE VRAGEN EN OPMERKINGEN

DOOR

L. C. HEYTING

1. *De onderwerping van Surabaya door Kĕrtanagara in 1270 A.D. (1192 Çaka).*

Talrijk zijn de verklaringen van den naam Surabaya geweest, doch geen enkele was geheel bevredigend. Thans meenen wij echter, gesteund onder meer door Pararaton en Nāgarakṛtāgama, een beteekenis gevonden te hebben, die meer waarschijnlijk lijkt.

De thans door de Javanen gehuldigde opvatting schijnt te zijn dat Surabaya beteekent „moedig in 't gevaar", terwijl als krama voor Surabaya wel gebruikt wordt Suråpringgå. (Vlg. Surabanggi, Surawĕsti en Not. B. G. Dl. 58 (1920) bl. 116-117). In de Pararaton komt het woord Surabaya niet voor. De Nāgarakṛtāgama vermeldt in Zang 17 : 5 van Hayam Wuruk: „yan ring Janggala lot sabhā nṛpati ring Surabaya manulus mare Buwun", hetgeen vertaald wordt met: „Wanneer de Vorst in Janggala is, houdt hij steeds hof te Surabaya, van waar hij de reis voortzet naar Buwun" [1]).

Zoover ik heb kunnen nagaan, vindt men hier de oudste vermelding van Surabaya, zegt Prof. Kern. Dat is dus in 1287 Çaka.

Iets vroeger wordt Surabaya genoemd in de oorkonde I van Trawoelan van 1280 Çaka onder de overzetplaatsen aan de Brantas-rivier, als Çurabhaya [2]).

Een vermelding van Surabaya vindt men nog niet in de Chineesche berichten omtrent de Chineesche expeditie van 1215 Çaka, bekend gemaakt in de „Notes" van Groeneveldt. Eerst in 1416 A. D. noemden de Chineezen Su-lu-ma-yi (Su-ru-ma-yi [3]) Surabaya.

De Pararaton noemt een Bhaya (18: 24), in de volgende bewoordingen:

„Sapañjĕnĕng çrî Kĕrtanagara angilangakĕn kalana aran Bhaya. Huwusing kalana mati, angatus ing kawulanira, andona maring Malayu". Brandes vertaalt dit met:

„Nadat Çri Kĕrtanagara koning was geworden, trachtte hij den dolenden vijand (kalana) Bhaya te verdelgen, en toen deze dood was, zond hij zijn troepen tegen Malayu".

Kern vond alleen de vertolking van „kalana" met „dolende vijand" onjuist [4]).

---

[1]) Buwun moet misschien gelezen worden Buwur = Mabuwur, vroeger een overzetplaats aan de Brantas-rivier, nu nog Boewoer geheeten. Zie Oudhk. Versl. 1918 bl. 108—112, idem 1919 bl. 69—72. Vgl. „Mabuhur" in K.B. Wdb. Deel IV (1912) bl. 832. als plaatsnaam in de Manuk abha, waarin ook Nusa, Tuban, Junggaluh, Janggala, Koripan.

[2]) Zie de litteratuuropgave in noot 1.

[3]) Pararaton (1920) bl. 108 en 81 (noot van bl. 80).

[4]) Nāgarakṛtāgama (1919) bl. 105—106. Zie echter ook Mal. Ned. Wdb. Klinkert (1902) bl. 685 onder kĕlana = I zwerver, II Boegineesche prinsentitel.

„Kalana" beschouwde hij als een gewoon woord voor het Sanskrit „raksasa" of „wil", en dus beteekende het hier: roofridder, geweldenaar, dwingeland. Jonker vertaalde het met reus [1]).

„Kalana" is echter ook een synoniem van 't Sanskrit „asura" [2]).

„Aran" wordt in de Pararaton vaak gebruikt, in den zin van „naam", en is volgens van der Tuuk een Javaansch en Sasaksch woord [3]).

Kĕrtanagara verdelgde dus den k a l a n a genaamd Bhaya of den a s u r a Bhaya genaamd.

De Nāgarakṛtāgama geeft dit geschiedkundige feit weer als volgt, in Zang 41 : 5:

„Kathākĕna muwah narendra Kṛtanāgarānghilangakĕn kaṭungka kujana manāma Cayarāja (lees Bhayarāja) çīrnna rikana Çakābda bhujagoçaçikṣaya pĕjah nagāsyabhawa Çāka sang prabhu kumon dumona rikanang tanah ri Malayu".

Kern geeft hiervan deze vertaling:

„Er worde voorts verhaald dat Koning Kṛtanāgara een gemeenen snoodaard verdelgde met name Cayarāja" (lees Bhayaraja), „die omkwam in 't Çaka-jaar 1192. In Çaka 1197" (lees 1198, want naga is het candra sengkala woord voor het cijfer 8) „beval de vorst een krijgstocht te ondernemen tegen 't land Malayu (d.i. Sumatra)".

Pararaton en Nāgarakṛtāgama stemmen dus bijna met elkander overeen, behoudens Caya, dat een verschrijving moet zijn voor Bhaya, doordat men in plaats van een bh de daarop veel gelijkende c. schreef [4]).

Toen de Chineezen in 1215 Çaka op Java kwamen, vonden zij vermoedelijk reeds de plaats Surabaya, d.i. dus volgens den Nāgarakṛtāgama 23 jaar na de verdelging van Bhaya.

Wie deze Bhaya was is ons thans niet bekend. Evenmin of hij van Java afkomstig was dan wel van elders. Misschien is het dezelfde vroegere koning der duivels (Mâharâdja) genoemd in het Chineesche bericht van 1416 A. D. („Notes" bl. 50). De gewoonte der Hindoe-Javanen om hun vijanden met rākṣasa's e.d. te vergelijken vindt men ook buiten Java.

In de oudste Balische geschiedenis en in de overleveringen spelen tal van rākṣasa's, dĕtya's en dĕnawa's een groote rol.

De oudste Balische vorsten, vermeld in de Usana Bali heeten dan ook Dĕtya (te Balingkang) en Maya danawa (te Bhĕdahulu), de laatste in 125 Çaka? De Balische oorkonden op koper vermelden Çri Çurâdhipa (Çura = asoera?) in 1031—1037 Çaka [5]).

---

[1]) Par. bl. 79 en K.B. Wdb. Deel II (1899) bl. 234 onder „Kalana".

[2]) K.B. Wdb. Deel I (1897) bl. 207. Zie ook Deel IV (1912) bl. 490 onder „Mahisasura", (maisa Kalana jav. mesasura), de door Durga onderworpen demon.

[3]) K.B. Wdb. Deel I bl. 96 onder „aran en Verhand. Bat. Gen. Deel 56 (1907) bl. 24 onder „aran".

[4]) Nāg. bl. 105—106.

[5]) K.B. Wdb. Deel III (1901) bl. 373 onder „seganing", en K.B. Wdb. Deel I 168 onder adhipa.

In de Sĕrat Kanda wordt als vorst van Kamboja genoemd Kelana Mahesa Sasi [1]), broeder van Kuda rangeyan, vorst van Bañjar (= Bañjarmasin) en van Kuda tilarsa, vorst van Sukadana. (± 1234 — ± 1250 Çaka [2]).

Deze Kelana Mahesa sasi vindt men ook tijdens de regeering van Damar wulan of koning Mertawijaya onder den naam Andaka sasi [3]) terwijl in een fragment van een Panji-roman Kelana Mesa Kasa, die zich te Sukadana bevond, wordt aangevallen door een vorst van Karangasem en een vorst van Sĕlat (in Karangasem) (K. B. Wdb. Deel III bl. 253 onder, sĕlat) Beide vorsten landden te Tulangbawang, dat bij Sukadana gelegen was. [4]) Kelana bij een vorstennaam is dus meer gebruikt.

Hoe het ook zij, of de door Kĕrtanagara verdelgde Bhaya heette dan wel Kalana Bhaya (= Asura Bhaya), de veronderstelling ligt voor de hand om den naam van Surabaya in verband te brengen met den „Kalana" of „rāja" Bhaya, te meer waar ons geen Surabaya bekend is vóór Bhaya's tijd, dus vóór omstreeks 1192 Çaka.

Misschien staat het bouwen van een „kuta" door Kĕrtanagara's vader te Canggu lor (= Pelaboehan-lor volgens van Stein Callenfels) in verband met den dood van Bhaya, daar de stichting van de „kuta" door Bhaṭāra Wiṣṇuwarddhana volgens de Pararaton in 1193 Çaka geschiedde, dus ongeveer één jaar na Bhaya's dood [5]).

Was Kĕrtanagara inderdaad de onderwerper van Surabaya, dan is het een eigenaardige speling van het noodlot, dat het portretbeeld van Kĕrtanagara als Dhyani Buddha, de Jina Aksobhya, te Surabaja nu nog als „Djoko Dolok" vereerd wordt [6]).

Singaradja, 17 December 1922.

2. *Sapta Tirtba.*

Bij Koning Hayam Wuruks reis naar den Oosthoek in 1281 Çaka, waarbij de dichter Prapanca in het gevolg was, bezocht deze te Singhasāri den ruim 83-jarigen Bhuddhistischen Sthāpaka, wien hij vroeg „naar den levensloop der Ouden, der doorluchtige heerschers, die bijgezet zijn in graftempels, welke men nog steeds eerbiedig nadert".

---

[1]) Zie noot 8.

[2]) Par. bl. 221.

[3]) Par. bl. 215.

[4]) Vgl. hiermee van Ronkels opgave van Maleische Panjiverhalen in Verhand. Bat. Gen. Deel 57 (1909) bl. 34, 37, 38, 43, 44—45 (Sang Soera Kelana) 46, 48, 55, 56, 59, 61—66, 68,—72.

[5]) Par. 18:8—9. De candra sengkala van Wiṣṇuwarddhana's sterfjaar in de Nāgarakṛtāgama (z. 41 : 4) moet misschien anders gelezen worden, n. 1. Çakabdi-manawa-wani-ksiti = Çaka 1194. Vergelijk hiermee de candra sengkala van 1104, 1144, 1214 uit de Nāg. en 1359 (manawa pancagni-wulan) uit de Par. Er is dan, wat dit sterfjaar betreft, overeenstemming tusschen Nāg. en Par.

[6]) Rapp. Comm. Oudh. Onderz. 1907 bl. 204—205 (zie o.a. plaat in Geschiedenis van Java Deel I (1919) bij bl. 36. De verplaatsing van dit beeld van de oude hoofdstad Madjapahit (Madjakerta) had plaats in 1817 A. D. zie Rapp. Comm. Oudh. Onderz. 1907 bl. 205, 209.

Na den dichter een complimentje gemaakt te hebben, zeide de oude Acārya Ratnamça:

„Nda sangtabya teki nghulun majarosĕn
maçucya wway ing saptathīrtthe swacitta
namas te Girīndrāya sambah ri sang hyang
nda tan dadya kotpāta teki mpaçabda."

D.i. „Nu met Uw verlof zal ik aanstonds spreken. Moge het water der zeven heilige badplaatsen in 't eigen gemoed rein wezen! Hulde aan Girīndra (Çiwa)! vereering aan de goden! En moge er geen (ongunstig) voorteeken plaats hebben terwijl ik het woord voer" [1]).

Aldus Prof. Kerns vertaling. Verder zegt hij nog:

„Wat met de „zeven heilige badplaatsen in 't gemoed" bedoeld is, weet ik niet te verklaren. De uitdrukking saptatīrtha wordt toevallig ook vermeld in 't K.B. Wdb. onder sapta (III, 292) maar zonder dat we daardoor iets wijzer worden.

Misschien hebben wij te doen met een rhetorische figuur, waarvan de zin hierop neêrkomt: „moge mijn gemoed bij de mededeeling welke ik doen zal zóó rein wezen als het water der zeven heilige badplaatsen", welke die zeven dan ook zijn".

Toen wij Sang Gde Poetoe Gria, lid van den Raad van Kerta te Singaradja, naar de beteekenis vroegen van „sapta tīrtha" antwoordde hij, dat het de zeven heilige Indische rivieren waren. Later gaf hij ons een lijstje met de namen volgens de Weda's en voegde er uit zich zelf aan toe, dat het was alsof hij de „sapta tirtha" in zijn hart had.

Dit komt dus overeen met hetgeen Ratnamça zeide, en de vertaling van „tīrtha" met „heilige rivier" in van der Tuuk K.B. Wdb. onder „thīrta" (II 599). Thans de „sapta tīrtha," zooals zij zouden voorkomen in de Balische weda's:

Ong Ang Gangga jénamah,
Ong Ang Sarasoeati jénamah,
Ong Ang Sind jénamah,
Ong Ang Wipasa jénamah,
Ong Ang Kosik jénamah,
Ong Ang Jamoena jénamah,
Ong Ang Sarajoewé namah."

Deze zeven heilige rivieren zijn dus:

Gangga, Saraswati, Sindhu, Wipāçā, Koçiki, Yamunā en Sarayu.

In de Brahmāndapurāna komen vijf van deze rivieren voor onder de twintig genoemde, alleen de Gangga en Sindhu niet [2]).

---

[1]) Nāgarakṛtāgama Z. 38: 3—6, 39: 1—2.

[2]) K.B. Wdb. IV (1912) bl. 585 onder „mlètja". (Saraswati, Çatadru (ma), Tjandra, Bhâgâ, Saraju, Jamunâ, Erâwatî (Irâwatî), Witastara (Witasta), Wipâçâ, Dèwika, Kuhû, Gomati, Dûtasarpa (pâpâ?), Bâhudâ, Wrĕhadwati, Koçiki, Krĕttija (Krĕtyâ,) Niçwara (Nictjiara of Nirwira), Gandahi, Tjaksu en Lohiyâ).

De Gangga, ook wel Mandakini [1]) genoemd, die op den berg Kĕlāça [2]) of Mahāmēru (Sumēru) ontspringt, wordt met de Sarayu genoemd in de Tantri: „Gang-gâthīrta Saraju" [3]), terwijl de Sēwagati een „Saraswatitīrtha" [4]) vermeldt.

In de Bhîsmaparwa worden als „saptaganggās" [5]) genoemd:

Wesyota, Garâ (Waswokasârâ), Pâwanî, Saraswati, Djambûnadi, Sîtâ, Ganggâ en (als achtste ?) Sindhu [6]).

Een dergelijke symbolische voorstelling als de „sapta thīrta" in het gemoed is de „tlaga sudamala" in het binnenste van Dharmawangça [7]).

Van der Tuuk vermeldt n.l. in zijn woordenboek onder „sudamala": „Tlaga sudamala, Banjoewangisch, een water, dat alle gebreken (mĕmala) zou doen verdwijnen en in de wajang Danghjang Kapulungan (bl. 141) verondersteld in 't binnenste van den vromen Dharmawangça gevonden te worden" [8]).

Staat deze vijver Sudamala in eenig verband met de vijf vijvers, genoemd als „pantjakatirtha" of pantjapatirthan of tirtha limang tlaga [9]) in Adiparwa en Rāmāyana ?

Singaradja, Maart 1923.

P.S. In het werk „Mudra's op Bali" Adi Poestaka 1922 (dat ik een week geleden voor het eerst in handen kreeg) vindt men op blz. 45 onder de „sapta gangga" twee andere rivieren genoemd dan die de Pedanda Sang Gde Putu Gria als „sapta tirtha" opgaf, n.l. Godawari en Narmada. Yamana: Yamuna. De panca-katirtha, de vijf heilige meren worden er ook vermeld. *7/4/23.*

3. De Wani.

Op de reis van Koning Hayam Wuruk van Majapahit in 1281 Ç. langs het Zuiden van den Oosthoek werd via Matañjung, waarin Niermeyer Majatunon, Z.W. van Bangil zag, de reis voortgezet naar Kulur, (Zuidelijk van Bangil), Batang en Gangan Asem.

„Deçāsimpar kaboddhan kaparĕk di tĕpi ning mārgga kaywanya poryyang pratyekanye Galanggang muwah ikang i Badung tan madoh mwang Barungbung", (Nāg. Z. 18 : 7) hetgeen Kern vertaalde met:

---

[1]) K.B. Wdb. IV bl. 510 en K.B. Wdb. I bl. 530 onder „nikètana".

[2]) K.B. Wdb. II (1899) bl. 233, 253, 438 onder „kelah", „kèlasa", „daksina" en K.B. Wdb. IV bl. 532 onder „markandèja".

[3]) K.B. Wdb. IV bl. 538 onder „mrĕtârsana". Zie ook noot 7.

[4]) K.B. Wdb. III (1901) onder „saraswati".

[5]) gangga = lwah, zie K.B. Wdb. IV bl. 825 onder „gangga" en K.B. Wdb. III bl. 711 onder „lwah." zie ook lwah Saraju onder Saraju in K B. Wdb. III bl. 89.

[6]) K.B. Wdb. IV bl. 420 onder Djambûnadî.

[7]) Dharmawangça = Judhisthira, zie K.B. Wdb. II bl. 423.

[8]) K.B. Wdb. III bl. 162.

[9]) K.B. Wdb. IV bl. 294 onder „pantjaka" en K. B. Wdb. I bl. 86 onder „atjamana" („kwèhnyâ dadingtalaga pantjamahâtiçuddha siddhjastu jèka wara pañtjaka tirtha dibja").

„Afgelegen desa's van Buddhistische geestelijken waren gelegen aan den zoom van den grooten weg, met — geboomte; de namen ervan onderscheidenlijk zijn Galang-gang, en een ander Badung, niet ver van Barungbung". (Nāg. 1919 bl. 66).

In „kaywanya" meenen wij de „wany" of „wani" (Balisch), een op Bali bij het volk zeer gezochte en ook bij de offers veel gebruikte vrucht, te zien. De Europeanen op Bali eten de wani echter niet vanwege den onaangenamen, doordringenden geur.

Van der Tuuk vermeldt in K.B. Wdb. III bl. 451 omtrent de „wani" o.a. „de kemang mangifera, de Maleische bindjej, op Bali zeer lekker, maar in Oost-Java niet bekend."

Verder noemt hij de desa Gading wani (K.B. Wdb. IV 717 onder gading), die naar wij meenen in Djembrana heeft gelegen.

Heyne noemt in zijn: „De nuttige planten van N.I." Deel III (1917) op bl. 125 de Mangifera caesia, Jack (M. Kemanga. Bl.) Volksnamen, Maleisch: Bindjai, Binglo poetih, Kĕmang, Kĕmang badak; Soendaneesch: Binglo (wilde vorm), Kĕmang.

Boom, 10 tot 30 M. hoog, van het westelijk deel van den archipel, in West-Java algemeen aangeplant in de dorpen, doch in het grootste deel van Midden-Java en in geheel Oost-Java ontbrekend".

Zoowel van der Tuuk als Heyne vermelden, dat de boom in Oost-Java niet voorkomt.

Doch hoe was het in 1281 Çaka? Waren misschien de bestaansvoorwaarden toen b.v. door de meerdere bebossching gunstiger voor den wani, of was het voorkomen daarvan alleen beperkt tot de omgeving van Galanggang en Badung? Het is ook mogelijk, dat de wani er alleen groeide in die desa's, dank zij de zorg der Bhuddistische geestelijken, die er woonden.

Misschien dat iemand zich interesseert voor een onderzoek naar het bestaan van waniboomen in het genoemde Badung, nu nog Oostelijk van Bangil gelegen (Nāg. bl. 266).

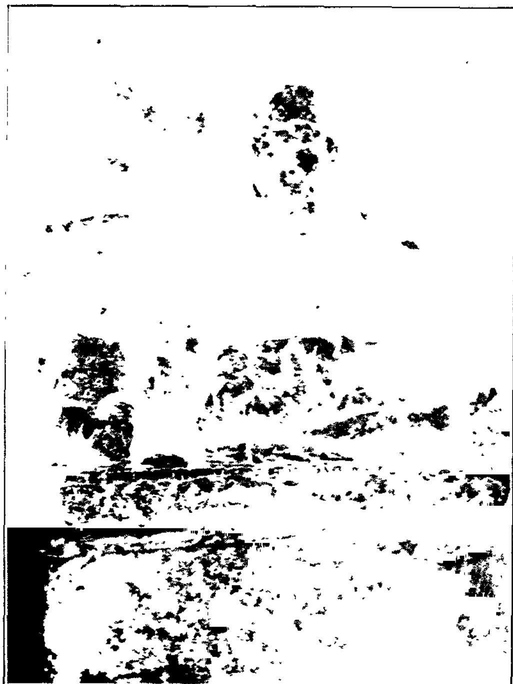
Singaradja, Maart 1923.

4. *Lwā gajah.*

Onder de onderhoorigheden van Majapahit somt Prapañca in de Nāgara-kṛtāgama ook op Bali met Badahulu en Lwāgajah [1]).

Badahulu heeft men terug kunnen vinden als Bĕdulu of Bedahulu, in de tegenwoordige onderafdeeling Gianjar gelegen, in welke plaats men nog tal van oude beelden aantreft, o.a. in de Poera Samoeantiga [2]), w.o. een steenen Doergabeeld in de bekende voorstelling, op den buffel staande. Boeddhistisch is er misschien een steenen beeld van een vrouw met vele kinderen, indien n.l. dit beeld Hariti voorstelt. Wij troffen het met andere oude beelden aan bij een oud grottempeltje nabij den rivieroever in Bĕdulu, vlak bij de Pĕtanu.

1) Nāgarakṛtāgama Z. 14 : 3, 79 : 3.
2) K.B. Wdb. III (1901) bl. 335.

a

b

c

a *Oud steenen beeld van Hariti met zes kinderen bij de Goa Bedulu, te Bedulu, Gianjar. De borsten van Hariti en het hoofd van Pinggala zijn geschonden; het hoofd van Hariti is afgebroken van den romp. Vlak ernaast een steenen Ganeça, beide rechts van de grot. De bevolking noemt de vrouw Men Brayut.*

b. *Tufsteenen beeld in de Pura dalem (doodentempel) te Sudaji (ond. afd. Buleleng). Men Brayut met acht kinderen. Op het hoofd een aarden pot voor water, waarvan wijwater gemaakt kan worden. Beeld zes jaar geleden gemaakt. Naast Men Brayut een hondje (tufsteen).*

c. *Buddhistisch heiligdom met onderaardsch verblijf Goa Bedulu te Bedulu (Gianjar).*

Om den ingang van de grot, een vermoedelijk kunstmatige, bevond zich een in den rotswand uitgehouwen monsterkop met olifantsooren (de linkerhelft ontbrekend door beschadiging).

Een deskundige opname door den Oudheidkundigen Dienst zou niet van belang ontbloot zijn voor de bestudeering der Balische oudheden.

Lwā gajah zou volgens van Eerde Lolowan bij Nēgara in Djembrana zijn. Hetgeen van der Tuuk echter omtrent Lolowan mededeelde in zijn woordenboek is hiermee o.i. min of meer in strijd.

Onder „lolo" vindt men: „Lolowan, zie onder madjagâu; 2e eigenaam van een rivier, Djembrana (in plaats van Lohlohan? ngadj. lolohan)" [1]) Onder „loloh" staat: „Lolohan, in plaats van Lohlohan van loh of uitspraak van Loloran? hoog voor Sowan?, tasik anak, kleine rivier, Banjoewangisch paluh?) Smarandana Z.5.9. (sungé, ngadj. Lalohan); eigennaam van een plaats in 't Djembranasche.

Onder „madja": „madjgaû, *agaru,*garu (zie aldaar), zekere boom, waarvan de geurige bast met benzoë vermengd, als wierook gebrand wordt (Banjoewangisch lolowan; zie lĕngĕdi [3]).

Veel overeenkomst tusschen Lolowan en Lwā gajah kunen wij in het door van der Tuuk vermelde niet vinden.

De gajah ontbreekt er geheel.

Daarentegen vonden wij in een oude Balische oorkonde op koper een naam, die meer gelijkt op Lwā gajah, n.l. Er gajah.

De oorkonde is van 1246 Çaka, uitgevaardigd door Bhatāra Çrī Mahāguru voor de karaman van Campaga (Bangli) [4]).

Transcripties van deze oorkonde werden door den Heer van Stein Callenfesl met Hollandsche en Maleische vertalingen toegezonden aan den Resident van Bali ter verspreiding onder belangstellende Europeesche en Inlandsche ambtenaren, eenige jaren geleden reeds.

Onder de getuigen van de oorkonde (alleen in de Maleische vertaling worden deze opgesomd) troffen wij aan: „toeankoe di Ergadjah Padoeka Rajadijaksa".

Het in de oorkonde van 1246 Çaka genoemde Ergajah is misschien het als Lwā gajah vermelde in de Nāgarakṛtāgama van 1287 Çaka.

Bijschrift bij de Foto's.

G o a B e d u l a. Rechts van den olifantskop zijn vijf vingers in den rots uitgehouwen. Op de foto zijn vier duidelijk zichtbaar. De linker slagtand ziet men ook op de foto, het brok van den rechter slagtand is minder duidelijk te zien.

Voor den ingang staan een aantal beelden, waarvan zes vrouwelijke met spuigaten, zoodat ik veronderstel dat zij met nog een dergelijk beeld op een lager terras als spuiers hebben dienst gedaan.

---

[1]) K.B. Wdb. III (1901) bl. 724.
[2]) K.B. Wdb. III (1901) bl. 726.
[3]) K.B. Wdb. IV (1912) bl. 595.
[4]) O.V. 1920, 3e en 4e kw. bl. 131.

Misschien stroomde er het water door van een bronnetje ongeveer 50 M. zuidwaarts, waar nu een klein badplaatsje is, doch vroeger werd het water misschien noordwaarts geleid door een leiding langs den voet van den rots.

Links van den ingang vindt men een in den rots uitgehouwen langwerpig vierkante waterbak waarin van boven doorgesijpeld water. Fen aan den rand uitstekend stuk steen is misschien een overblijfsel van het uiteinde van den olifantsslurf. Tot een nauwkeurig onderzoek ontbrak mij echter de tijd.

Onder de beelden voor den ingang bevond zich een geschonden Ganeça en een Mahakala(?) met halve maan en doodshoofd in de hoofdversiering en kransen van doodshoofden als lichaamsversiering.

Links van den ingang bevindt zich in een klein godenhuisje een steenen beeld met zes kinderen. De borsten van Hariti en het hoofd van Pinggala zijn geschonden, terwijl het hoofd van Hariti afgebroken is van den romp.

Vlak naast Hariti een steenen zittende Ganeça. Naast de Buddhistische portaalgodin de zoon van Çiwa.

Hariti met haar kinderen noemt de bevolking nu Men Brayut. Ter vergelijking diene de foto van een beeld van Men Brayut uit den doodentempel te Sudaji, onderafd. Buleleng.

Op den rechterwand van den ingang zag ik eenige letterteekens, waarvan ik een vluchtig afschrift maakte. Een bestudeering ter plaatse of van een abklatsch zal kunnen uitmaken of de inscriptie van eenig belang is.

5. Het „matalitali" of touwtrekken op Bubat.

In Zang 87 van den Nāgarakṛtāgama worden de verschillende wedstrijden opgesomd, die jaarlijks in de maand Caitra op Bubat werden gehouden tijdens de regeering van Vorst Hayam Wuruk van Majapahit.

Hieronder komt voor „matalitali" hetgeen Kern vertaald: „met touwen vechten (lasso's ?)".

De Pararaton geeft ons hieromtrent geen opheldering, doch wel de serat Kanda.

Op bl. 218 van de 2e Pararatonuitgave wordt vermeld, dat Ardiwijaya, die in 1234 Çaka koning van Majapahit was geworden, nog niet gehuwd was, en dit wilde doen met een dochter van Raja Balilung, vorst van Bali, die zich nog niet aan Majapahit had onderworpen.

De dipati van Tuban, Dangdang wĕcana, begaf zich voor zijn vorst naar Bali, daar Raja Balilung beloofd had zich te onderwerpen en zijn dochters te zullen schenken aan wie hem in kracht overtrof.

„Het tweegevecht bestaat in 't aan weerskanten trekken aan een touw. Het lukt niemand (380) ook den dipati van Tuban niet, den vorst van Bali van zijn plaats te trekken, doch hij blijkt toch zoo sterk te zijn, dat hij 't touw stuk trekt. Dit geschiedt herhaalde malen.

Hij had daarbij echter slechts zijn linkerhand gebruikt, maar als men nu een ketting neemt, en het nogmaals geprobeerd wordt, wint hij het van den vorst van Bali zeer gemakkelijk". Aldus de Serat Kanda.

Vermoedelijk hebben wij in het „matalitali" van den Nāgarakṛtāgama een dergelijk touwtrekken te zien.

Singaradja, Maart 1923.

6. *Het opschrift „gĕmpĕng", bij Djalatoenda, en Udayana.*

Dr. Rouffaer geeft in de Bijdragen tot de T.L.V. van N.I. o.a. een beschrijving van de oudheden bij Djalatoenda, waarbij o.m. het volgende voorkomt:

„een „nāga-monument" uit 899 Çaka, gesticht in dat jaar op de W.-helling van den Pĕnanggoengan door Oedajana, den vader van Erlangga. Ook zijn naam „Udayana" staat er voluit aan den wand. Wat was dit? Een „naga-tempel", zooals Groeneveldt in 1887 naar Van Hoëvell's uitvoerige beschrijving uit 1851 vermoedde (Catal. Arch. Verz. p. 125)? Neen; naga-monument ter herinnering aan een triomf van den Wisjnoeïet Oedajana — misschien zelfs als Laksamana of Admiraal? — in 977 A.D. behaald op de Naga's en hunnen Vorst, den Arddhawalika van Galoeh = Langka = Woerawari!" [1]).

Het oudheidkundig onderzoek bracht sedert twee nieuwe inscripties aan het licht, luidende „gĕmpĕng", pendant van die met het jaartaal 899 en „mragayawati", pendant van het opschrift „udayana" [2]).

Dr. Bosch deelde later hieromtrent mede, dat beider beteekenis tot nog toe duister was.

„Gĕmpĕng, het opschrift dat als „pendant" van het jaartal 899 gefungeerd heeft, doet aan een plaatsnaam denken, bij navraag bleek echter geen naam van dien klank in de omgeving bekend te zijn". Volgens den gepensionneerden Regent van Modjokerto zou gĕmpĕng = lĕbur, brasta, en ware de beteekenis in verband te brengen met de bekende passage uit de Calcutta-inscriptie, waar van den ondergang van een rijk sprake is [3]).

Nu vonden wij op de Oudheidkundige kaart van Verbeek de plaatsnaam Gĕmpeng vlak bij Bangil.

De tegenwoordige naam schijnt Gĕmbong te zijn. In de Babad Tanah Djawi komt dit Gĕmbong (Gĕmbong Pasuruham) voor [4]) en naar het schijnt ook in het Balische gedicht Pan Brayut. Van der Tuuk vermeldt n.l. in zijn K.B. Wdb. Gĕbong (b. Gèmbong c. Gĕmbong), eigennaam van een plaats, waar Pan Brayut, na zijne kinderen goed bedacht te hebben, als kluizenaar ging leven [5]).

De Encyclopaedie van N.I. geeft in Deel I (1917) op bl. 761 omtrent Gempeng: „Vroeger een district van de afdeeling en het regentschap Bangil, residentie Pasoeroean, thans ressorteerende onder het district Bangil".

---

[1]) Bijdragen T.L.V. Deel 77, 1e Afl. 1921.
G.P. Rouffaer. „Was Malaka emporium vóór 1400 A.D. genaamd Malajoer? En waar lag Woerawari, Māhasin, Langka, Batoesawar?" (bl. 190—110).

[2]) O.V. 1921, 3e kw. bl. 78.

[3]) O.V. 1921, 4e kw. bl. 152—153. Vergelijk hiermee „gémpung" in K.B. Wdb. IV (1912) bl. 799 (anggĕmpungakĕn, ten onder brengen? Tjentini 1) en de aanhaling uit de Kidoeng Pamentjangah, anders geheeten Kidung Balisantjaja (de prozabewerking Babad Dalĕm) onder „Madjapahit" in K.B. Wdb. IV bl. 595: „punang Madjapahit mangkè bhrasta gĕmpung praptang trajuga lumindih", enz.

[4]) Verh. B.G. 51 (1900) 4e stuk. Dr. J. Brandes. Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Djawi (bl. 98).

[5]) K.B. Wdb. IV (1912) bl. 821. Zie ook djro mangku Gébong, ratu agung, gdé paksiring K.B. Wdb. II (1899) blz. 9.

Vrage: Heeft dit Gĕmpeng iets te maken met het „Gĕmpĕng" van Djalatoenda? Had het „gĕmpĕng" van Wurawari of Djohor door Udayana bij Gĕmpeng plaats?

Singaradja, Maart 1923.

7. *De poort van Canggi (Gianjar, Bali).*

In O. V. 1921, 2e kwartaal bl. 44 vindt men hieromtrent vermeld:

„Nog niet bekend was de poort van Sakah, eenig overgebleven van een drietal, dat er vóór de groote aardbeving stond; dit monument, op welks bestaan Tjokorda Gde Raka ons opmerkzaam maakte, is weergegeven op bijgaande plaat en toont duidelijk zijn Hindoe-Javaansche afstamming. Ook van deze oudheid zal een detailopname plaats dienen te hebben".

„De poort van Sakah" is echter o.i. een minder juiste benaming, aangezien de bevolking den tempel noemt „Poera poeseh Tjanggi" of „Poera Ganggahan", en deze ligt in het desagebied van Canggi. Beter ware dus te spreken van „de poort van Canggi".

Op bl. 64 van hetzelfde O. V. besluit Prof. Krom zijn naschrift bij Resident Damsté's artikel over „Een Buddhistisch rotsklooster op Bali" (Tampak siring), met de woorden:

„Stellig is Tampaksiring het oudst bekende monument van Bali, ouder dan Sakah, en zeker ook ouder dan Perean".

Canggi hebben wij in de litteratuur gevonden in de oorkonde op koper van Çri çakalendaki ring eçâna gunadharmmalaksmidhara wijayottunggadewi, uitgevaardigd in 1020 Çaka voor het vrijgebied van Nayakañjalalan, (thans te Sawan aanwezig) [1]).

Op plaat 4b leest men daar: „Sira rikang kasogatan mpungkwing kadhikaranan dang ûpâdhyaya prawâcya mangkwi c a n g g i n i dang ûpâdhyaya wiriñci", enz. Onder de Boeddhistische geestelijke heeren komt dus ook die van Canggi voor.

De mogelijkheid bestaat dat wij hier hetzelfde Canggi hebben, waarvan nu nog overblijfsels bestaan in het Gianjarsche [2]).

De deskundigen zouden kunnen beoordeelen of de poort van Canggi van vóór 1020 Çaka zou kunnen stammen.

Singaradja, 7 Maart 1923.

---

[1]) T.B.G. Deel 33 (1885) Afl. 6 bl. 615—619. „Transcriptie van vier oud-Javaansche oorkonden op koper, gevonden op het eiland Bali", door H.N. van der Tuuk en J. Brandes.

[2]) Ook in de door ons te Depaa (Boeleleng) opgespoorde koperen platen, waarop een deel eener oorkonde voor het vrijgebied van Indrapura, dat in Oost-Boeleleng gelegen moet hebben, nabij de desa Tĕtadjoen, waarin het jaartal ontbreekt, komt voor onder de „Sireng kasogatan": mpungkwing c a n g g i n i dang ûpâdyaya widyottama.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

DERDE EN VIERDE KWARTAAL 1923

§ 1. *Personalia.*

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 1 Oct. werd de heer V. I. van de Wall met ingang van 31 Dec. wegens inkrimping van den dienst eervol ontheven van zijn werkzaamheden bij den Oudheidkundigen Dienst.

De heer Van de Wall heeft zich bereid verklaard om, zoo lang hij geen anderen werkkring gevonden zal hebben, in het belang van de studie der Hollandsche monumenten op het bureau van den dienst werkzaam te blijven.

§ 2. *Reizen.*

Ondergeteekende inspecteerde met den Bouwk. Inspecteur in Augustus de monumenten op den Diëng en den Oengaran en bij Prambanan. In October bezocht hij met den Inspecteur en den Fotograaf-Teekenaar tjandi Soekoeh en met den Adj. Inspecteur Modjokerto, Djalatoenda, de tjandi's Tegawangi en Soerawana en die in het Malangsche.

De Adj. Oudheidkundige verbleef in November eenige weken te Prambanan voor het her-inventariseeren en ordenen der beeldcollectie aldaar.

De Bouwk. Insp. bezocht geregeld Prambanan en Plaosan en inspecteerde enkele keeren Boroboedoer met de bijliggende tempels en tjandi Ngawen. Voor het geven van instructies aan den Fotograaf-Teekenaar bezocht hij nog eenige malen de ond. Soekaboemi, bij Bojolali.

De Bouwk. Adj. Inspecteur was met den Fotograaf-Teekenaar tot de tweede helft van September te Djalatoenda. Daarna ondernam hij inspectie-reizen o.a. naar Djedong en Bangkal. Vanaf November bezocht hij geregeld tjandi Tegawangi.

De Fotograaf-Teekenaar was tot eind September te Djalatoenda. Daarna ontving hij opdrachten voor het fotografeeren van enkele stukken in het Sriwedari-museum te Solo, van tjandi Lawang en de andere oudheden bij Soekaboemi in Bojolali, de reliefs van tjandi Tegawangi, en tjandi Gambar op de Kloet.

De Bouwk. Opzichter, sinds Maart geplaatst te Modjokerto, maakte in het derde kwartaal in verband met de hem opgedragen werkzaamheden reizen naar de tjandi's Bangkal, Dermo, Wringin Lawang en Djaboeng. In het vierde kwartaal kwam hij geregeld te Bangkal, daarna te Wringin Lawang en Tikoes.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste en tweede kwartaal van 1923 verscheen in druk.

§ 4. *Geschenken.*

Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië, uitg. Kon. Inst. v. d. T. L. en V.kunde v. N. I. IV, 1922.

Epigraphia Caranatica, Vol. II, 1923.

Report of the Superintendant, Archaeol. Survey, Burma, 1923.

Memoirs of the Archaeol. Survey of India, No. 14, Antiquities of Bhimbar and Rajauri by Ram Chandra Kak, 1923.

Archaeol. Survey of India, Annual Report 1920/21.

Epigraphia Indica, Vol. XVI Pt. VI en VII, Vol. XVII Pt. I, II en IV.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Naar aanleiding van een gerucht, dat er beelden bij den pasanggrahan op den Diëng verdwenen zouden zijn (aan touristen verkocht), werd de verzameling zooals zij thans is (Aug. 1923) vergeleken met de daarvan in 1916 gemaakte foto's. Geen enkel beeld werd daarbij vermist. Het gevaar, dat door touristen losse beelden en ornamentstukken van de tempels meegenomen worden, is, hoewel niet geheel denkbeeldig (eenige maanden geleden nog heeft een inwoner van Magelang zich een beeld trachten toe te eigenen), tot een minimum beperkt, daar niemand het plateau verlaten kan zonder door den mandoer van den passanggrahan — tevens Opzichter der oudheden — opgemerkt te worden.

De drooglegging van het plateau, waartoe door den Heer Callenfels in 1920 in overleg met den dienst der Irrigatie eenige voorbereidende werkzaamheden zijn uitgevoerd (zie O. V. 1920 p. 82), zal voorloopig tot de vrome wenschen blijven behooren. Aan de uitvoering van het inmiddels door Ir. van Wiechen, wd. Hoofd der Irrigatie Afd. Serajoe, opgemaakt plan, waarbij een afwatering in NW. richting verkregen zou worden, en alle voor onderzoek in aanmerking komende oudheden droog zouden komen te liggen, valt in de tegenwoordige tijdsomstandigheden niet te denken.

Te Gedong Sanga zijn alle tempels thans ompaggerd en van toegangspoorten voorzien. In overleg met den Bouwk. Inspecteur werd bij mijn bezoek in Aug. vastgesteld welke tijdelijke voorzieningen aan tempel No. 1 op Semarangsch gebied, welks toestand naar men weet uiterst zorgwekkend is, in de komende Oostmoeson getroffen zullen worden.

Te Prambanan ging de heer Perquin voort met het sorteeren en in elkaar te passen der bij de ontgraving van het terrein aan de West- en Noordzijde gevonden fragmenten. Aanvankelijk was ik met den heer Perquin overeengekomen om het reconstrueerbare gedeelte van het Çiwa-heiligdom in zijn geheel

achter den hoofdtempel, dus van de Westzijde van het terrein, op den grond op te bouwen; men zou dan nauwkeurig kunnen nagaan, welke onderdeelen voorhanden waren en welke er ontbraken, en op die wijze een vaste basis verkrijgen bij de beoordeeling of een herplaatsing van de fragmenten aan het bouwwerk zelf al of niet aanbeveling zou verdienen. Overwegingen van practischen aard hebben echter van dit plan, dat al een begin van uitvoering beleefd heeft, doen afzien. Het bleek nml. dat het aldus op te trekken bouwwerk, dank zij de vele in den laatsten tijd gedane vondsten, een groote hoogte zou bereiken, zoodat, indien tot een daadwerkelijke reconstructie besloten zou worden, een enorme hoeveelheid dubbele arbeid, bestaande in het afbreken van het nieuwe bouwwerk en het weer aanbrengen der steenen aan den hoofdtempel, verricht zou moeten worden, terwijl, in het geval niet tot een overbrenging werd overgegaan, het bovendeel van den tempel aldus op den grond opgesteld een niet geringe ontsiering van het terrein zou veroorzaken. Er werd dus besloten de vroegere wijze van werken weer te hervatten en de diverse bouwdeelen stuksgewijze op den grond te reconstrueeren. Op de bouwkundige teekeningen zal dan nauwkeurig worden aangegeven welke onderdeelen al of niet aanwezig zijn.

Bij de herstelling van de balustrade en den Oostelijken en Westelijken ingang van den hoofdtempel is in 1920 en vorige jaren de vroeger steeds toegepaste methode gevolgd om de lacunes aan te vullen met gladde steen. Al kon toen reeds dadelijk geconstateerd worden, dat het te scherpe contrast tusschen oude en nieuwe stukken storend werkte, toch bestond er toen o.i. geen aanleiding tot een overhaast ingrijpen, daar men diende af te wachten welke uitwerking het bijkleuren der nieuwe steenen zou hebben. O.a. bij de Boroboedoer-restauratie heeft men gezien, dat de talrijke nieuwe stukken, die aanvankelijk niet weinig uit den toon van hun omgeving vielen, na eenige jaren door het donkerder worden en het verliezen van de te scherpe contouren der steenen, nagenoeg geheel aan hun omgeving zijn geassimileerd. Voor Prambanan, waar in vergelijking met Boroboedoer een veel kleiner aantal onbewerkte steenen is ingevoegd, was dus afwachten wat de tijd zou uitwerken de boodschap. Nu, in 1923, een tweetal Westmoesons over tjandi Prambanan zijn gegaan, kon een eindoordeel over het aesthetisch effect der invoegingen worden uitgesproken. Het moest ongunstig blijven luiden. Het bleek, dat, te midden van het zware beeldhouwwerk der balustrade met zijn betooverend spel van licht- en schaduwschakeeringen, de pilasters, nisbekroningen, antefixen en andere nieuw aangebrachte stukken, hoewel hun kleur niet meer van die der omgeving verschilt, door de doodsche regelmatigheid van hun gladde oppervlakken de aandacht blijven trekken en wel in veel sterker mate dan de partijen, waar door het gehavend zijn of het ontbreken van oude steen grillig gevormde schaduwplekken zijn ontstaan. Toen dit geconstateerd was, werden, na eenige proefnemingen op kleine schaal, de nieuwe stukken, waar zij als steunpunten gemist konden worden, zooveel mogelijk weggebeiteld, terwijl de ontstane breukvlakken ruw gelaten werden. Een zeer belangrijke verbetering is hierdoor ingetreden.

Opgemerkt moet nog worden, dat ondanks de genomen maatregel het gemakkelijk zal zijn de nieuwe van de oude gedeelten te onderkennen, al is het niet meer met één oogopslag. Men zal zich hiertoe slechts behoeven te vergewissen of de — steeds ongeornamenteerde — stukken in kwestie al of niet deel uitmaken van wel georna-menteerde, oude steenen. Mochten er zich nog twijfelachtige gevallen voordoen — wanneer nieuwe en oude onversierde stukken bij elkaar aansluiten — dan zullen de foto's die alle stadia der reconstructie in beeld brengen, uitsluitsel kunnen geven.

De wanordelijke toestand der beeldcollectie te Prambanan (grootendeels afkomstig van de vroegere verzameling te Djokja, die overgebracht werd naar Magelang en in 1917 getransporteerd naar Prambanan) opgesteld tegen den Zuidelijken muur van het tempelterrein en op de fundamenten der bijtempeltjes, en daar blootgesteld aan regen en verweering, gaf aanleiding tot een opdracht aan Mej. Dr. Muusses om de collectie te her-inventariseeren en te sorteeren. Zie hierover verder Bijlage L. Een eenvoudig, zoo min mogelijk in het oog vallend afdak zal langs den Zuidermuur aangebracht worden om de beelden tegen regen te beschermen. Aan den Bouwk. Inspecteur werd opdracht gegeven om ook boven de beelden van tjandi Plaosan afdakjes aan te brengen.

De herstelling van tjandi Kalasan zal, dank zij de verhooging van de op de begrooting 1924 voor werkgelden uitgetrokken post, in het volgend jaar een aanvang kunnen nemen. Voorloopig heeft de Bouwk. Inspecteur zich bepaald tot het weder hervatten der — reeds vroeger gevoerde, maar toen afgebroken — onderhandelingen over de voor de herstelling noodzakelijke terreinuitbreiding.

In October bracht ik, in gezelschap van den Bouwk. Inspecteur en den Fotograaf-Teekenaar, nogmaals een bezoek aan tjandi Soekoeh, ten einde voor den laatstgenoemde een werkprogramma vast te stellen. Inmiddels is de beschikking afgekomen, waarbij uit de landschapskas van den Mangkoenegaran een bedrag van ten hoogste *f* 1000.— voor de oudheidkundige opneming van het complex is toegestaan. Dank zij dit heugelijk feit, zullen de werkzaamheden in het begin van het volgende jaar een aanvang kunnen nemen.

Zonder vooruit te loopen op de publicatie van het verslag over de in September beëindigde werkzaamheden aan de badplaats Djalatoenda willen wij alleen als onzen algemeenen indruk weergeven, dat de herstelling onder leiding van den heer De Haan in alle opzichten uitnemend geslaagd mag heeten. Aan architectonische belangrijkheid heeft het bouwwerk wonderveel gewonnen. Ging vroeger het origineele bouwplan onder de verwarrende verbrokkeling der onderdeelen geheel verloren, thans, nu door de herstelling de strakke lijnen weer zijn gaan spreken en door de herplaatsing der teruggevonden fragmenten menig belangrijk onderdeel is gecompleteerd, vertoont de badplaats een monumentaliteit, die voor allen, die de oude

ruïne gekend hebben, een openbaring zal zijn. Het spreekt van zelf, dat de oudheid vergeleken bij den vroegeren toestand, toen zij geheel in de tropische wildernis opging, nu zij schoongemaakt is en al het omringende hout is weggekapt, een eenigszins nuchteren indruk maakt. Het zal dan ook stellig aan het uiterlijk schoon ten goede komen „to let in the jungle", met mate en voorzichtigheid, zoodat het gesteente door een lichte bemossing zijn natuurlijke kleur en het bouwwerk door het opdringen van de omringende vegetatie zijn natuurlijke omlijsting zal terugkrijgen. — Nu Djalatoenda als bouwwerk zooveel gewonnen heeft en een bezoek van uit Trawas of Prigen overwaard is geworden, is het te betreuren, dat de fraaie gebeeldhouwde spuiers niet ter plaatse gelaten kunnen worden. De stukken staan in de vochtige omgeving zelfs als ze onder een afdak geplaatst worden, te veel aan bemossing en verweering bloot; bovendien zijn er geen afdoende maatregelen voor hun bewaking te nemen. Er werd dus besloten de vijf gaafste spuiers naar Batavia over te brengen. Het transport, dat de grootste zorg vereischt, zal aan den heer Van Coolwijk worden opgedragen.

Verslag van den Bouwkundigen Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

In de eerste dagen van Juli werd aan mij door den wnd. Inspecteur, den heer De Haan, de inspectie van Midden-Java weder overgedaan. Om onnoodig tijdverlies te voorkomen werd door ons alleen de stand der werkzaamheden te Prambanan nagegaan. Wat met het gering aantal arbeidskrachten geschiedde, werd successievelijk in de kwartaalrapporten gepubliceerd. In het kort komt het hierop neer, dat de Brahma- en Wiṣṇu-tempel in zulk een toestand gebracht werden, dat er geen gevaar meer bestaat, dat sommige bouwdeelen zullen afvallen. Een der Noord-Oostelijke hoeken van den Wiṣṇutempel werd gecompleteerd door de herplaatsing van een der mooiste makara-spuiers, terwijl op een anderen hoek een prachtig gebeeldhouwde kālākop (hoeksteen) herplaatst werd.

Aan de Westzijde werden alle bijtempeltjes verder ontgraven en de steenen op de tempeltjes of in rijen gezet. De boventerrein-ringmuur werd ook aan de Westzijde afgesteld.

De ommuring van tjandi Sadjiwan kwam onder toezicht van den heer Rothe gereed.

Bij het sorteeren van de tot den Brahma-tempel behoorende fragmenten bleek, dat de balustrade van dit bouwwerk hetzelfde type vertoont als de Çiwatempel. De aanwezigheid van een groot aantal zittende guru's in nisjes, geflankeerd door geprofileerde pilastertjes en geornamenteerde paneelen, gaf aanleiding om een gedeelte van deze balustrade en wel het gedeelte, dat aansluit aan den doorgang naar de cella, op den beganen grond op te stellen. Foto no. 1 geeft van

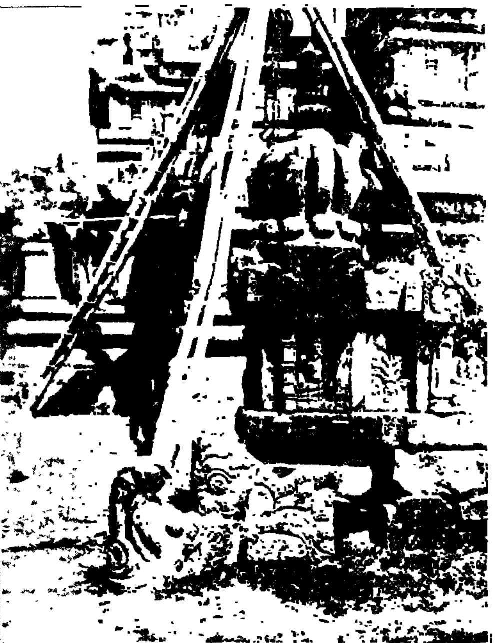
deze opstelling een beeld. Er is niet gelet op een bepaalde volgorde der zittende beeldjes, daar hiervoor geen bepaald systeem te vinden was. Zooals op de foto No. 2 duidelijker te zien is, is boven de kala-makara nisafdekking een gecanneleerde top, van het bekende type, gesteld; aanwijzing hiervoor werd gevonden op het bovenvlak van de genoemde nisafdekking, waar het halve ondergedeelte van een lotuskussen aangehakt is; dit is het geval met alle nisafdekkingen, zoodat met reden kan besloten worden, dat boven elk nisje een dergelijke bekroningstop gesteld was. Dezelfde foto geeft de makaraspuwer te zien. Van den hoek, waarboven deze makaraspuwer aansluit, werden de hoeksteen van den deklijst gevonden. Van de penanten van den cella-ingang werden de gevonden fragmenten op elkaar gezet. Bij de opstelling van de Zuidelijke balustrade met Zuid-Oost en Zuid-Westhoeken werd nog een belangrijke ontdekking gedaan; er bleek namelijk uit een der aanwezige pilasterfragmenten, dat daaraan hetzelfde ornamenttype gehakt was, als dat, wat zich bevindt aan de geornamenteerde paneelen tusschen de nisjes. Deze pilaster nu is, zooals gebruikelijk bij alle tempelnissen, aan den onderkant behakt met een makara-uitlooper en aan den bovenkant voorzien van een bladornamentje, waarop een nisafdekking in den vorm van een kala-makarakop, zoodat, rekening gehouden met den afwijkenden aanleg der voetlijsten van de balustraden in het midden van elk der lange zijden, geconcludeerd kon worden, dat op die plaatsen beeldnissen geconstrueerd waren grooter en ruimer van opzet dan de ondiepe en lagere nisjes met de goeroe's. Afb. 3 geeft de combinatie aan, waarop de ontdekking berust. Ofschoon bij deze voorstelling het ornament niet precies aansluit, doet dit natuurlijk niets af van de juistheid van de conclusie.

Van den N.W. hoek van den Nandi-tempel werd de oorspronkelijke kroonlijst met den hoek van den balustrade en de bijbehoorende gecanneleerde bekroningstop teruggevonden en op den beganen grond opgesteld. Zie foto 4. Het zal ongetwijfeld overweging verdienen deze combinatie — maar dan ook voorloopig deze alleen — te herplaatsen.

Çiwa-tempel. De horizontale lijsten (cordonbanden) tusschen de tweede en derde pilaster-serie van het tempellichaam konden definitief vasgesteld worden. De bovenste steenlaag (dekband) van de pilaster is aan den onderkant voorzien van en guirlande-ornament; deze dekband wordt afgebeeld op afb. 5 als onderste laag van een opstapeling van vier steenlagen. De tweede (een vlakke band, gemerkt X 25) past op deze onderste laag. Dit is duidelijk te zien aan de indieping in de onderste laag, waarin de bovenste precies past; ten overvloede zijn de inkepingen in den ondersten band — wat bijna nooit voorkomt — op willekeurige afstanden afgedamd, terwijl van de vlakke banden, voor zoover ze nog werden aangetroffen, de in de inkepingen passende pennen eveneens zijn afgedamd. Bij de derde band (een ojieflijst met hoek- en vlakke antefixen, werd de plaats bepaald door de „moet" in de bovenvlakken van de tweede band; de sprong naar binnen van den ojief-band, de sprong naar buiten der hoek- en andere antefixen en de breedten van de antefixen passen

1

2

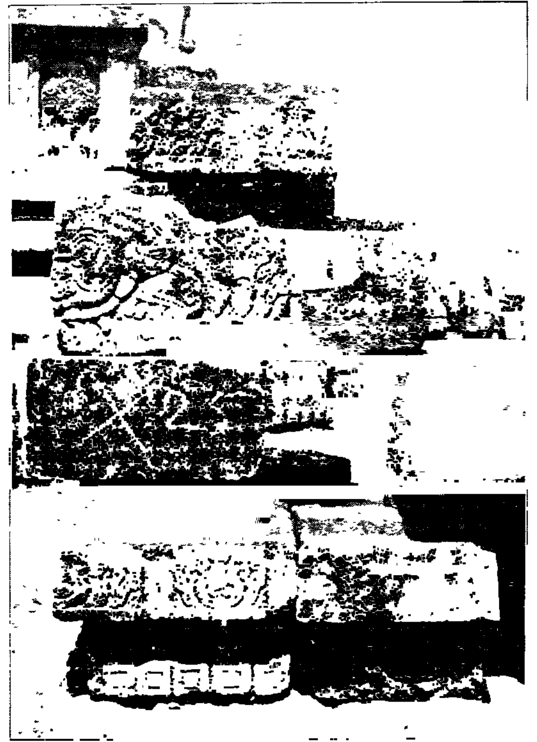
3

Brahma-tempel te Prambanan.

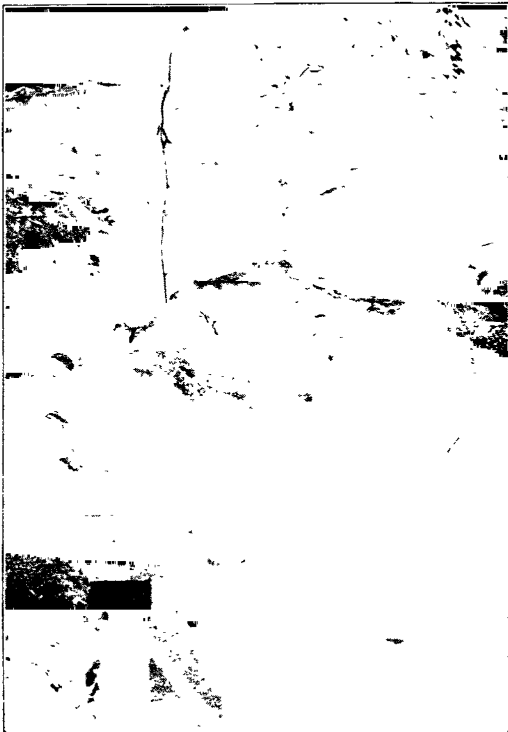
1. *Gedeelte van de balustrade op den grond opgesteld.*
2. *Hoek van de balustrade met spuier.*
3. *Detail van de balustrade aan een der lange zijden.*

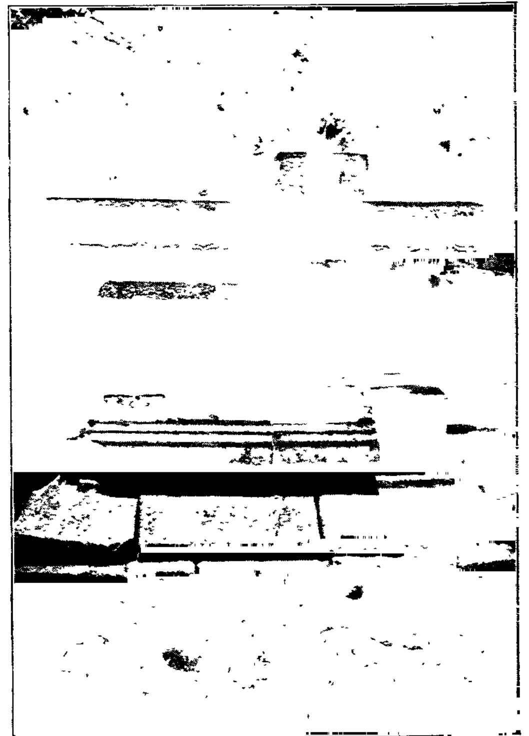
4

5

6

7

4. Nandi-tempel te Prambanan, Noord-West-hoek op den grond opgesteld.
5. Çiwa-tempel te Prambanan, verbindings-lijsten tusschen de eerste en tweede serie nissen.
6. Monumentje bij desa Palgading, Regentsch. Sleman, res. Djokjakarta.
7. Idem. Losse stukken, opgesteld op het Museum-terrein te Djokja.

precies langs de afgeteekende buitenlijnen van de „moet". Wat voor den derden band den doorslag geeft, geldt ook voor den vierden band.

Van het bovenste gedeelte van het tempellichaam staat de samenstelling ontwijfelbaar vast. De in- en uitwendige hoekpilasters, de nisdorpels, de breedte der nissen, de pilasters naast de nissen, de bekroningen met bovendorpels van de nissen, de overgang naar de 30 c.M. hooge afsluitband van de kroonlijst zijn bekend. Als het onderzoek van het gedeelte boven de kroonlijst geheel zal zijn afgeloopen zullen foto's van deze onderdeelen worden gemaakt en nader in het verslag toegelicht.

Een gedeelte van den Zuidelijken terreinring-muur aan de Oostzijde werd verlengd tot aan den Oostelijken muur, ter vervanging van den onoogelijken pagger, die daar voor terrein-afsluiting dienst deed. De muur werd gedeeltelijk van kalisteenen gebouwd, om later dienst te kunnen doen als fundeeringsmuur der Opzichterswoning. Er werd een begin gemaakt met het maken van een loods om het werkvolk bij regenweer in de gelegenheid te stellen door te werken.

Tjandi Plaosan. Daar het de bedoeling is ook dit tempelcomplex af te sluiten, zooals dit reeds geschied is met de andere tempelgroepen, werd een onderzoek ingesteld naar de vermoedelijk nog aanwezige ringmuur-fundamenten. Het resultaat van dit onderzoek werd vastgelegd in een situatie-teekening, terwijl voorstellen voor de grensbepaling gedaan werden aan den dienst van Agrarische Zaken te Solo. De pagger om het tempelterrein werd voor het grootste gedeelte geplaatst. Het voltooien van dit werk wacht op het oogsten van het riet aan de Oostzijde. Het hout voor de afdaken der beelden in de tempelruimten werd aangevoerd.

De tjandi's Kalasan en Sari. Ook van de tempelterreinen van deze bouwwerken werden situatie-teekeningen gemaakt, welke als grondslag voor de onderhandelingen voor de uitbreiding van de terreinen dienst doen. Voor de toegangen en de terreinen om de tempels, die voor een goede bezichtiging noodzakelijk zijn, werd een blijvend bezit aangevraagd, terwijl getracht zal worden de voor de herstelling benoodigde gronden in huur te verkrijgen.

Het in de desa Glondong bij Kalasan opgegraven fraaie rākṣasa-beeld werd overgebracht naar de kaboepaten van Kalasan. Nog enkele andere fragmenten uit de onmiddellijke omgeving, waaronder een paar forsch gehakte makara-uitloopers werden mede daarheen vervoerd en opgesteld.

Tjandi Ngawen. Aan de Noord- en Westzijde van het afgebakende tempelterrein werden eenige proefsleuven gegraven, waarbij geen nieuwe ontdekkingen werden gedaan. Reeds vroeger is gebleken, dat gedeelten van een vijfde monumentje onder den desaweg verborgen liggen; het onderzoek kon echter niet worden voortgezet met het oog op de te velde staande gewassen. Het is noodzakelijk gebleken het over-

tollige water van het tempelterrein middels een buisleiding naar de kali af te voeren; de tijdens de vorige ontgraving gemaakte afvoersloot, die ongeveer twee M. diep is, wordt herhaaldelijk door invallenden grond verstopt, zoodat het terrein bijna voortdurend onder water staat.

De tjandi's Asoe, Pĕndĕm en Loemboeng. Bij inspectie is gebleken, dat ook deze tempels noodzakelijk afgesloten moeten worden en voorziening eischen. Door het Hoofd van den Dienst werd besloten, dat de Fotograaf-Teekenaar hiermede een aanvang zal maken als zijn hulp niet voor fotografische opnamen elders gevorderd wordt.

Van den Directeur der Sultanaatswerken ontving ik in het begin van Dec. bericht, dat voor de verharding van den door te trekken Mataram-boulevard tjandisteenen te koop werden aangeboden. Bij informatie was gebleken dat deze steenen afkomstig waren van de desa Palanggading beoosten pasar Gentan (in den weg naar Boeloes), waar men doende was een fundament uit te graven om de steenen, na ze stuk te hebben geslagen, te verkoopen. Onmiddellijk werd op last van den Directeur de uitgraving stopgezet en door mij een onderzoek ingesteld. Het bouwwerk bleek nog voor het grootste deel onder den grond te zitten. Een menigte steenen bleken te zijn uitgegraven en naar Djokja vervoerd. Wat hiervan nog kon achterhaald worden, werd overgebracht naar het Museumterrein op den Sultanaatsboulevard, gesorteerd en in elkaar gepast (zie afb. 6 en 7). Een van dezelfde plaats afkomstig Mahādewī-beeld werd ook naar het Museum-terrein overgebracht.

Verslag van den Bouwkundigen Adj.-Inspecteur over de werkzaamheden op Oost-Java.

Derde Kwartaal. Zooals reeds in het verslag over het 2e kwartaal '23 werd vermeld, kwam het onderzoek van de badplaatsen, poorten enz. te Belahan in het eind van Juni gereed. De direct hierop volgende werkzaamheden betroffen een nader onderzoek en de verdere voorziening van Djalatoenda, zaken, die in '21 niet geheel ten einde gebracht konden worden, omdat een langer verblijf vanwege de regens onmogelijk was. In wat droevige staat van verval enkele onderdeelen, zooals bijv. het Noordelijk bassin en de middenvoorsprong of het terras waren achtergelaten, toonen de toen gemaakte foto's voldoende aan.

Niet minder noodzakelijk dan de voorziening van genoemde onderdeelen was een meer nauwkeurig onderzoek dat in '21 kon plaats hebben, van de vele steenen, die aan de Westzijde gevonden waren. Slechts de vluchtige aandacht, die tijdens het vroegere onderzoek aan dezen steenhoop was gewijd, had al doen vermoeden, dat er nog menig gegeven omtrent structuur en versiering van het monument uit te halen zou zijn. De verwachtingen zijn door het jongste onderzoek niet teleurgesteld. In het volgend kwartaalverslag zal aan de hand van foto's en teekeningen uitvoerig over het een en ander worden gerapporteerd.

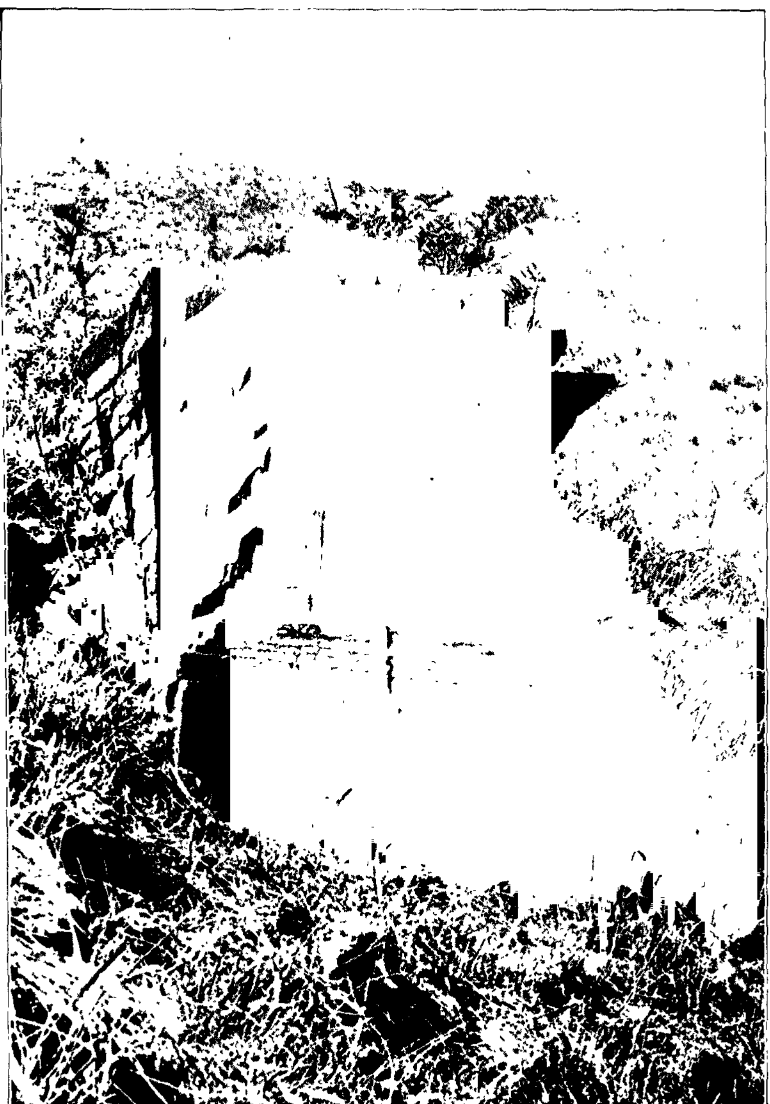
Het verblijf te Djalatoenda werd benut om de noodige aandacht aan de directe omgeving te schenken. Zoo werden op aanwijzing van de bevolking nog een

1

2

3

Vondsten op de West-helling van den Gg. Penanggoengan.

1. *Overzicht van het complex A vanuit het N. W.*
2. *Z. W. hoek van het heiligdom.*
3. *Het afzonderlijke monumentje op den Z. W. hoek.*

drietal monumentjes op de Westelijke helling van den Penanggoengan bezocht, die tot dusver onbekend waren gebleven. Daar het niet gemakkelijk is er een naam aan te geven, zullen we de complexjes resp. A, B en C noemen. A ligt het hoogst en is verreweg het belangrijkst. Het ligt iets Zuidelijker en aanmerkelijk hooger dan het zadel tusschen den Goenoeng Bekel en den Penanggoengan. Op een onderbouw van opeenvolgende terrassen, die tegen de berghelling liggen, staat een klein monumentje, dat eveneens een zuivere terras-bouw is. Het geheele complexje is vrij zuiver Oost-West georiënteerd met de opgangen tegenover het Westen. De twee onderste terrassen hebben, ongeveer in de as, een trap, foto No. 1. De trap van het eerste, onderste terras springt op de gewone wijze met vleugels naar buiten, terwijl de trap van het daarboven gelegen of tweede terras bijna geheel in het terras is ingebouwd. De trapvleugels zijn van het bekende Oost-Javaansche type. Alleen bij de eindiging van de driehoek-vormige sierstukken op de voluten is een geheel bijzonder detail op te merken. Deze eindigen nml. niet zooals gewoonlijk in hetzelfde vlak, maar hebben aan het eind een naar vorenspringende krul. In den aansluitingshoek van de trapvleugels van den terrasmuur is een overgangsvorm geplaatst in den vorm van een klein tempeltje. Eenvoudig lijstwerk vormt de basis en bekroning van dit terras. Behalve de kanteelvormige voorsprongen aan den voet van het rechtop-gaand gedeelte werden er geen versieringen aangetroffen.

Het volgende of 2de terras is sterk gehavend en blijkt geheel vlak gehouden te zijn. Alleen naast de trap springen een paar pilasters vooruit. Van boven was het door een eenvoudige lijst afgedekt.

Boven deze hierboven in het kort beschreven terrassen volgen twee lage door een vlak muurtje begrensde verhoogingen. Op de bovenste hiervan staat het eigenlijke monumentje, dat op zichzelf ook weer uit verschillende terrasjes is opgebouwd, foto No. 2. Het grondvlak van het monumentje is niet grooter dan ± 2.94 M. in het vierkant, met een voorsprong van 0.47 M. voor het trapje.

Het trapje is alleen voor het eerste of onderste terrasje geprojecteerd; de overige terrasjes loopen ook over de Westzijde door. De trapvleugeltjes eindigen voor in de gewone voluutvorm, met de bekende versieringen. In de aansluitingshoeken een miniatuurtempeltje. Alle terrasjes zijn op gewone wijze geprofileerd. Het is mogelijk dat enkele geledingen met ornament verrijkt waren, er werden onder de vele afgestorte steenen stukken gevonden, die in deze richting wezen. De friezen van de verschillende terrasjes zijn afwisselend behandeld. Zoo is het rechtopgaand gedeelte van het 1e terrasje in kleine paneeltjes verdeeld, die afwisselend met een kruis- en cirkelvormige vulling zijn verrijkt. Het tweede terrasje dat ook al over de Westzijde doorloopt, heeft een ruit-vormige vulling, terwijl het derde terrasje alleen aan de Westzijde twee voorspringende paneeltjes heeft, die accolade-vormig zijn behakt. Van het 4e terrasje is het heele smalle friesje vlak gehouden. De achter- of Oostzijde van het monumentje is een loodrechte muur, waartegen een heuvel van bergsteenen is aangestapeld. Bij dit complexje werd nog eenig klein beeldwerk aangetroffen o.a. 4 voetstukjes en 1 compleet beeldje. Het laatste is een vierarmig vrouwenbeeldje in

groot ornaat. De twee voorarmen zijn voor het onderlijf saamgevouwen, de handen houden een bloemknop (lotus). De achterarmen zijn opgeheven, de linkerhand houdt een bidsnoer, de rechter een lotuskussen met boek.

Links en rechts voor het monumentje staan op dezelfde verhooging nog twee kleine voetstukjes. Behave het lijstwerk zijn ze onversierd. Eenige meters ervan verwijderd staat in den Z.W. hoek nog een tot het complexje behoorend afzonderlijk monumentje, foto No. 3. Dit is een merkwaardig dingetje. In de opzet vertoont het eenige overeenkomst met een der kleine tempeltjes van Kotes. Het grondvlak is ongeveer 1.15 M. in het vierkant.

Het complexje B ligt iets lager dan A en ± 100 M. Zuidelijker. Dit zijn niet anders dan drie bij elkaar geplaatste kleine voetstukjes op een natuurlijk terrasje. Het middelste heeft een grondvlak van 1.10 × 0.75 M.; de twee andere van 0.70 × 0.58 M. De kleinste voetstukjes liggen met hun voorvlak ongeveer 0.90 M. bij het middelste stuk vooruit. De voetstukjes hebben het gewone lijstwerk. In de voorzijde is een klein naar voren springend paneeltje, waarop eenig ornament is aangebracht. De achter- of Oostzijde van het middelste stuk is loodrecht en is tegen een heuveltje van gestapelde bergsteenen geplaatst. Aan de Westzijde is blijkbaar een gestapelde trap geweest, waarmede het natuurlijke terrasje langs de berghelling bereikt kon worden.

Veel lager op de helling, maar toch nog een uur klimmens hooger dan de badplaats Djalatoenda werd het complexje C gevonden. Het is van hetzelfde type als B. Alleen vormen de drie voetstukjes meer één blok, omdat ze met hun voorkanten in een vlak zijn geplaatst en onderling door lage muurtjes zijn verbonden. Ze beslaan tezamen een grondvlak van 4.10 × 0.60 M. Ongeveer 3.40 M. Noordelijker werd nog een afzonderlijk voetstukje gevonden. Het grondvlak hiervan is 1.68 × 1.00 M. Behalve het gewone lijstwerk was dit voetstukje in de as van de Oostzijde met een geornamenteerd paneeltje en een dito middenband versierd.

Van de inscriptie boven de grot, die in '21 op de N. W. helling van den Bekel is aangetroffen (O. V. 1921 p. 150 en foto 5), werd een abklatsch gemaakt [1]).

Voorts werden de poorten van D j e d o n g en de tjandi P a s e t r a n bezocht. Bij laatstgenoemde tjandi bleek de bevolking weer bij het kleine hoektorentje aan het breken geweest te zijn. Het is al heel moeilijk om dergelijke kleine baksteenen ruïnes tegen de aanvallen van de bevolking te beschermen.

Bij de poorten van Djedong werd geconstateerd dat de natuurlijke grot, die er vlak bij lag, is ingestort. Hij is thans geheel met de neergevallen rotsblokken gevuld.

Onder toezicht van den Opzichter Lorijn werden de tempels in het Malangsche, G. G a n g s i r, P a r i en D j a b o e n g schoongemaakt.

Vierde kwartaal. In het begin van October werd de tjandi B a n g k a l, die in 1918 tijdelijk was voorzien, onder dagelijksch toezicht van den Bouwk. Opzichter

[1]). Het opschrift in reliefletters is aangebracht op den ruwen rotswand boven de deuropening en bestaat uit twee regels onregelmatig, zeer laat Oud-Javaansch schrift. De onderste regel geeft: „h a m u r w a-h a" (vóór de h a een onleesbaar karakter). B.

verder onder handen genomen. Over de aan dezen tempel verrichte werkzaamheden, zie men het rapport van den Heer Van Coolwijk. Intusschen werden op het bureau te Kediri de resultaten van het jongste onderzoek te Belahan en Djalatoenda in voorloopige teekeningen vastgelegd, en de reconstructieteekening van Soemberdjati verder in studie genomen. Nadat de werkzaamheden aan Bangkal zoover gereed waren, werd einde November met de voorziening en het onderzoek van Tegawangi aangevangen. De voorziening bestond uit het afhalen en het weer behoorlijk stellen van hoeken, lijsten etc. Zoover het den hoofdtempel betreft, is de restauratie thans beëindigd. Het eigenlijke onderzoek heeft bitter weinig resultaat gehad. In de eerste plaats werd er, ondanks alle nasporingen, geen steen meer bij gevonden. Van de aanwezige steenen, waarvan nog het overgroote deel vlak en van inwendig werk afkomstig is, bleken de meeste tot de aan de ruïne te vinden lijsten etc. te behooren. Slechts enkele steenen wezen uit, dat ze tot een thans verdwenen onderdeel van het gebouw behoord hebben. Zoo werden o.a. stukken van een geornamenteerd ojief, en van een band met het bekende zaadbed-motief gevonden. Deze fragmenten wijzen door hun grootte, ornamentatie etc. duidelijk uit, dat er oorspronkelijk boven de thans bestaande ruïne nog een kleiner terras of iets dergelijks geweest is. Daar er geen enkel stuk van een tempelwand of dak gevonden is, ligt de veronderstelling voor de hand, dat er nooit een steenen bovenbouw bestaan heeft. Ook voor de trap werden geen verdere aanwijzingen gevonden. Wel werden enkele steenen van van dit bouwdeel afkomstige figuren en lijsten aangetroffen, maar alles zoo incompleet, dat er niets naders omtrent vorm of decoratie uit te halen was.

Ook het terreinonderzoek is tot dusver zonder eenig resultaat gebleven. Verscheidene proefsleuven op verschillende plaatsen van het terrein zijn reeds gegraven, maar alle zonder succes. Deze werkzaamheden zijn echter nog niet geheel beëindigd, zoodat er nog nader over gerapporteerd zal worden.

In dit kwartaal werd door den Heer Beyleveldt, controleur te Paree, een nieuwe vondst te Tangkilan, district Papar, afd. Kediri, (Inv. Hindoe-Oudheden, R. O. D. 1915 p. 284) gemeld. Nog geen 5 M. van den beschreven steen verwijderd, werd op ongeveer 4 M. diepte onder het tegenwoordige terrein, de fundeering van een klein baksteenen poortje (?) met dito aansluitenden ringmuur gevonden. De muur loopt in de richting Oost-West. Tegelijk kwamen enkele voorwerpen van terra-cotta aan het licht. De ringmuur en de reeds vroeger op dezelfde plaats aangetroffen oudheden doen wel vermoeden dat hier eertijds het een of ander heiligdom stond. Daar alles echter door een dikke laag Kloet-zand is bedolven, is de kans, dat er nog wat van beteekenis over is, zeer gering, waarom, ook met het oog op de kosten, voorloopig van een verdere ontgraving werd afgezien.

Verslag van den Bouwk. Opzichter over de werkzaamheden op Oost-Java.

In het begin van het derde kwartaal werd tjandi Bangkal schoongemaakt; na afloop hiervan werd begonnen met het opmeten tevens schoonmaken

van tjandi Dermo, bij Krian, daarna werd het terrein schoongemaakt en de pagger, met de bamboe afkomstig van den steiger, vernieuwd.

Deze werkzaamheden waren eind Augustus afgeloopen, daarna werd begonnen met het in teekening brengen van dezen tempel. In potlood kwam gereed de Noordzijde.

In de maand September werd ook tjandi Wringin-Lawang schoongemaakt en hiervan door den Fotograaf-teekenaar een opname gemaakt.

Op het eind van dit kwartaal vertrok ondergeteekende naar tjandi Djaboeng. In de loodrecht gemetselde keermuurtjes, aan de Noord-Oostzijde en Noord-Oosthoek (in 1921 ter versterking van de tempelvoet aangebracht) werden volgens de aanwijzingen van den Adj.-Inspecteur om de twee lagen groeven gehakt, ter hoogte van een laag en ter diepte van $3^1/_2$ c.M. Ook het kleine monumentje werd op dezelfde wijze behandeld. De top van den tempel en het kleine monumentje werden nog van onkruid gezuiverd. Deze werkzaamheden kwamen 28 September gereed.

Begin October werden de herstellingen aan tjandi Bangkal ter hand genomen. De pilasters naast den doorgang werden in den oorspronkelijken staat teruggebracht; de keermuurtjes aan buiten- en binnenzijde van den doorgang, met de kern van beton, werden daarna uitgehakt en de pilastertjes onder de nisbekroningen aan de vier tempelzijden op dezelfde wijze behandeld. Eerst werden de pilasters gemaakt en daarna de betonvullingen uitgehakt.

De top werd opnieuw ingevuld met cementspecie, de geheele tempel, terrasje en terrein werden grondig schoongemaakt. Tijdens deze werkzaamheden werd alles opgemeten om later in teekening gebracht te worden.

Daar door den Sectie-Ingenieur der Irrigatieafdeeling „Brantas" de ontgraving van het terrein ten sterkste ontraden werd, moest hiervan jammer genoeg worden afgezien.

Om het terrein werd nog een nieuwe bamboepagger geplaatst en lamtoro uitgezaaid.

De werkzaamheden aan dezen tempel werden begin December beëindigd.

Gedurende het eind van dit kwartaal werd gewerkt aan de tjandi's Wringin-Lawang en Tikoes; beide tempels werden schoongemaakt en het toegangshek bij Wringin-Lawang van nieuwe kruishengsels voorzien en opnieuw geverfd.

Verslag van den heer A. Muhlenfeld over de werkzaamheden te Koetorenon, gedurende het eerste en tweede kwartaal 1923.

Ten vervolge van hetgeen reeds vroeger medegedeeld werd, moge hieronder in het kort weergegeven worden, wat sedert het begin van dit jaar verricht werd en welke de huidige stand der werkzaamheden is. Gestadig werd, hoofdzakelijk op Zon- en feestdagen, voortgegaan met de ontgraving, die binnen in het bastion reeds een diepte van 6 M. bereikte, zonder dat men nog op een vloer stuitte.

Aan de buitenzijde werd de Noordwestelijke hoek tot aan den onderkant der fundeering blootgelegd. De Zuidwestelijke- en Zuidoostelijke hoeken, die aan-

sluitingen met den vestingmuur vormen, werden nog niet geheel ontgraven, zoodat nog steeds niets met zekerheid omtrent de afmetingen van het bastion te zeggen valt.

Bij de ontgraving van den Noordwestelijken hoek (niet aan den vestingmuur aansluitend) werd een soort steunbeer aangetroffen. Of deze ook aan den Noordwestelijken hoek voorkomt, kon nog niet nagegaan worden.

De blootgelegde buitenzijde geeft den indruk onder een vrij sterk talud in terrasvorm te zijn afgewerkt.

De afwerking der binnenzijde is zoo regelmatig, dat het welhaast uitgesloten lijkt, dat het bastion tegen een aarden verhooging zou opgewerkt zijn. Het geheele muurprofiel wijst er trouwens op, dat het bastion niet tegen een verhooging, welke, gezien het volkomen vlakke karakter der omgeving, kunstmatig zou geweest moeten zijn, opgewerkt is.

Nog tot groote diepte werden zeer vele en ten deele gave steenen bij de ontgraving aangetroffen. Zeer eigenaardig is het intusschen, dat nog nergens in den muur het begin van een poort is aangetroffen. Desniettemin maakt het geheel den indruk van een holle ruimte geweest te zijn, gebezigd voor verdedigingsdoeleinden.

De breede muren boden ruimschoots plaats, om vandaar uit groote kalisteenen (gelijk er meerdere aangetroffen werden, die van ver aangevoerd moeten zijn) en andere projectielen op den aanvaller te werpen.

Het ware voorbarig thans reeds een plattegrond over te leggen, daar men nog voor te veel vraagteekens staat.

De zeer beperkte geldmiddelen, over welke beschikt kon worden, laten helaas slechts een zeer traag arbeidstempo toe. Met goeden moed werd echter door den heer Ir. Beauchez en ondergeteekende voortgegaan in de richting van het gestelde doel.

§ 6. *Vondsten, Epigraphie en Iconographie.*

In het Oudh. Versl. 1916 p. 104 heeft de heer Van Stein Callenfels gewezen op de mogelijkheid, dat de beroemde tempel van Kagĕnĕngan, de bijzetplaats van Ken Angrok (Nāg. Kṛt. 36, 1; 38, 6), gezocht moet worden op den Goenoeng Katoe, een eind Westelijk van de tegenwoordige desa Gĕnĕngan, aan den grooten weg van Malang naar Kepandjen, alwaar volgens mededeeling van den toenmaligen Assistent-Resident van Malang, den heer Broekveldt, volgens verhalen van de bevolking in den ouden tijd een tempel zou hebben gestaan. Ten Westen van deze Goenoeng Katoe, werd in 1880 een belangrijke bronsvondst gedaan en vandaar is ook afkomstig het fraaie bronzen rāksasa-beeldje, dat in het Oudheidk. Versl. 1920 Bijlage F werd afgebeeld en besproken. Den 24sten October ondernamen de Chef en de Adj.-Bouwkundige, vergezeld van den Controleur van Malang, den heer Maurenbrecher, een tocht naar den Goenoeng Katoe om ter plaatse een onderzoek in te stellen. Op den 731 M. hoogen top, vanwaar men een ruim uitzicht heeft over de vlakte, werden aangetroffen een Nandi-beeld zonder kop, op een rechthoekig lotuskussen, een steen met inkassing, eenige ruw behakte neuten (zie foto no. 1) en, een eind verder, een steen voor de opneming der 9 „goden-metalen”. Van een bouwwerk

werd geen spoor gevonden. Hoewel het onderzoek niet weinig belemmerd werd door de dichte alang[2] en glagah-vegetatie, lijkt het ons toch uitgesloten, dat er zich oudheden van eenig belang op den top zelven van den Katoe zouden bevinden. Ken Angrok's graftempel is verdwenen of moet elders worden gezocht, misschien op een der dicht begroeide hellingen, en zal dan mogelijk nog eens bij een der oostmoeson-branden, die periodiek gedeelten van den Katoe schoon blakeren, aan 't licht komen.

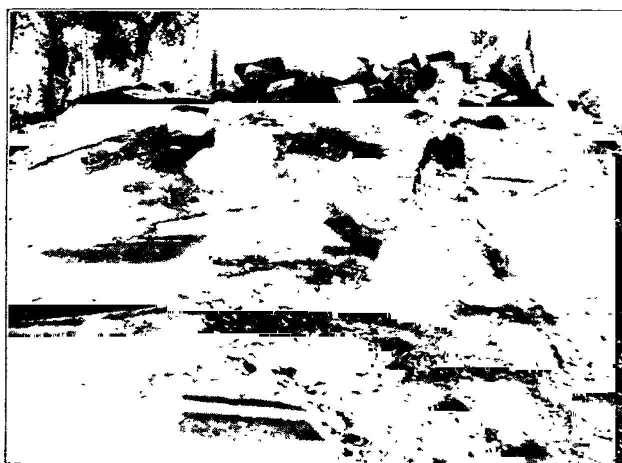
Door tusschenkomst van den Controleur van Malang werd onder de bevolking in deze buurt een belooning voor het opspeuren van oudheden uitgeloofd.

***

In het laatste kwartaal werd, dank zij de ijverige naspeuringen van den heer E. W. Maurenbrecher, Controleur van Malang, een aantal ontdekkingen, waaronder enkele zeer belangrijke, in het M a l a n g s c h e gedaan.

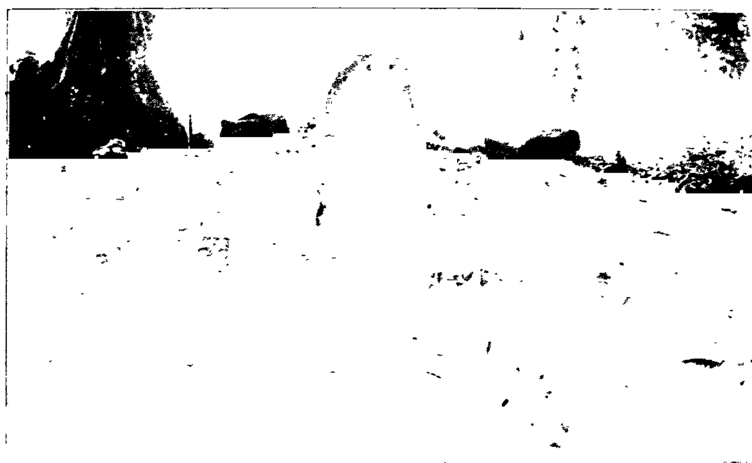
1

2

3

4

1. *Oudheden op den top van den Gg. Katoe, distr. Senggoeroeb, afd. Malang.*
2. *N.-zijde van Tjandi Badoet, desa Karang Besoeki, distr. Penanggoengan, afd. Malang.*
3. *Idem W.-zijde, gedeelte van het basement.*
4. *Tjandi Besoeki, desa Karang Besoeki, distr. Penanggoengan, afd. Malang.*

5. Beeld te Merdjosari, distr. Penanggoengan, afd. Malang.

6. Oudheden te Ketawanggede, distr. Penanggoengan, afd. Malang.

7. Ingang van de rotswoning aan de Sei Tawang bij Batoe Lokong (S.O.K.).

8. Inwendige van de rotswoning aan de Sei Tawang bij Batoe Lokong (S O.K.).

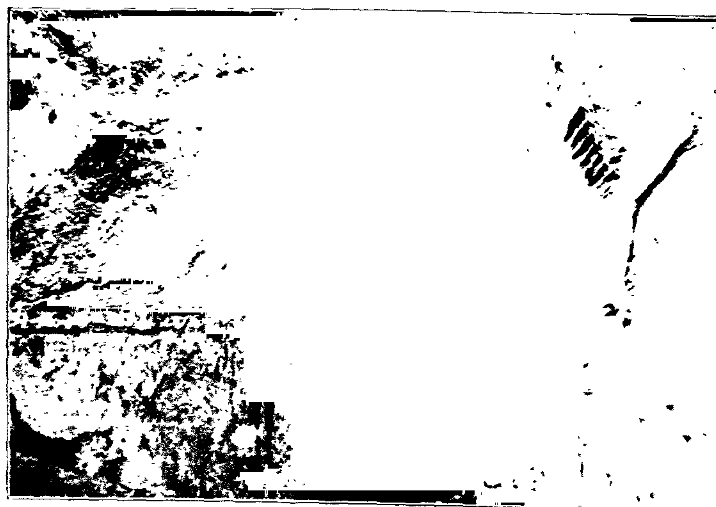
5

6

7

8

In October ontving genoemde bestuursambtenaar bericht van het bestaan van een nog niet bekend bouwwerk in de desa Badoet (zie de schetskaart); ZEdG. bezocht de plaats en stelde den O.D. van zijn bevindingen in kennis, waarna de Adj.-Inspecteur opdracht ontving een onderzoek in te stellen. Aan het rapport van den heer De Haan ontleenen wij het volgende: De ruïne ligt te midden van sawahs op een door hooge boomen omgeven plek (foto no. 2). Van den eigenlijken voet, die geheel onder een heuvel van aarde en afgestorte steenen bedolven is, is momenteel nog niets te zeggen. De zijden werden ten ruwste opgemeten en bleken ongeveer 15 M. in het vierkant te zijn. Van het op den voet volgend soubasement waren enkele gedeelten zichtbaar en hieraan was een Midden-Javaansche profileering te onderkennen. Op den Z.O. hoek, waar juist een groote boom boven staat, was tusschen de wortels een hoekpilaster met een oude decoratie te zien, foto no. 3. Boven ligt de tempel open, en waren de omtrekken van de kamer en het aansluitende portaal goed te volgen. In het midden van de kamer bevindt zich een put ± 1.80 M. in het vierkant. De put was reeds tot ± 3 M. diepte uitgegraven. De trap ligt tegenover het Westen. Op en om de ruïne verspreid lagen enkele Çiwaitische beelden o.a. een Durgā, en een beschadigde Nandi. Een groot voetstuk, waarschijnlijk uit de tempelkamer afkomstig, zit tusschen de wortels van een groote waringin beklemd. Verder bevinden zich onder de vele steenen, kala-koppen, dorpels, fragmenten van paneelen met het bekende ruit-motief, lijsten met antefixen, makara's enz. Al deze stukken hebben een zuiver Midden-Javaansch karakter, en bewijzen, dat de ruïne van zeer ouden datum is.

We dienen een verder onderzoek af te wachten, alvorens een meer definitieve meening te uiten, maar we zouden ons toch sterk moeten vergissen, als de ruïne niet aanmerkelijk ouder is dan Goenoeng Gangsir, en dus de, tot dusver bekende, oudste tempel van Oost-Java is.

Daar de heer De Haan voor zijn vertrek met buitenlandsch verlof geen tijd beschikbaar heeft om de tjandi Badoet te ontgraven en verder onder handen te nemen, werd — hoewel noode — besloten de werkzaamheden tot na zijn terugkomst, wanneer hem de standplaats Malang zal worden aangewezen, uit te stellen. De noodige maatregelen zijn genomen om het bouwwerk en de omgeving te beschermen.

In November werd door den heer Maurenbrecher in de desa Besoeki op ongeveer $^1/_2$ paal ten N. van tjandi Badoet het overblijfsel van een klein terrasje (?) ontdekt. De Noord- en Zuidzijde waren voor een deel blootgelegd en geven, volgens het rapport van den heer De Haan, een verdeeling in paneelen en pilasters te zien. De paneelen zijn rijk geornamenteerd; als motieven zijn o.a. de bekende vaas met lotus-bloemen, gaṇa's en verschillende dierfiguren toegepast. Ook dit ornament heeft een uitgesproken Midden-Javaansch karakter. Het eenige beeldwerk, dat hierbij werd aangetroffen is een ongeveer 0.80 M. hooge Gaṇeça.

Van de reeds bekende oudheden te Ketawang gede ten N. O. van Besoeki (zie Inv. No. 2286 en hierachter Bijlage O) werd van den heer Mauren-

brecher een foto ontvangen (no. 6) waaruit blijkt, dat ook deze de duidelijke kenteekenen van een zeer hoogen ouderdom dragen. De versiering van de yoni, het antefix met „monocle"-motief en de trapvoluut dateeren ongetwijfeld uit de Midden-Javaansche periode.

Even ten Noorden van Besoeki, in de desa Merdjosari werden twee fragmenten van een beschreven steen gevonden, die naar Batavia opgezonden, bleken de ontbrekende stukken van den steen van Dinaja van 682 Çaka te zijn. Nog een rechthoekig bekapt steenblok met één regel Midden-Javaansch schrift van het Dinaja-type kwam in dezelfde desa voor den dag en werd eveneens naar Batavia opgezonden. De beide inscripties zullen in de volgende aflevering van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap besproken worden.

Op ca. 75 M. afstand ten N. O. van de vindplaats van de eerstgenoemde fragmenten staat midden in de sawah een beeld van een zwijn, in zittende houding, de voorpooten op de borst gelegd (waarschijnlijk een voorstelling van Wiṣṇu in zijn Warāhāwatāra) hoog 1.05 M (zie pl. no. 5). Op de buik twee karakters: een nga en een ra beide met lajar dus een onuitspreekbaar woord vormend.

In dezelfde desa werd bij de woning van het desahoofd een steen aangetroffen, die als waschbord dienst deed. De voorzijde is versierd met de afbeelding in laag relief van een tempel van Oost-Javaansch type, met grooten banaspati-kop, zwaren kroonlijst en een dak in drie verdiepingen. Links van het bouwwerk, er naar toegewend, de kop van een fabeldier met groote ooren (zie de afbeelding van den sluitsteen van het gewelf van tjandi Sawentar, O. V. 1922, Bijlage P, pl. no. 11); aan den rand van den steen enkele letters in kwadraatschrift, boven: c a; links, onder elkaar: j a g a; de onderkant van den steen is afgebroken. Op de achterzijde een 12-regelige inscriptie, waarvan het begin luidt:

//swasti çakakālawarṣatīta i çaka 1
138

Van het vervolg zijn slechts enkele woorden te ontcijferen.

Andere door den heer Maurenbrecher opgespoorde inscripties in het Malangsche zijn:

Een vierregelig inschrift op een onbekapten steen aan den oever van de kali Brantas bij de desa Dinaja (in de sawah van Hadji Salim). De abklatsch hiervan is totaal onleesbaar evenals de door den heer Maurenbrecher vervaardigde afteekening. Het origineel zal worden opgezonden.

Een onbekapte steen bij een bron in de desa Karoeman even ten N. van Dinaja, met het jaartal 1329 (de 3 en 2 ongewoon gevormd) daaronder anderhalve regel schrift: guru i hulun-
sa —

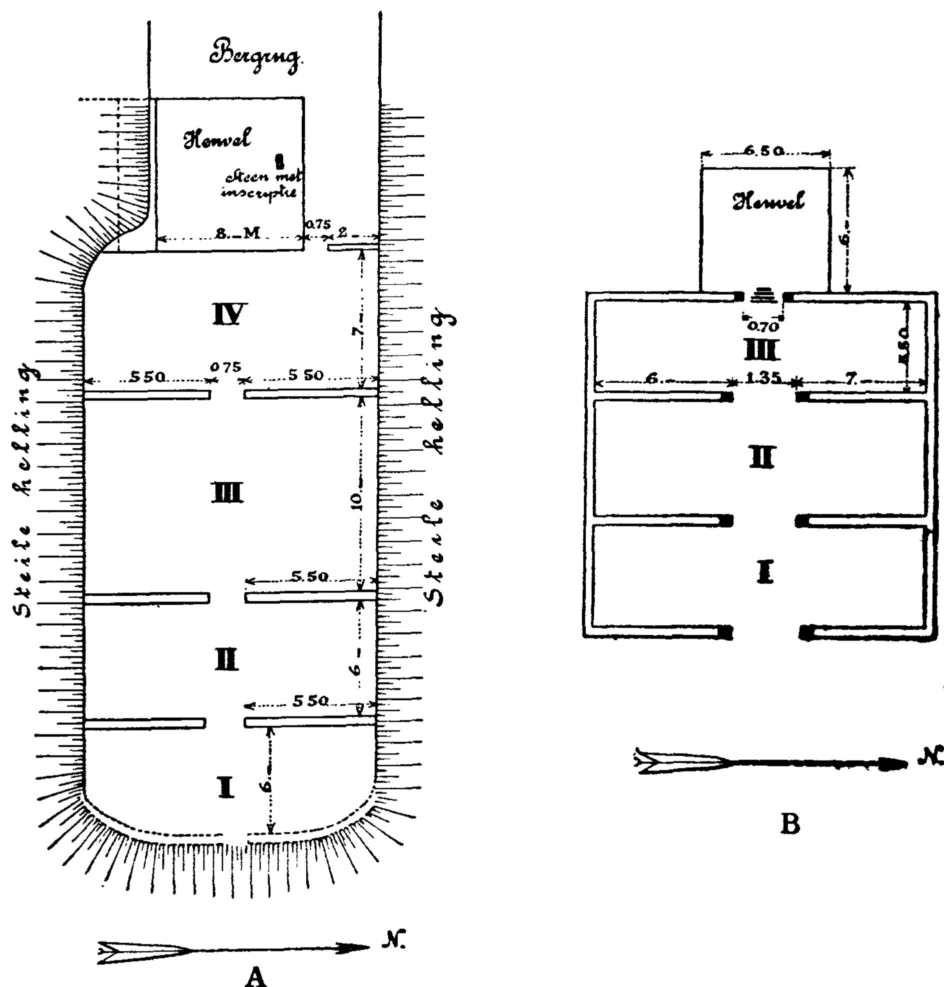
Een onbekapte steen, een tiental jaren geleden in de desa Djemoenang, onderdistr. Wagir, disr. Malang, opgegraven, met een regel Kadirisch kwadraatschrift van 4 letters, verstyleerd en uitgesleten.

Een inscriptie in Kedirisch kwadraatschrift aangetroffen op een steenen vat zonder bodem of deksel, diameter boven 0.82, beneden 9.25 M., in de desa Redjosari (Inv. Nos. 2308 en 2292) wegens de sterke verstyleering der letters nog niet ontcijferd.

Een geheel verweerde steen met 6-regelige inscriptie in de desa Ngidjo, onderdistr. Karangploso, distr. Karanglo (Singosari).

Een groote onbekapte steen in den vorm van een lingga met een 9-regelige inscriptie rondom den top, gevonden in de desa Gadang, onderdistr. Gadang, distr. Malang, staat thans op het erf van den heer Lenaerts, desa Penanggoengan, distr. Penanggoengan. Het inschrift is naar het schrift te oordeelen, van ouden datum en verkeert in zeer slechten staat. De heer Lenaerts werd verzocht het origineel voor eenigen tijd ter bestudeering af te staan.

Na een boschbrand in het begin van October werd op de Goenoeng Kĕkĕp (Kawi-gebergte) in het onderdistrict Wagir, distr. Malang, een terrassen-heiligdom ontdekt en door den heer Maurenbrecher den 16den van dezelfde maand bezocht. Bij

den door ZEd. geschetsten plattegrond (zie het schetskaartje, A) wordt aangeteekend dat het hoogteverschil der vier terrassen, die door muren van elkaar gescheiden zijn, respect. bedraagt 0.75, 2.—, 0.75 en 0.75 M.; de heuvel is ± 2½ M. hoog en opgebouwd uit onregelmatig gevormde, aan de buitenzijde gladgemaakte bergsteenen. Op den heuvel werd een steen met inscriptie aangetroffen, welke te lezen geeft: 1302 jyeṣṭa. . (de laatste karakters zijn uitgesleten).

Een dergelijk heiligdom, gelegen in den ouden krater van de Goenoeng Boetak (Kawi-gebergte), maar nu bestaande uit drie terrassen met een heuvel, werd door denzelfden Bestuursambtenaar in 1921 bezocht en in een schetsteekening vastgelegd (B). De heuvel is opgebouwd uit platte bergsteenen; de terassen I-III zijn ongeveer van gelijke hoogte en omgeven door aarden walletjes, waarin doorgangen, versterkt met platte steenen; van III leidt een trapje van ± 0.70 M. breedte naar den heuvel.

Behalve door het opsporen der boven vermelde tempelresten en inscripties heeft de heer Maurenbrecher zich bijzonder verdienstelijk gemaakt door de oudheden in de districten Malang, Penanggoengan en Ngantang ter aanvulling en verbetering van den Inventaris 1915, te herinventariseeren. De door ZEd. opgemaakte staat is hierachter opgenomen als Bijlage O.

Men zal opmerken, dat blijkens dezen staat een groot aantal desa's in de genoemde districten sinds Knebels inventarisatie van 1902 van naam zijn veranderd. Dit is het gevolg van de nieuwe regeling omtrent de splitsing en samenvoeging van desa's op Java en Madoera (met uitzondering van de Vorstenlanden) (Besluit van 28 Oct. 1919 Bijblad No. 9308, vgl. Bijbl. No. 7507), ten doel hebbend „de vorming van Inlandsche gemeenten, welke uit hoofde van zielental, uitgestrektheid, bereikbaarheid der onderdeelen en afronding der grenzen de beste waarborgen bieden voor een doelmatige behartiging van de belangen der gemeentenaren" (Art. 1). Hierbij wordt „voor de nieuw te vormen desa's een naam gekozen in overleg met de betrokken bevolking" (Art. 8, 5e). Het is ons gebleken, dat bij de samenvoeging van desa's de naam van het nieuwe complex gewoonlijk door samentrekking (het laatste deel van den eersten naam gevolgd door het eerste deel van den tweeden) gevormd wordt, maar het komt ook herhaaldelijk voor dat desa-namen eenvoudig verdwijnen en door geheel nieuwe vervangen worden. Het behoeft geen betoog, dat de herdooping der desa's en de willekeur die hierbij heerscht, het grootste ongerief voor de oudheidkundige inventarisatie oplevert, om er maar van te zwijgen, dat door het verdwijnen van oude historische namen eerbiedwaardige tradities worden geschonden en belangrijke wetenschappelijke gegevens op den duur verloren gaan. Men stelle zich even voor, welk een storm van verontwaardiging in Nederland losbarsten zou, indien daar dozijnen dierbare namen van dorpen en gehuchten, die misschien reeds uit de middeleeuwen dateeren, door één pennestreek werden weggevaagd! Dat zulke ruwe maatregelen kunnen

worden uitgevoerd zonder de heftigste protesten uit te lokken, is alleen maar bij een berustende en gedweeë bevolking als de Javaansche mogelijk.

Op een heuveltje ten Westen van de desa Paren op één paal afstand van den Boroboedoer werd door een inlander bij het graven van een slokan een Durgā-beeldje (hoogte 45 c.M.) en een Gaṇeça-beeldje (hoogte 15 c.M.) gevonden. De Opzichter, de heer Britt, liet zich de vindplaats wijzen en daaromheen wat grond wegpatjoelen, waarbij het fundament van een baksteenen muur aan het licht kwam. Op een 5 M. afstand kwamen de resten van een tweeden muur, evenals de eerste in de richting Oost-West loopend, te voorschijn. Verder werden nog enkele metaalschilfertjes in den grond gevonden. Toen wij eind December de plaats bezochten, was het veld met ketella pohon beplant en kon geen nader onderzoek ingesteld worden. Dit zal plaats hebben zoo spoedig de ketella geoogst is. Het Durgā-beeldje is in de pasanggrahan te Boroboedoer ondergebracht.

***

Bij den voormaligen Controleur van Sorolangoen, de heer C. C. Krom, werden inlichtingen gewonnen omtrent het Hindoe-beeld met inscriptie op den buik, dat een tijdlang op het bureau te Sarolangoen heeft gestaan en sinds dien spoorloos verdwenen is (zie Notulen Bat. Gen. van 5 Sept. 1921). Daar de heer Krom niets dienaangaande kon mededeelen, werd tot den Resident van Djambi het verzoek gericht om een onderzoek te laten instellen.

In Maart jl. deed de Gouverneur van Sumatra's Oostkust, de heer L. C. Westenenk, ons mondeling mededeeling van zijn bezoek in 1921 aan een nog onbekende oudheid in het Cultuurgebied (op de onderneming Soekoeloewai, bij de bevolking Sekeloewai of Skeloewai), aan den linkeroever van de Soengei Boeaja, een in een heuvel van tufsteen gedreven gang, welker diepte en zorgvuldige afwerking deden vermoeden, met een rotswoning te doen te hebben. De Gouverneur bracht deze oudheid, waaromtrent de bevolking niet de minste inlichtingen kon verschaffen, in verband met den bekenden Batoe Omang bij „de Witte Brug" (K.M. 36 op den weg naar Brastagi).

In Juli stelde de heer Westenenk ons in kennis van de ontdekking van een tweede, dergelijke rotswoning. „De Controleur De Ridder van Bangoen Poerba, aldus het verslag van den heer Westenenk, met wien ik in 1921 het „hol" aan de Soengei Boeaja had bezocht, lichtte mij Zaterdag j.l. (21 Juli) in, dat hem in verband met een diefstal en het verbergen van gestolen goederen, gewezen was een tot nu toe onbekende goed verborgen gang in een berg aan den linkeroever der Soengei Tawang, bij de onderneming Batoe Lokong, welke zeer veel gelijkenis zoude vertoonen met den gang aan den Soengei Boeaja.

Den volgenden dag ben ik mij van een en ander gaan overtuigen en bevond, dat deze gang in alle opzichten gelijkt op die aan de Soengei Boeaja, zoodat ik nu als mijne overtuiging durf uit te spreken, dat wij hier met twee rotswoningen hebben te doen van een en hetzelfde menschenras (Zie foto's 7 en 8).

Ook hier is de richting Noord-Zuid, ook hier ligt de opening naar het Zuiden; de indeeling in roeang's, het „dak", (de nok schijnt hier te zijn ingestort) komen ook hier voor, alleen zijn hier de wanden niet zoo loodrecht als in de rotswoning aan de Soengei Boeaja.

Deze tweede rotswoning is 13 meter diep, heeft zuiver en glad afgewerkte wanden van 1.28 meter hoog, ingedeeld door uitgespaarde lijsten (welke den indruk maken van huisstijlen) in vakken van ± 1.80 meter breed.

De grootste hoogte is 2.20 meter, de bodem is ongeveer 2 meter breed. Aan de Westelijke zijde is de zijwand ingestort of weggehakt en ziet men nu een dichtgestorte een meter wijden koker naar boven loopen, (op de foto niet zichtbaar; deze werd genomen, staande naast het gat in den zijwand), vroeger misschien een schoorsteen of een vluchtgat, misschien beide tegelijk. Door middel van een sterk rookend vuurtje werd getracht boven op de rotsmassa den uitgang te vinden, doch geen onsnappende rook kon ontdekt worden in het daar groeiende zware bosch. Op de wanden zijn hier en daar in roode kleur strepen en groote kruizen aangebracht, doch zij maken niet den indruk van schrift en komen mij eerder voor aangebracht te zijn door Javaansche contractanten van nabijliggende ondernemingen, die hier een moeilijk bereikbare en vrijwel onvindbare schuilplaats hadden ontdekt.

Deze rotswoning is uitgehakt in een zeer steile rotsmassa, en ligt ongeveer 15 meter boven het tegenwoordige waterniveau der Soengei Tawang aldaar; de opening, welke op den drempel schijnt opgehoogd te zijn, om den toegang zoo klein mogelijk te doen zijn (zie foto) is van den overkant geheel onzichtbaar door zwaar geboomte en struikgewas; aan die overzijde liggen rubbertuinen, waar dus, sedert eenige tientallen jaren, dagelijks is gearbeid en dagelijksch toezicht is uitgeoefend, zonder dat men het bestaan, op niet meer dan 25 meter afstand van den rechteroever, van deze hoogst merkwaardige rotswoning bevroedde."

§ 7. *Hollandsche Oudheden.*

Ingevolge het Gouv. Besl. dd. 20 April j.l. No. 44, waarbij machtiging werd verleend om voor het nemen van de noodzakelijkste maatregelen tot het behoud der oudheden in de Molukken gedurende het jaar 1923 te beschikken over een bedrag van ten hoogste f 1000.— (O.V. 1923 p. 10) werd door den Resident van Amboina voorgesteld de navolgende oudheden zooveel als mogelijk is voor algeheel verval te behoeden: de forten Amsterdam (eil. Ambon), Defensie (eil. Boeroe), Belgica (eil. Neira), Tolukko (eil. Ternate), en Barneveld (eil. Batjan). Met het voorstel van den Resident kon worden accoord gegaan, met uitzondering wat betreft de forten Amsterdam en Belgica. Er bestaat nml. gevaar. dat bij de voorgestelde verwijdering van de waringins de thans nog vrij stevig overeind staande muren van eerstgenoemde oudheid nog meer zullen afbrokkelen of erger nog, geheel instorten. Bovendien zou door het eventueel wegkappen der vegetatie groote afbreuk worden gedaan aan het schilderachtig aspect der ruïne. Waar dit, in het algemeen gesproken, ook voor de andere oudheden geldt, werd geadviseerd de vegetatie te laten voor

wat zij is, behoudens het snoeien van de bestaande waringins of andere boomen en het beletten van nieuwe plantvorming. Alle zorg dient te worden besteed aan het versterken en bijwerken (bijmetselen, volgieten met cement, witten e.d.) der gebouwen en het schoonmaken van het terrein, waarop de oudheden zich bevinden.

Instede van de voorgestelde restauratie naar Valentijn (dl. II p. 100 pl. XXV) van het fort Amsterdam, welke de helft van het toegestane bedrag zou vorderen, werd in overweging gegeven de forten Middelburg (eil. Amboina), Duurstede (eil. Saparoea) en van der Capellen, vroeger Haarlem (eil. Amboina) schoon te laten maken.

Wat Belgica (zie O.V. 1921, p. 106) betreft, inplaats van de voorgestelde aanbrenging van de hoektorens in hout, werd in overweging gegeven de ruïnes Nassau, Hollandia en het fort Kijk-in-den-pot (alle Banda-archipel) schoon te maken. De aandacht werd gevestigd op de aanwezigheid van gedenkplaten, inscripties, gevelsteenen, ornamenten enz. in bedoelde oudheden, welke dienen te worden ontzien bij het schoonhouden. Voor deze oudheden is versterking en bewerking ten zeerste noodig; het volgende jaar kan dan een aanvang gemaakt worden met de kleinere oudheden, zooals de forten Hoorn, Beverwijk en de Onderkoopmanswoning op het eiland Saparoea, welke eveneens dringend herstelling behoeven.

Naar aanleiding van een door den Kerkeraad der Evangelische Gemeente aan Z.E. den Gouverneur-Generaal gericht verzoek om subsidie teneinde het gebouw der Willemskerk aan het Koningsplein voor algeheelen ondergang te behoeden, werd dzz. op de wenschelijkheid gewezen om het gebouw, het eenige eenigszins monumentale gewrocht uit de eerste helft der 19de eeuw en als zoodanig een goed specimen van den neo-klassieken stijl, die aan de woonstad Weltevreden een zoo typisch aspect heeft verleend, te behouden. Waar de Kerkeraad zelf, blijkens zijne pogingen om het gebouw en het omliggend terrein te verkoopen, niets voor de instandhouding voelt, zou het n.o.m. op den weg der Regeering gelegen hebben een gedeelte der herstellingskosten voor Hare rekening te nemen. Bij G. B. van 24 Dec. werd echter aan verzoeker te kennen gegeven, dat „afgezien van formeele, uit een begrootingsoogpunt daartegen bestaande bezwaren, in de tegenwoordige financieele omstandigheden het verzoek niet kan worden ingewilligd."

Naar aanleiding van een berichtje in een der dagbladen getiteld „Vandalisme", betreffende de afbraak van een fort z.g. uit den Portugeeschen tijd op Noesa Kembangan in de kampong Karang-Tengah, eindigend met den uitroep: „Waar blijft de Oudheidkundige Dienst?", kan worden opgemerkt, dat het fort geenszins van Portugeeschen oorsprong is, zooals maar dadelijk door inlanders pleegt te worden gezegd van bouwwerken, die oud zijn of het schijnen te zijn. Het was een kustbatterij, die tot stand kwam tusschen de jaren 1846 en 1853, in den tijd toen Tjilatjap als oorlogshaven beteekenis kreeg. Het bolwerkje dat niet alleen geheel en al ontbloot is van oudheidkundige, maar ook van historische waarde, daar het nimmer een

rol in 's Lands geschiedenis heeft gespeeld, was in 1882 reeds verlaten en werd in 1892 als versterking vervallen verklaard.

Bij Gouv. Besl. van 16 September 1920 No. 49 werd bepaald, dat voor de door den Heer Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins in het belang van studiën op het gebied van genealogie en heraldiek in Nederlandsch-Indië te maken reizen, de werkelijk uitgegeven reiskosten in rekening kunnen worden gebracht mits vooraf de goedkeuring van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst tot het maken van bedoelde reizen is verkregen.

We laten hier het kort verslag van den heer Prins over den door hem sinds 1920 verrichten arbeid volgen.

Uiteraard was het aantal reizen niet groot, waar zij alleen ondernomen konden worden in zoogenaamd „vacantie-verlof" en op vrije dagen. Toch had het aantal grooter kunnen zijn, wanneer ik niet zwaar gehandicapt was geworden door een chronische malaria, welke thans geleid heeft tot een buitenlandsch verlof wegens ziekte voor een jaar, ingaande 3 October 1923.

Voorloopig is het dus heelemaal uit met de genealogische studiën in Indië.

Door mij werden bezocht de begraafplaatsen te: Adiwerna (Tegal), Banjoemas (2), Batavia, Buitenzorg (2) Cheribon (2), Indramajoe, Lawang, Malang (2), Onrust, Depok, Padalarang, Pekalongan (2), Poerwakarta, Poerwokerto, Purmerend, Nongkodjadjar, Serang, Sindanglaja, Semarang (het oudste gedeelte), Soekaboemi, Tanggerang, Tasikmalaja, Tegal, Tjiandjoer, Tjilatjap, Tjimahi, Tjitjoeroek en Weltevreden, benevens tal van particuliere begraafplaatsen als die op de landshuizen bij Mr. Cornelis (Tandjong Oost), Pondok Gedeh, Villa Nora, Rustenburg, Drossaers e.a.), bij Tjigombong, (Tjinegara), Djamboe (in het Buitenzorgsche), Tjisaroewa Noord en Zuid (Poentjak), Speelwijk (Banten), Bergotta (bij Semarang), Batavia (Prinsenlaan, Paser-Karet enz.), Andanasari (Lawang).

Voorts ontving ik van iemand, die zich voor mijn werk interesseert, de grafschriften van Gombong, Karanganjar en Poerworedjo.

Ook die te Krawang en Bandjermasin werden op mijn verzoek overgeschreven.

Op deze wijze werden reeds eenige duizenden grafschriften geregisteerd.

Helaas is het met de meeste grafmonumenten en tombes (een zeer belangrijke bron voor de genealogische studie, vooral in Indië, waar zoo weinig bronnen zijn), zeer treurig gesteld. Van de oudste is maar een zeer klein aantal over (een zestigtal uit de oude Bataviasche kerken, thans bewaard op de begraafplaats te Tanahabang te Weltevreden; een tweetal bij de Portugeesche Buitenkerk te Batavia, een vijftal bij het fort Speelwijk te Bantam, een even zoo groot aantal om de kerk te Cheribon en een zerk te Tanggerang). Van de andere (begin 19e eeuw) is ook het grootste gedeelte verdwenen, omdat men tot voor een jaar of 15, als men een marmeren

plaat voor een waschtafel noodig had of een stopsteen, op het kerkhof een keuze ging doen. Van de nieuwere is het natuurlijk nog niet te zeggen, hoelang zij zullen blijven bestaan, maar als men b.v. weet, dat de begraafplaats aan den Brantas te Malang, die in 1894 nog intact was, thans geheel is verdwenen en bouwterrein is geworden, dan kan men omtrent het lot der nieuwere grafzerken ook al weer niet te optimistisch zijn.

Om die redenen heb ik alle grafschriften van Europeanen, die mij maar eenigszins van belang schenen voor de genealogische studie opgeteekend. De aanwezige wapens zijn beschreven, en die opschriften zijn door mij zooveel mogelijk met aanteekeningen en verwijzingen naar gedrukten voorzien. In verband daarmede heb ik doorgewerkt het restant der grafboeken, aanwezig in het Oud-Archief te Weltevreden en hier en daar de registers van den burgerlijken stand op de door mij bezochte plaatsen.

Bij leven en welzijn hoop ik in het laatst van October 1924 weer te Weltevreden terug te zijn en dan mijn reizen voort te zetten, tevens de noodige maatregelen nemende voor het doen drukken van het reeds verzamelde.

§ 8. *Prehistorica.*

Volgens ontvangen mededeeling van den Resident van Timor en Onderhoorigheden werden door den Assistent-Resident van Soemba de noodige maatregelen genomen voor het ongerept in stand houden van het gravencomplex bij Mailolo (Zie vorig Verslag § 10).

§ 9. *Foto's en Teekeningen.*

Zie §§ 2 en 5. Daar uit de praktijk gebleken is dat het vaak van groot belang is den juisten datum te weten, waarop een bepaalde foto van een oudheid vervaardigd is, is als regel ingevoerd om voortaan op alle negatieven den datum van opname in kleine cijfertjes in de gelatine in te krassen.

§ 10. *Programma voor het volgend Kwartaal.*

De Bouwk. Inspecteur zal voortgaan met het sorteeren van de fragmenten op het Prambanan-terrein en het toezicht houden op de werkzaamheden te Soekoeh.

De Adj.-Inspecteur zal, nadat de werkzaamheden aan tjandi Tegawangi zijn beëindigd, eenige voorzieningen aan tjandi Gambar op de Kloet en tjandi Penampihan treffen en het laatste bouwwerk opnemen; vervolgens de bouwkundige beschrijvingen van de badplaatsen Belahan en Djalatoenda en van tjandi Soemberdjati gereed maken voor publicatie.

De Fotograaf-Teekenaar zal tjandi Soekoeh opnemen, in teekening brengen en fotografeeren.

De Bouwk. Opzichter zal de teekeningen van de tjandi's Wringin Lawang en Dermo afmaken en voor het transport der spuiers van Djalatoenda zorgdragen.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

VERVOLGLIJST
DER FOTO'S WAARVAN GEEN NEGATIEVEN AANWEZIG ZIJN (SERIE A).
ZIE OUDHEIDKUNDIG VERSLAG, EERSTE, TWEEDE EN VIERDE KWARTAAL 1917 EN DERDE KWARTAAL 1919

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
430	Tjitjalengka, distr. Tjitjalengka, afd. Bandoeng (aan den grooten weg van Tjitjalengka naar Sindangwangi, 2 paal van Tjitjalengka).	Steenen beeld met onderstuk.
431	Tengger, distr. afd. Pasoeroean.	Medicijnen-bereidende Doekoen's.
432	id.	Brahma-feest.
433	id.	Optocht naar den Bromo.
434	Goenoeng Tjibodas, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg.	Vogelberg (Oostzijde).
435	Tjiaroeteun, distr. Leuwiliang, afd. Buitenzorg.	Beschreven steen bij de monding van de Tjiaroeteun in de Tjisadane.
436	id.	Beschreven steen in de Tjiaroeteun.
437	Tjihondje, distr. Bandjaran, afd. Bandoeng. Thans Mus. Bat. 853*c*.	Versierd gedeelte van een statie-wapen (tjandrasa).
438	Lingga-Djati, distr. Beber, afd. Cheribon.	Gezicht op de vijver Balong.
439	Galoeh, distr. Tjiamis, afd. Galoeh.	Gezicht op het meertje Lengkong.
440	Onbekend (Wrschl. Tjigaboes, distr. en afd. Serang, res. Bantam).	Bronzen Wierookbrander in den vorm van een haan.
441	id.	Zelfde van den anderen kant.
442	Onbekend (Soenda-landen).	Steenblok met Arabische inscriptie.
443	id.	Javaansche graven.
444	Museum te Weltevreden	Beelden in de vestibule.
445	id.	id. in de rotonde (Zuid).
446	id.	id. in de doorloop.
447	id.	id. in de gaanderij (Noord).
448	Ranau Kembolo, distr. Kandangan, afd. Loemadjang, res. Pasoeroean.	Beschreven steenblok: „Mpu Kameçwara tirthayatra". (Oudh. Versl. 1920 p. 100).
449	Tusschen Pager Alam en Boemi Agoeng, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen beelden als dragers (Oudh. Versl. 1922 p. 32sqq No. 22*b*).
450	Beeldenpark Pasemahlanden, res. Palembang.	Groot zittend beeld en beeld-fragmenten.
451	id.	Beeld-fragment (zie Oudh. Versl. 1922 pl. 3*a*).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
452	Doesoen Kota Raja, onderafd. Pasemahlanden, res. Palembang.	Batoe Gadjah (zie Oudh. Versl. 1922 pl. 2*a*).
453	Tjawang bij Boemi Agoeng, onderafd. Pasemahlanden, res. Palembang.	Steenen graf (genaamd Kloat sang Adji) (zie Oudh. Versl. 1922 pl. 23).
454	Beeldenpark Pematang, onderafd. Pasemahlanden, res. Palembang.	Koppen van steenen beelden (zie Oudh. Versl. 1922 pl. 4*a*).
455	Cheribon hoofdplaats.	Chineesche Koan Iem tempel (vooraanzicht (pl. 1) *)
456	id.	id. Ornament van den zijmuur-top (pl. 6). *)
457	id.	id. Poortje in den buitenmuur van den tempel (pl. 2) *)
458	id.	id. Hoofd-altaar binnen den tempel (pl. 8). *)
459	id.	id. Versiering der draagbalken (pl. 12). *)
460	id.	id. Draagstoelen en waarschuwingsborden voor optochten (pl. 11). *)
461	Makasser hoofdplaats.	Chineesche tempel, dakversiering (pl. 5). *)
462	id.	id. Gezicht in den tempel (pl. 7). *)
463	id.	id. Ornament der dakbalken (pl. 3). *)
464	Peking (China).	Keizerlijk Paleis (dubbel dak) pl. 4*)
465	Beeldenpark te Goenoeng Megang, onderafd. Pasemahlanden (aan de N. helling van den Dompo) thans op het Controleurserf te Pager Alam.	Steenen mannenbeeld (Oudh. Versl. 1922 pl. 15a en b).
466	Koedoes-toewa, res. Semarang.	Oude moskee met minaret.
467	Talang Toewa ten N. W. van het heuvelland Boekit Segoentang, afd. Palembang.	Beschreven steen met 14 regels schrift van 606 Çaka (zie Djawa No. 1 (1921) p. 10).
468*a-b*	Kedoekan Boekit, ten Z.O. van den Bt. Segoentang, afd. Palembang.	Beschreven rolsteen van 604 Çaka.
469	Koeboe (onderafd.) res. Palembang.	Vrouwen uit Koeboe (zie Djawa No. 1 (1921 p. 6).
470	Benkoelen hoofdplaats.	Fort Marlborough. Ingangspoort (zie Oudh. Versl. 1920 p. 89sq.).
471	id.	id. Grafsteen van George Shaw (op den achtergrond) en van James Cuney (op den voorgrond).

*) Zie beschrijving Koan Iem-tempel door J. L. J. Ezerman 1918.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
472	Benkoelen hoofdplaats.	Fort Marlborough. Copie van het grafschrift van den steen van Thomas Parr.
473	id.	id. Grafsteen van Henry Stirling (op den voorgrond) en van Richard Watts (op den achtergrond).
474	id.	id. Twee graven, waaronder dat van Thomas Parr.
475	id.	id. Drie graven, waaronder het middelste van Thomas Parr.
476	id.	id. Achterzijde van de eerste poort.
477	id.	id. Binnenzijde van den tweeden wal.
478	id.	Monument Parr (Koeboeran boeled).
479	id.	Engelsche graven uit eind 18e en begin 19e eeuw.
480	id.	id. id.
481	Malaka.	Oude vestingswerken.
482	id.	Oud-Hollandsche poort.
483	id.	Hollandsche graven in de kerk.
484	id.	id. id.
485	Mindanao, Philippijnen.	Gouden vrouwenbeeldje (voorzijde).
486	id.	id. (van ter zijde).
487	id.	id. (achterzijde).
488	Malaka.	Oud-Hollandsch Stadhuis.
489	id.	Voorgevel van een Oud-Hollandsch huis, gebouwd in 1673.
490	Pangandaran, distr. Parigi, afd. Soekapoera, Pr. Regentschappen.	Een steenen Nandi.
491	id.	Een steenen voetstuk (Yoni?).
492	id.	Zelfde (vergroote opname).
493	Tanah Priok, afd. Moeara Boengoe res. Djambi.	Staand bronzen Buddha-beeldje (voorzijde) Oudh. Versl. 1921 p. 77).
494	id.	id. id. (zijkant).
495	Koeta-Renon, distr. en afd. Loemadjang (Pasoeroean).	Inlandsche begraafplaats. Zuidmuur.
496	id.	id. id. id.
497	id.	id. id. id.
498	Padang Rotjo bij Soengei Lansat onderafd. Batang Hari Districten, Padangsche Bovenlanden.	Steenen beeld van Awalokiteçwara met voetstuk (op den grond liggend).

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
499	Sibangkadja, onderafd. Badoeng (Bali)	Beschreven koperplaat (voor- en achterzijde).
500	Tjandi Plaosan, afd. Klaten.	Vooraanzicht tempel,
501	id.	Zijwand tempel.
502	Nabij Tjandi Koening aan het Bratanmeer, onderafd. Tabanan, Zuid-Bali.	Steenen beeld van Harihara.
503	id.	Steenen makara-spuier met inscriptie.
504	id.	Olifantskop en slang, in de rots uitgehouwen.
505	Tengger, res. Pasoeroean.	Zodiakbeker.
506	id.	Zelfde, ander gedeelte.
507	id.	id. id.
508	id.	id. id.
509	Onbekend, thans Coll. Resink te Djokjakarta.	Bronzen beeldje van Awalokiteçwara
510	id.	Zelfde van ter zijde.
511	id.	Bronzen godenbeeldje (fragment handvat van een bidschel ?).
512	id.	Bronzen Nandi. Mensch met koeienkop, (fragment van een bidschel of staf ?).
513	id.	Zelfde van ter zijde.
514	id.	Bronzen beeldengroep op een soort standaard (waarschijnlijk handvat van een bidschel).
515	id.	Zelfde van ter zijde.
516	id.	Bronzen Kinnari (waarschijnlijk handvat van een bidschel).
517	id.	Bronzen leeuwtje (id. id.)
518	id.	Bronzen wadjra (id. id.)
519	Doesoen Tinggi Hari, onderafd. Lematang Oeloe, afd. Palembangsche Bovenlanden.	Steenen beeld (zie pl. 1*b*).
520	id.	Zelfde beeld (zie pl. 1*c*).
521	id.	Zelfde beeld in den grond gezakt (zie pl. 1*a*).
522	Doesoen Kota Raja, onderafd. Pasemahlanden, afd. Palembangsche Bovenlanden.	Batoe Gadjah (zie pl. 2*a*).
523	id.	Zelfde ander zijde (zie pl. 2*b*).
524	Beeldenpark Pematang, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen beeld (zie pl. 3*a*).
525	id.	id. (zie pl. 3*b*).
526	id.	id. (zie pl. 4*a*).
527	id.	id. (zie pl. 4*b*).
528	id.	id. (zie pl. 5).

Oudh. Versl. 1922 1ste kwart. (nos. 519–528)

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
529	Beeldenpark Pematang, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen beeld (zie pl. 6).
530	id.	id. (zie pl. 7).
531	Doesoen Nanding, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	id. (zie pl. 8).
532	id.	id. (zie pl. 9).
533	id.	id. (zie pl. 10).
534	Doesoen Padjar Boelan, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steen met vier uitgebeitelde gaten. (zie pl. 11).
535	Doesoen Soeka Merindoe, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen spuier (zie pl. 12).
536	Doesoen Soekaboemi, onderafd. Pasemahlanden, thans te Pager Alam.	Steenen trog (zie pl. 13).
537	Beeldenpark doesoen Gng. Megang, onderafd. Pasemahlanden.	Beschreven steen (zie pl. 14).
538	Beeldenpark, doesoen Gng. Megang, onderafd. Pasemahlanden, thans op het erf van den Controleur te Pager Alam.	Steenen beeld (zie pl. 15*a*).
539	id.	id. (zie pl. 15*b*).
540	id.	id. (zie pl. 15*c*).
541	id.	id. (zie pl. 15*d*).
542	id.	id. (zie pl. 15*e*).
543	Beeldenpark doesoen Gng. Megang, onderafd. Pasemahlanden.	id. (zie pl. 16*a*).
544	id.	id. (zie pl. 16*b*).
545	id.	id. (zie pl. 17).
546	id.	id. (zie pl. 18*a*).
547	id.	id. (zie pl. 18*b*).
548	Doesoen Soekaboemi, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	id. (zie pl. 19*a*).
549	id.	id. (zie pl. 19*b*).
550	id.	Steenen koppen (zie pl. 20.*a*-*b*)
551	Pager Alam (Controleurs-erf).	Steenen beeld (zie pl. 21).
552	Tusschen Pager Alam en Boemi Agoeng, onderafd. Pasemahlanden.	Steenen beelden (zie pl. 22*a*).
553	id.	id. (zie pl. 22*b*).
554	Tjawang bij Boemi Agoeng onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen graf (genaamd Kloat sang Adji). (zie pl. 23).
555	Tebat Sebantar, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	Steenen beeld (zie pl. 24).
556	Tinggi Hari, onderafd. Pasemahlanden (Palembang).	id. (zie pl. 25).
557	id.	Behouwen steen (zie pl. 26).
558	Ten Oosten van Lahat, onderafd. Lematang Oeloe (Palembang).	Steenen beeld (zie pl. 27).

Oudh. Versl. 1922 1ste kwart.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
559	Nabij Gadjah Bataloeik, op den Boekit Padoeik, onderafd. Kampar Kiri, afd. Bengkalis, Gouv. Oostkust van Sumatra.	Steenen Ganeça.
560	Diëng-plateau, thans in het bezit van den Heer W. H. March te Singaradja.	Bronzen beeldje van Buddha.
561	Diëng-plateau, thans in het bezit van den Heer J. C. de Vos, te Singaradja.	Bronzen beeldje (waarschijnlijk valsch).
562	id. id.	id. id.
563	Tjandi Dasa, onderafd. Karangasem Zuid-Bali.	Steenen terras (zie Oudh. Versl. 1922 Bijl. F, pag. 72sqq).
564	id.	Steenen beeld van Hariti (?).
565	id.	Zelfde van ter zijde.
566	id.	Panorama van het heiligdom.
567	id.	Detail van id. (altaar (?).
568	Ondern. Kloempang, onderafd. Beneden Deli, afd. Deli en Serdang, Gouv. Oostkust van Sumatra.	Inlandsche begaafplaats (zie Oudh. Versl. 1922 Bijl. H. pag. 70sq).
569	id.	Grafsteen van Imam Sadig ibn. Abdoellah, overleden den 23 van de maand Sjaban, van het jaar 998 na de Hidjrah,
570	Eiland Tambelan, afd. Karimoen. res. Riouw en Onderhoorigheden.	Graf van een Radja Boengsoe.
571	id. id.	Zelfde graf van ter zijde.
572	Soeka Loewai, onderafd. Serdang. afd. Deli en Serdang. Gouv. Oostkust van Sumatra.	Rotswoning.
573	Ranau Kembolo, distr. Kandangan, afd. Loemadjang (Pasoeroean).	Beschreven steen-blok: „Mpu Kameçwara tirthayatra" (Oudh. Versl. 1920 p. 100).
574	Redjapada, distr. Toeren, afd. Malang, (Tenggergebergte).	Twee steenen beeld-fragmenten.
575	(Serang hoofdplaats). res. Bantam.	Aanzicht masigit (detail).
576	id. id.	id. id.
577	id. id.	Binnen aanzicht id.
578	Wrschl. Tengger, afd. Pasoeroean, thans in het bezit van Loo Ing Hian te Soerabaja.	Zodiakbeker met jaartal 1253 Çaka.
579	Mandiangin, afd. Moeara Tambesi, res. Djambi.	Zeven beschreven zilveren plaatjes, een boek van boomschors met 120 bladzijden, een gong, een lans, enz.
580	Tjandi Tikoes, distr. en afd. Modjokerto res. Soerabaja.	Badplaats, tijdens de ontgraving in 1914.

Nummer	Plaats	Korte omschrijving
581	Ondern. Medini, distr. Bodja, afd. Kendal, res. Semarang.	Steenen beelden (Ganeça en geschonden vrouwebeeld met een kind in den schoot).
582	id.	Zelfde beelden van ter zijde.
583	Boro-Boedoer, afd. Magelang.	In vogelvlucht.
584	Onbekend, thans in het bezit van den Heer J. Blommenstein, s. f. Redjo Agoeng, bij Madioen.	Bronzen beeldjes, waarschijnlijk valsch.
585	id.	id. id.
586	id.	id. id.
587	id.	id. id.
588	Bakala (Tabaksondern). bij Medan, Oostkust van Sumatra.	Gouden halssieraad (ketting van gevlochten gouddraad en geperste nagakoppen met een in goud gezetten bol, ter grootte van een groote knikker).
589	id.	id.
590	Diëng-plateau, res. Kedoe	Natuurlijke lingga (Pakoe Wadja).
591	id.	Zelfde van een andere zijde.
592	Grissee, res. Soerabaja.	Houtsnijwerk op het graf van Soenan Giri.
593	Boekit Padoeik nabij Gadjah Bataloeik, onderafd. Kampar Kiri, afd. Bengkalis, Oostkust van Sumatra.	Steenen Ganeça.
594	Koeta Renon, distr. en afd. Loemadjang, res. Pasoeroean.	Proefgravingen bij den baksteenheuvel van de zgn. Benteng.
595	id.	id. id.
596	id.	id. id.
597	Poera-desa Pegoejangan, onderafd. Bandoeng (Zuid-Bali).	Steenen beeldhouwwerk (votief-tempeltje ?).
598	Poera Sakenan, op het eilandje Serangan, onderafd. Badoeng (Zuid-Bali).	Prasada.
599	Rambianak, distr. Moentilan, afd. Magelang, thans staande bij Boro Boedoer.	Steenen beeld van Ganeça.
600	Karangkates, distr. Senggoeroeh afd. Malang (Pasoeroean).	Staande Ganeça op een halfronde steenplaat, omringd door negen doodskoppen.
601	Paren, distr. Salaman, afd. Magelang res. Kedoe.	Steenen beeld van Durga.
602	id.	Bekapte steenen op de plek waar het beeld is opgedolven.
603	id.	id. id.
604	id.	Gezicht op de vindplaats.

GEDATEERDE INSCRIPTIES VAN NEDERLANDSCH-INDIË

Vierde Aanvulling.

Zie voor de vorige lijsten:
Tijdschr. Bat. Gen. LIII (1911) p. 229—268
id. id. LVI (1914) p. 188—193 1e aanvulling.
Oudheidk. Versl. 1915, Bijl. M. p. 85— 88 2e „
id. id. 1916, Bijl. U. p. 148—149 3e „

Daar de onderstaande opgave op één punt van de voorgaande afwijkt, willen we hier even rekenschap van die wijziging afleggen. Het tegenwoordige formaat van het Oudh. Verslag liet toe, dat de lijst in plaats van overdwars op de gewone wijze gezet werd, indien er op de een of andere manier een geringe ruimte kon worden gewonnen. We hebben die vermindering van de regellengte verkregen door meerdere afkorting, maar voornamelijk door in de rubriek „Omschrijving" voor de voorwerpen, die behalve het jaartal nog een inscriptie dragen, de bijvoeging, „beschreven" weg te laten. In plaats daarvan zijn nu alle voorwerpen, die alleen een jaartal hebben, met een sterretje aangeduid.

Bij het nagaan van de lijst zal men zien, dat er een aantal zodiakbekers op voorkomen, die door den heer Scholte zijn geinventariseerd in 1917 en 1919 (Handelingen Congres Solo p. 81 noot 8). Het is mogelijk, dat een paar daarvan reeds op een der vorige lijsten voorkomen, omdat in Tijdschr. Bat. Gen. (1897) op de plaats tegenover p. 142 een zestal jaartallen in facsimile gegeven zijn, die door Dr. Krom in eerste opgave van gedateerde inscripties zijn opgenomen, en waarvan Dr. Kohlbrugge niet nauwkeurig de plaats van herkomst had medegedeeld. We hebben echter alle jaartallen, die de heer Scholte gaf, opgenomen, omdat het uitgesloten was volkomen zekerheid te verkrijgen of we een of meer van zijn opgaven met die van Dr. Kohlbrugge mochten indentificeeren.

Sedert het verschijnen van de verbeteringen en aanvullingen op de eerste lijst (T.B.G. LVI p. 188/9) zijn er weer eenige fouten te herstellen en plaatsveranderingen te vermelden. We laten deze in chronologische volgorde hieronder volgen. Tevens zijn in dit lijstje de jaartallen opgenomen, die aanleiding gaven tot enkele opmerkingen:

Tusschen 846 en 857	4e aanvulling. 6 fragmenten van een beschreven steen te Sebaloeh. Behalve de in het Oudh. Versl. 1921 genoemde rake wka pu Balyang ondekten we op andere fragmenten: anggĕhan pu Kuṇḍala en manghuri pu Paṇḍamua(n), zoodat de steen tusschen 846 en 857 gedateerd moet worden (Vergl. O.V. 1919 p. 66 vlgg.).

933	Groot te Sangsit. Te schrappen. Zie de 4e aanvullingslijst onder 993.
1034	2e *aanvulling*. Steen te Sawahan. Te schrappen. Zie de 4e aanvulling onder 1074. Het tweede woord *gunung* is blijkbaar door onduidelijkheid van de abklatsch vroeger als *guna* gelezen. Thans staande te Setrian.
1161	Steen van Djedong, thans Mus. Madj. 733. Vermeld in O.V. 1917 p. 46. Dit jaartal is onjuist; de inscriptie luidt: samasatmākā. Het is ons niet duidelijk welk jaartal deze woorden weergeven.
1170	4e *aanvulling*. Koperplaten van Trawoelan. Eerst opgenomen in het Museum te Batavia, in Januari 1923 op verzoek van den Regent van Madjakerta naar het Museum aldaar teruggezonden.
1242	Rotsinscriptie Mandirogo, vermeld in de Abklatschenlijst O.V. 1919 p. 104, No. 2602. Dit is dezelfde inscriptie, die in de lijst voorkomt onder 1212. Het tweede woord leek op de onduidelijke abklatsch No. 2602 meer op *yuga* dan op *ḍaça*, vandaar het jaartal 1242. We meenen echter, dat 1212 gehandhaafd moet blijven.
125?	Badkuip Madjakerta, thans Mus. Bat. A. 392g. Te schrappen. Zie 4e aanvulling onder 1277.
1280	4e *aanvulling*. Koperplaten Trawoelan. Op verzoek van den Regent van Madjakerta naar het Museum aldaar teruggezonden.
1291	Tjandi Kedaton. Te schrappen. Zie 4e aanvulling onder 1292.
1307 (?)	4e *aanvulling*. Koperplaat Trawoelan. Naar het Museum te Madjakerta teruggezonden.
1308 (?).	4e *aanvulling*. Koperplaat Trawoelan. Naar het Museum te Madjakerta teruggezonden.
1319	Steen te Karanglo. Thans in het Museum te Madjakerta, No. 735. Het derde woord, dat Brandes als *murtta* las, blijkt *murtti* te zijn, waardoor het cijfer 3 zeker wordt.
1362	Mannebeeld, Soekoeh. Te schrappen. Zie 4e aanvulling onder 1364.
1364 of 5	Bimabeeld Soekoeh. Moet zijn 1365. Zie 4e aanvulling onder 1365. Thans te Solo (Tirtajasa).
1367	Lingga Soekoeh. Te schrappen. Zie 4e aanvulling onder 1362.
Tusschen 1369 en 1388	4e *aanvulling*. Koperplaat Trawoelan. Naar het Museum te Madjakerta teruggezonden. In het volgende kwartaalverslag hoopt ondergeteekende de juistheid van de nieuwe dateering aan te toonen.
137?	4e *aanvulling*. De visch heeft een ronde verhevenheid op zijn kop (hoofddeksel rĕsi) en hapt in de zon. Zonder twijfel hebben we hier een tjandra sĕngkala.

MARTHA A. MUUSSES.

Jaartal çaka	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Litteratuur
605	Palembang.	Palembang.	steen.	Mus. Bat. D. 146	O.V. 1920 p. 117.
606	„	„	„	„ 145	O.V. 1920 p. 117. Djawa I, p. 8.
800			koperplaat		O.V. 1922 p. 8.
833	Troenjan.	Bali.	koperplaten.	in loco.	O.V. 1920, Bijl. N
833	„	„	„	„	„
836	Gobleg.	„	„	„	„
839	Babahan.	„	„	„	Foto O.D. 5722/3
848 of 828	In de buurt van Boroboedoer.	Kedoe.	koperplaat.	Particulier bezit.	Bosch, O.V. 1917 p. 88 vlgg. Krom B.K.I. 75 (1919) p. 8, vlgg. Bosch. O. V. 1920 p. 98 vlgg.
849			koperplaat.	Mus. Solo.	O.V. 1922 p. 85.
854(?)	Kebon Kopi.	Batavia.	steen.	in loco.	Foto O.D. 6888.
Tusschen 846 en 857	Sebaloeh.	Pasoeroean.	fragmenten.	„	O.V. 1921 p. 45.
861	Pengging.	Soerakarta.	koperplaat.	Mus. Solo.	O.V. 1920, Bijl. O. II.
878	Kadiloewih.	Kedoe.	zuiltje.	Mus. Bat. D 141	Not. 1919 p. 199, Bosch, Not. 1920 p. 52—59.
905	Gobleg.	Bali	koperplaten.	in loco.	O.V. 1920 Bijl. N
916	Boewahan.	„	„	„	„
923	Sading.	„	„	„	„
933	Soekawana.	„	beeld.	„	O.V. 1921 p. 45
944	Batoer.	„	koperplaten.	„	O.V. 1920, Bijl. N
944	Bantoean.	„	„	„	„
947	Boewahan.	„	„	„	„
971	Troenjan.	„	„	„	„
971	„	„	„	„	„
972	Bebetin.	„	„	„	O.V. 1922 p. 52
993	Sangsit.	„	grot.	„	O.V. 1922 p. 53 Zie T.B.G. 1911, p. 248 onder 933.
993	Pandak Bandoeng.	„	koperplaten.	„	O.V. 1920 Bijl. N
994	Kloenkoeng.	„	„	„	O.V. 1920 Bijl. D en N
994	„	„	„	„	„
994	„	„	„	„	„
995	Bila.	„	„	„	O.V. 1922 p. 52.

Jaartal çaka	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Litteratuur
996	Soekawana	Bali	lingga's	in loco	O.V. 1921 p. 45.
1037	Gobleg	„	koperplaten	„	O.V. 1920 Bijl. N
1046(?)*	Kaoeman, thans Kaoemredja	Pasoeroean	watervat	„	O.V. 1921 p. 6
1051	Angsri	Bali	koperplaat	„	Foto O.D. 5738.
1062 *	Karangdinaja	Kediri	steen	„	O.V. 1923 p. 6.
1068	Boewahan	Bali	koperplaat	„	O.V. 1920 Bijl. N
1072	Sading	„	„	„	„ „
1074	Setrian	Kediri	steen	„	O.V. 1920 p. 88; lees 1074 in plaats van 1014. Lijst O.V. 1915 p. 87 onder 1034.
1103	Malet	Bali	koperplaten	„	O.V. 1920 Bijl. D. en N
1103	Batoer	„	„	„	„ „
1103	Boewahan	„	„	„	„ „
1103	Boewahan	„	„	„	„ „
1103	Tonja	„	„	„	„ „
1103	Daloeng	„	„	„	„ „
1103	Boelian	„	„	„	O V. 1922 p. 52
1103	Djoelah	„	„	„	Foto O.D. 5485/8
1103	Badoeng	„	„	„	Foto O.D. 5512/3, 5518.
1103	Badoeng	„	„	„	Foto O.D. 5519.
1103	Kediri	„	„	„	Foto O.D. 5720/1.
1103	Tjempaga	„	„	„	Foto O.D. 3877, 3881/2.
1103	Teba Kaoe	„	koperplaat	„	Foto O.D. 5744.
1126	Bangli	„	„	„	O.V. 1920 Bijl. N
1138	Merdjosari	Pasoeroean	steen	Mus. Bat.	O.V. 1923 3e en 4e kw. § 6.
1170	Trawoelan	Soerabaja	koperplaat	Mus. Madj.	O.V. 1918. Bijl. Q p. 169; Not. 1919 p. 195, E. 55; B.K.I. 78 p. 440 vlg.
1172	Boelian	Bali	koperplaten	in loco	O.V. 1922 p. 52
1174	Kedokbanting	Soerabaja	steen	in loco	O.V. 1917 p. 46. Afschrift in Mus. Madj. No. 728
1203	Djatiredja	„	Ganeça	Mus. Madj. 474	
1207	Katemas	„	Ganeça	in loco	
1216 *	Simping	„	steen	Mus. Madj. 715	O.V. 1917 p. 46
1233 *	Daramoekti	Rembang	dorpel	in loco	O.V. 1917 p. 47
1233	Ngidjo	Pasoeroean	steen	„	Abklatsch 2673.

Jaartal çaka	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Litteratuur
1246	Tjempaga	Bali	koperplaten	in loco	O.V. 1920 Bijl. N
1246*	Ngadas	Pasoeroean	zodiakbeker	„	Handelingen Congres Solo, 1919 p. 81 noot 8.
1250	Sloemboeng	Bali	koperplaten	„	Foto O.D. 5724/5.
1250*	Krambitan	„	zodiakbeker	„	Foto O.D. 5550
1251*	Wanatara	Pasoeroean	„	„	Handelingen Congres Solo 1919 p. 81 noot 8.
1252*			„	Mus. Bat. 5759.	Not. 1919 p. 199.
1252*	Ledok amba	„	„	in loco	Handelingen Congres Solo 1919 p. 81 noot 8.
1253*	Ngadiwana	„	„	„	„
1253*			„	particulier bezit	Foto Serie A. 578
1253*	Oeboed	Bali	„	in loco	Handelingen Congres Solo 1919 p. 81 noot 8.
1253*	Sangsit Daoeh Jeh	„	„	„	O.V. 1922 p. 8
1260*	Blajoe	„	„	„	Handelingen Congres Solo 1919 p. 81 noot 8.
1261*	Perean	„	dorpel	„	O.V. 1921 p. 45
1266*	Ngadisari	Pasoeroean	zodiakbeker	„	Handelingen Congres Solo 1919 p. 81 noot 8.
1269*	Pakel	„	„	„	„
1274*	Sedaheng	„	„	„	„
1275*	Tjandi Djaboeng	„	tempel	„	
1277	Madjakerta	Soerabaja	watervat	Mus. Bat. 392g	O.V. 1922 p. 55. In lijst T.B.G. 1911 p. 257 onder 125 ?
1277	Bandoeng	Rembang	steen	in loco	O.V. 1917 p. 14 en 47
1277	„	„	„	„	„ „
1280	Trawoelan	Soerabaja	koperplaten	Mus. Madj. 752	O.V. 1918 Bijl. K; O.V. 1919 p. 10; Not. 1919 p. 196 E. 54a-e
1284*	Poetoes	Pasoeroean	zodiakbeker	in loco	Handelingen Congres Solo 1919, p. 81 noot 8.

Jaartal çaka	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Litteratuur
1288	Bloeloek	Soerabaja	koperplaten	Mus. Madj. 751e	O.V. 1918, Bijl. R No. 1
1271 *	Kandang Tepoes	Pasoeroean	zodiakbeker	in loco	Handelingen Congres Solo 1919, p. 81 noot 8.
1292*	Tjandi Kedaton	„	tempel	„	In de lijst T.B.G. 1911 p. 260 bij vergissing onder 1291 Zie litt. aldaar en O V. 1919 p. 104 No. 2594/5.
1294*	„	„	steen	„	O.V. 1919 p. 104 No. 2596.
Tusschen 1272 en 1294	Rembang	Rembang	koperplaat	Mus. Bat. E. 52	O.V. 1917 p. 48 Not. 1917 p. 191.
1296*	Astana Bonang, Toeban	„	watervat	in loco	O.V. 1917 p. 47 O.V. 1919 p. 103 No. 2581
1298*	Sidamoelia	Soerabaja	steen	Mus. Madj. 763	
1299*	Trawoelan	„	steen	Mus. Madj. 755	
1301	Kemoening	Madoera	lingga	Kantoor Ass. Res. Sampang	O.V. 1923 p. 9,10
1302 (?)*	Goenoeng Kekep	Pasoeroean	steen	in loco	Abklatsch 2655.
1306	Batoer	Bali	koperplaten	„	O.V. 1920. Bijl. N
1307*	Trawoelan	Soerabaja	steen	Mus. Madj. 754	
1307 (?)	„	„	koperplaat	Mus. Madj.	O.V. 1918. Bijl. Q p. 171. Not. 1919 p. 196. E, 57
1308 (?)	„	„	„	„	„ „ p. 172 Not. 1919 p. 196 E. 58
1313	Bloeloek	„	„	Mus. Madj. 751b.	O.V. 1917 p. 117 vlgg. O.V. 1918 Bijl. R No. II
1317	„	„	„	„ 751a	„ „ No. III
1319*	Sentanaredja	„	steen	„ 739	O.V. 1917 p. 46
1320	Gobleg	Bali	koperplaat	in loco	O.V. 1920 Bijl. N
1326	Goenoeng Bekel	Soerabaja	rots	„	O.V. 1921 p. 150
1329*	Karoeman	Pasoeroean	steen	„	Abklatsch 2680
1340*	Ngesa	Rembang	stijl	„	O.V. 1917 p. 79 O.V. 1919 p. 103 No. 2589

Jaartal çaka	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Litteratuur
1344	Sidamoelia	Soerabaja	steen	Mus. Madj. 764.	
1351*	Perean	Bali	fragment votieftempeltje	in loco	O.V. 1921 p. 45
1355	Soemaboeng Sobangan	„	steen	„	Abklatsch 2633.
1359*	Soekoeh	Soerakarta	Gopoera	„	T.B.G. LXII (1923) p. 505
1362	„	„	lingga	Mus. Bat. D. 5	T.B.G. LXII (1923) p. 501 en 503; zie T.B.G. 1911 p. 266 onder 1367
1364	„	„	mannebeeld	in loco	T.B.G. LXII (1923) p. 501 en 502 vlg. T.B.G. 1911 onder 1362
1365	„	„	Bimabeeld	Solo	T.B.G. LXII (1923) p. 501 en 502
1368*		Besoeki	steen	Bandawasa	Abklatsch 2666; T.B.G. 1911 p. 266 onder 1378 (?).
1374*	Borang	Soerabaja	„	Mus. Madj. 724	O.V. 1917 p. 46
1375*	Soemengka	„	„	Mus. Madj. 753	
137?	Penampihan	Kediri	vrouwebeeld	Mus. Bat. 295	Cat. Groeneveldt p. 102.
1381*	Madioen	Madioen	relief	Mus. Bat. 422	T.B.G. LXII (1923) p. 511
1385*	Getas	Rembang	steen	in loco	O.V. 1917 p. 79 O.V. 1919 p. 103 No. 2586
tusschen 1369 en 1388	Trawoelan	Soerabaja	koperplaat	Mus. Madj.	O.V. 1918 Bijl. Q p. 170; O.V. 1919 Bijl. C, p. 22 vlgg; p. 92; Bijl. Q p. 153 vlgg; O.V. 1922 p. 22; Not. 1919 p. 196 E. 56.
1395	Sendang Sedati.	Kediri	koperplaten	particulier bezit	Bosch, O.V. 1922 Bijl. B. p. 22 vlgg.
1433* of 1533	Rembang	Rembang	steen	in loco	O.V. 1917 p. 79 O.V. 1919 p. 103 No. 2590

DE BEELDEN TE PRAMBANAN

Zooals bekend is, bestaat de collectie beelden, die thans op het benedenterrein van de Lara Djonggranggroep te Prambanan aanwezig is, hoofdzakelijk uit stukken van de voormalige Archaeologische Verzameling te Djocjakarta. De lotgevallen van die beelden na de opheffing der Archaeologische Vereeniging vindt men — even verspreid als de beelden thans zelf zijn — in verschillende Oudheidkundige Verslagen vermeld. Een samenvatting van die verspreide mededeelingen is echter in enkele woorden te geven:

Toen bij Gouv. Besl. van 12 December 1912 No. 22 het Museum te Djocjakarta werd opgeheven, verkreeg Dr. Krom, toen voorzitter van de Commissie in Nederl.-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera, machtiging de beelden aan te wijzen, die voor overbrenging naar het Museum te Batavia en naar een op te richten museum te Magelang in aanmerking kwamen. De overige nummers zouden op het Residentserf te Djocja achterblijven.

In het Oudh. Versl. 1912 p. 78 vinden we een lijstje van de nummers, die in de beide musea geplaatst zouden worden, een viertal nummers ging naar Prambanan terug, alle niet genoemde bleven te Djocja. Voor de groep beelden, die naar Magelang werd vervoerd (verreweg het grootste deel der collectie) begon na deze beslissing eenzelfde lijdensgeschiedenis als in Djocja: het op te richten museum is nooit verrezen; zoowel het plan om de pasebans op de aloen-aloen daarvoor in te richten, als het grootschere plan om in het nieuwe gemeentehuis een aparte zaal voor de beelden beschikbaar te stellen, is niet tot uitvoering gekomen. De verzameling heeft op het Regentserf gestaan totdat de gemeente Magelang niet ongaarne van de zorg ervoor werd ontheven (G. B. 2 Juni 1917 No. 11). Behalve enkele stukken, die naar het Museum van het Bataviaasch Genootschap zijn vervoerd, is de geheele verzameling toen naar Prambanan overgebracht (Oudheidk. Versl. 1917 p. 50, 1918 p. 12).

Het was de bedoeling, dat er daar een loods voor gebouwd zou worden zoodat de beelden beschermd zouden staan tegen den regen. Zij waren daarom voorloopig op enkele fundamenten van de buitenste rij bijtempeltjes aan de Zuidzijde en op een verhooging langs de Zuidzijde van den ringmuur van het benedenterrein neergezet, waarbij van eenige systematische rangschikking geen sprake was. Tot November l.l. hebben zij daar zoo gestaan. Toen kreeg ondergeteekende de opdracht de beelden langs den Zuidmuur te rangschikken en met den Bouwkundig Inspecteur te beraadslagen op welke wijze een goede afdekking langs dien muur kon worden gemaakt om de stukken zooveel mogelijk tegen weersinvloeden te beschermen. Het resultaat van die beraadslaging is, dat er een sirappen dak (zink of dakpannen was te ontsierend voor de omgeving) langs den muur wordt aangebracht; met de

voorbereidende maatregelen: het gelijkmaken van den muur aan den binnenkant en het ophoogen met een laag natuursteen aan den buitenkant is reeds een begin gemaakt. Binnenkort zullen de beelden dus eindelijk een goede en naar we hopen ook een blijvende plaats hebben.

Van alle nummers kan dit laatste niet gezegd worden, want niet alle aangetroffen stukken zijn in de collectie langs den Zuidmuur opgenomen.

1. Beelden, die zoo verweerd of verminkt of ook wel gecementeerd waren, dat er geen enkel belang bij was om ze voor verdere verweering te behoeden, zijn niet langs den Zuidmuur opgesteld, maar op de fundamenten van een paar der dichtstbijliggende bijtempeltjes. In den hierachtervolgenden staat is bij deze nummers uitdrukkelijk vermeld: niet in de collectie opgenomen. Hun tegenwoordige plaats is alleen met de algemeene bepaling „Prambanan" aangeduid, waarmee zooals van zelf spreekt, de Lara Djonggranggroep bedoeld wordt. Bij vergelijking met Knebels beschrijving zal men zien, dat werkelijk die beelden in zoo'n slechten toestand verkeeren, dat zij niet in een verzameling thuis behooren.

2. Onderdeelen van tempels, meer bijzonderlijk van de tempels der Lara Djonggranggroep, zooals spuiers, antefixen, dorpels, topstukken, reliefs (over de z.g. sprekende reliefs zie beneden) makara's als basis van poortstijlen, dragertjes, enz. zijn eveneens op de bijtempeltjes neergezet. Dat het de voorkeur verdiende dergelijke stukken niet in de collectie op te nemen, omdat het gevaar bestaat, dat zij te gelegener tijd voor het restauratie-werk zullen worden opgeëischt, bleek al dadelijk uit No. 1, de makara, die thans herplaatst is aan den Çiwatempel, in den zuidstijl van den ingang tot de hoofdcella. Meerdere stukken waren door den heer Perquin reeds naar het boventerrein gebracht en bij hun soortgenooten neergezet. Hoewel waarschijnlijk lang niet alle nummers, die op deze manier uit de verzameling zijn geweerd, gebruikt zullen worden, was het toch het beste om in dezen één regel te laten gelden en slechts voor enkele gevallen een uitzondering te maken.

Zoo zijn b.v. de zittende beeldjes in nissen van de buitenkant van de balustraden van Brahmâ- en Wiṣṇoetempel naar het boventerrein gebracht, waar reeds het grootste deel van die balustraden op den grond staat uitgezet. Het is geenszins de bedoeling deze te herplaatsen, maar wel om ze zoo volledig mogelijk naast de tempels op den grond te laten staan. Daarom zijn ook de soortgelijke nummers uit de verzameling daarbij gevoegd. Ook van alle sub 2 bedoelde nummers wordt in het staatje „Prambanan" als tegenwoordige plaats aangegeven, tenzij een nauwkeuriger bepaling gewenscht was.

3. De sprekende reliefs, die alle afkomstig zijn van Prambanan (binnenzijde balustrade Brahmâ- en Wiṣṇoetempel) zijn, voor zoover ze reeds niet op den omgang van een dezer beide tempels waren neergezet, geplaatst bij de overige reliefs langs het niet door de beelden bezette gedeelte van den Zuidmuur (ten Westen van den ingang).

Een groot deel van de losstaande reliefs n.l. stond ten Zuidwesten van den Wiṣṇoetempel, waar ze aan bemossing en verweering waren blootgesteld en waar

ze aan de aandacht van menig bezoeker ontgingen. Ook stonden ze in den weg bij de werkzaamheden, het vervoer van onbekapte steenen, enz. Het was dus in alle opzichten gewenscht, dat ze een andere plaats kregen. Toen nu de beeldenverzameling niet den geheelen Zuidmuur in beslag nam, werd besloten de reliefs daarnaast op te stellen. Evenals voor de beelden is er een verhooging aangebracht. Zooveel mogelijk zijn de aansluitende reliefs naast elkaar neergezet.

De reliefs, die reeds boven op den Wiṣṇoetempel stonden (ongeveer zeventig) zijn daar gebleven, hoewel zij er ongetwijfeld niet alle thuishooren. Ook op den Brahmâtempel staan een twintigtal.

Het bleek na vergelijking met het fotografisch materiaal, dat op het bureau aanwezig is, dat er verscheidene reliefs zijn, waarvan nog geen foto is genomen; ze zijn alle gemerkt, zoodat dit studiemateriaal volledig zal worden gemaakt.

De beelden langs den Zuidmuur zijn volgens nummer gerangschikt. Een rangschikking volgens afkomst moge in het algemeen gewenscht zijn, in dit geval, waar we met een groot percentage stukken van onbekende afkomst te maken hadden, leek ze mij niet het meest geschikt. Ze zou het voordeel hebben gehad, dat b. v. alle Plaosan-beelden bij elkaar hadden gestaan, maar ze had het grootere nadeel, dat de nummers niet zoo spoedig te vinden waren geweest, en dat voor een groot deel de plaatsing toch eenigszins willekeurig zou zijn geworden, omdat de afkomst niet vaststond.

De oude nummering, volgens Catalogus Groneman en Catalogus Knebel (Rapp. O. C. 1902 p. 36 — 145) is behouden.

Bij het identificeeren van stukken, waarvan het nummer onleesbaar of geheel weggewischt was, heeft Knebel's beschrijving mij tot grondslag gediend. Overal, waar de collatie met Knebel's catalogus tot opmerkingen aanleiding gaf, zijn deze in den bijgevoegden staat vermeld in de kolom: opmerkingen en voornaamste litteratuur. Bij die voornaamste litteratuur heb ik de plaatsen opgenomen, die Knebel's beschrijving aanvullen of verbeteren, of die den lezer dadelijk in staat stellen na te gaan welk beeld bedoeld wordt. Het werk van IJzerman en de aanteekeningen van Jochim (Rapp. O. C. 1912 en Tijdsch. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg.) zijn hiervoor meermalen door mij geraadpleegd. Men vindt dus niet alle litteratuur omtrent een bepaald beeld in de laatste kolom genoemd, maar alleen de plaatsen, die omtrent de voorstelling, de afkomst of de tegenwoordige plaats vollediger inlichtingen geven, dan Knebel. Waar soms in verschillende werken dezelfde gegevens te vinden waren, heb ik maar één onder de litt. opgave opgenomen.

De door Knebel beschreven verzameling bestond uit 305 nummers, daar waren later (Oudh. Versl. 1912 p. 78) nog een drietal nummers bijgekomen. Thans is het aantal tot 375 gestegen. Deze laatste nummers zijn niet uitvoerig beschreven, slechts bijzondere kenmerken of verminkingen, waaruit blijkt, dat een nadere identificatie niet mogelijk was, zijn opgegeven. Van de exemplaren, die geen bijzondere kenmerken bezitten is alleen de hoogte opgegeven, omdat een beschrijving, die niets dan de gewone kenmerken der soort vermeldt, nietszeggend is. Misschien zijn enkele

van deze nummers reeds beschreven in Rapp. 1909, maar juist waar bijzonderheden onbraken kon dit niet worden vastgesteld. [1])

Een zestal nummers (47, 81, 91, 220, 223, 234,) heb ik niet teruggevonden; deze zelfde nummers, behalve 91, heeft de vorige opzichter van de bouwvallen in de Prambananvlakte, de heer Rothe, reeds in 1919 niet aangetroffen, zooals hij in een brief van 28 Nov. 1919 aan den Chef van den Dienst meedeelt. [2]). Van No. 47, een gave en mooi gebeeldhouwde kop van tjandi Plaosan, is het verlies zeer te betreuren.

Op de plaatsing volgens nummer is een uitzondering gemaakt met No. 356, de mooie dorpel van Nagasari; deze is aan het begin van de rij dus Oostelijk van No. 8 geplaatst. Verder zijn de nummers 357—375, de kleinere stukken, die bij de woning van den opzichter stonden en door een afdakje waren beschut, daar blijven staan. No. 56 en No. 355, die aan weerszijden van de voorgalerij staan, zullen zoodra het afdak langs den Zuidmuur gereed is, naar de voor hen opengehouden plaatsen worden overgebracht.

In het staatje hierachter zijn alle nummers van Knebel's catalogus vermeld, met hun tegenwoordige plaats. Tijdens mijn verblijf te Prambanan heb ik ook de beelden in de residentietuin te Djocja nog eens nader bekeken; veel nieuws viel daar niet bij op te merken. Het voornaamste was, dat van de Indranî (no. 78) slechts de benedenhelft was overgebleven. Tegenover dit verlies stond de vondst van twee Amitâbha's (117 en 225), die ik te Prambanan tevergeefs had gezocht. Enkele reliefs, die volgens de Oudheidkundige Verslagen nog in Djocja moesten zijn, waren naar Prambanan gezonden, maar van deze veranderingen had Rothe nauwkeurig kennis gegeven.

Ook in het Museum te Batavia vond ik een beeld terug (No. 150), dat ik al bij de niet aangetroffene had geboekt, en dat blijkbaar in 1917 (zie Not. 1921 p. 386) met de andere in O. V. 1917 p. 50 genoemde beelden naar Batavia was vervoerd, zonder dat het daar stond vermeld.

Voor verdere bijzonderheden der nummers afzonderlijk wordt naar het staatje verwezen.

MARTHA A. MUUSSES.

---

[1]) Welke beelden het zijn, die in 1912 (O. V. 1912 p. 62) van Pakem naar Prambanan zijn overgebracht, heb ik niet kunnen uitmaken.

[2]) Hoewel deze brieven van Rothe aleen maar op het Bureau en in duplicaat te Prambanan aanwezig zijn heb ik ze toch bij de litteratuur vermeld, omdat ze meermalen uitsluitsel geven, waar de Verslagen ons in den steek laten. Ze zijn een bewijs te meer voor Rothe's nauwkeurigheid.

DE BEELDEN TE PRAMBANAN, TEVENS STAAT VAN DE TEGENWOORDIGE PLAATS DER STUKKEN UIT DE VOORMALIGE ARCHAEOLOGISCHE VERZAMELING TE DJOKJAKARTA

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
1	Makara	Herplaatst, ingang hoofdcella Çiwatempel, Prambanan	
2	Leeuwenkop	Prambanan	Photo No. 290.
3	Bovendrempel	id.	
4	Spuier	id.	Photo No. 292.
5	Voetstuk	id.	Ten rechte gedeelte van topstuk.
6	Topstuk	id.	
7	Voetstuk	id.	Ten rechte gedeelte van topstuk.
8	Beeld (?)	Zuidmuur, Prambanan	Waarschijnlijk Çiwa; de stok kan moeilijk iets anders, dan de triçoela gedragen hebben.
9	Çiwa (?)	id. id.	
10	Beeld (?)	id. id.	Nandîçwara (?).
11	Brahmâ	id. id.	Het hoofd met cement aangezet, voeten met lotuskussen niet meer aanwezig. Rapp. 1912 p. 97; T.B.G. LV. (1913) p. 476.
12	Singha	id. id.	
13	Relief (sprekend)	id. id.	
14	id. id.	id. id.	
15	id. id.	id. id.	De zetel van de voorste persoon is rond bedoeld. Beeld 159 zit op een dergelijke gevlochten tabouret.
16	id. id.	Mus. Bat. 393*b* (5266)	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913, p. XLV.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
17	Relief (sprekend)	Wiṣṇoe-tempel, Prambanan.	Reeds 26 Mei 1916 te Prambanan aangekomen. Brief Rothe 28 Nov. 1919; Verg. O.V. 1916 p. 9.
18	Wiṣṇoe en Çakti	Mus. Bat. 18*g* (5267)	O.V 1912 p. 78; Not. 1913 p. XLV; Rapp. 1912 p. 97; IJzerman, Atlas, pl. XXI fig. 83. In drie stukken.
19	Wâmana-awatâra	Zuidmuur, Prambanan	Rapp. 1912 p. 97; IJzerman, Atlas, pl. XXI fig. 85. Thans alleen het bovengedeelte in twee stukken aanwezig. Reeds in 1919, brief Rothe 28 Nov. 1919.
20	Relief (sprekend)	id. id.	Rapp. 1912 p. 97; 26 Mei 1916 te Prambanan aangekomen, brief Rothe 28 Nov. 1919. Vergl. O.V. 1916 p. p. 9.
21	Narasingha	id. id.	Rapp. 1912 p. 97; IJzerman, Atlas pl. XXI fig. 84. Thans twee stukken aanwezig, in het midden ontbreekt een gedeelte. O. V. 1912 p. 78.
22	Relief	Balustrade Çiwatempel, al of niet herplaatst	
23	id.	id. id.	
24	id.	id. id.	
25	id.	id. id.	
26	id.	id. id.	
27	id.	Bij den Brahmâtempel op den grond uitgezet	Afkomstig van de balustrade v. d. Brahmâtempel.
28	id.	id. id.	id.
29	id.	Bij den Wiṣṇoetempel op den grond uitgezet	Afkomstig van de balustrade v. d. Wiṣṇoetempel.
30	id.	id. id.	id.
31	id.	Prambanan	Afkomstig van het soubasement van een der tempels op het boventerrein. Rapp. 1912 p. 98; T.B.G. LV (1913) p. 483, dus van den zg. Haṃsatempel volgens Jochim.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
32	Voetstuk	Prambanan	
33	Topstuk (kĕbĕn)	id.	
34	Topstuk	id.	
35	id.	id.	
36	id.	id.	
37	Spuier (makara)	Herplaatst, Çiwatempel	
38	Singha	Zuidmuur, Prambanan	Pendant van No. 12.
39	Spuier (makara)	Herplaatst, Çiwatempel	
40	Urn	Zuidmuur, Prambanan	
41	Tjaitja	Mus. Bat. 446*b* (5268)	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. XLV.
42	Târâ	Zuidmuur, Prambanan	Het achterstuk is in drieën gebroken. Foto O. D. 2115.
43	id.	id. id.	Bij Knebel onvolledig beschreven. Een lotusstengel wortelt in het zaadbed van het lotuskussen, heeft waarschijnlijk door de linkerhand geloopen; op het ruggestuk zijn stengel en blad nog te zien (bloem met embleem afgebroken). Foto O.D. 2114.
44	Bodhisattwa	id. id.	Achterstuk links boven afgebroken. Mañdjoeçrî? Foto O.D. 2113; Krom, Inleiding 2e dr. II p. 14.
45	id.	id. id.	Rechterhelft van de glorie afgebroken. Mañdjoeçrî? Foto O.D. 2112; Krom, Inleiding 2e dr. II p. 14.
46	id.	Residentserf Djocja	Mañdjoeçrī. IJzerman. Beschrijving enz. Plaat I rechts; p. 126 No. 8. Hoog 1.05 M. Cat. Groneman p. 28 Foto O.D. 2110/2111. O.V. 1915 p. 11 lees: Noordtempel, Zuidportaalnis. Krom, Inleiding 2e dr. II p. 718.
47	Bodhisattwakop	Niet teruggevonden	Rothe teekent reeds aan, dat No. 47 ontbreekt, brief 28 Nov. 1919. Rapp. 1912 p. 98; verg. No. 318.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
48	Bodhisattwa Maitreya	Mus. Bat. 248*c* (5269)	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. XLV; IJzerman, Beschrijving enz. plaat I links, p. 126 No. 7. Zooals in Not. 1913 vermeld wordt is het een Maitreya. Zie ook T.B.G. LIV (1912) p. 427 vlgg. en fig. 2. Hoog 1.05 M. Verg Cat. Groneman p. 28. Rapp. 1912 p. 99 Foto O.D. 1206 en 1207 Krom. Inleiding 2e dr. II p. 7.
49	Bodhisattwa Mañdjoeçrî	Zuidmuur, Prambanan	Hoogte 1.05 M. Verg. Cat. Groneman p. 28. Waarschijnlijk is dit No. 16 (p. 127) van IJzerman. Rapp. 1912 p. 99; Foto O.D. 2108. O.V. 1915 p. 11 lees: Zuidtempel, Zuidportaalnis. Krom, Inleiding, 2e dr. II p. 7, 8.
50	Dhyâni-Boeddha	Prambanan	Rapp. 1912 p. 100.
51	Drempel met inscriptie	Mus. Bat. D. 142	O.V. 1917 p. 50. In de Notulen nergens onder de aanwinsten te vinden.
52	Vrouwebeeld	Zuidmuur, Prambanan	
53	Mannebeeld	id. id.	Door de linkerhand loopt een stengel, die op het achterstuk eindigt in een oetpala met een wadjra erop. Ondanks de cementeering is nog uit te maken, dat we met Wadjrapâṇi te doen hebben. Cat. Groneman p. 32; Rapp. 1912 p. 100.
54	Mannebeeld	Mus. Bat. 5788	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921. Bijl. XI p. 385.
55	Bodhisattwa	Zuidmuur, Prambanan	Rapp. 1912 p. 100.
56	Amitâbha	id. id.	Gronemans opgave: 1.38 M. is hier verkeerd.
57	Bodhisattwa	id. id.	Mañdjoeçrî? Krom, Inleiding H. J. Kunst 2e dr. II p. 22.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
58	Steenblok met inscriptie	Mus. Bat. D. 128.	O.V. 1912 p. 26 en 78; Not. 1913 p. LX. De inscriptie luidt: hyang mahodadhi. verg. No. 80.
59	Amitâbha	Zuidmuur, Prambanan	Kop verdwenen, O.V. 1912 p. 26; Rapp. 1912 p. 100.
60	Makara	id. id.	Rapp. 1912 p. 101.
61	Nandi	id. id.	
62	Râkṣasa	id. id.	Gelaat gerestaureerd, heeft niets meer van een râkṣasa. Pendant van 191?
63	Wiṣṇoe	id. id.	Waarschijnlijk heeft de rechterachterhand een vlammend rad gedragen. Cat. Groneman p. 40/41; Rapp. 1912 p. 101.
64	Gaṇeça	Residentserf Djocja	
65	Gaṇeça	Prambanan	Zwaar bepleisterd en gerestaureerd, niet in de collectie opgenomen.
66	Çiwa	Zuidmuur, Prambanan	Het geheele gelaat gerestaureerd.
67	Doergâ	Residentserf Djocja	
68	id.	id. id.	Rapp. 1912 p. 101.
69	Mahâyogi	Zuidmuur, Prambanan	Rechterhand afgebroken.
70	Çiwa (?)	Prambanan	Het beeld, dat dit nummer draagt beantwoordt niet aan Knebels beschrijving. De rechterhand heeft een bidsnoer vast. Daar Groneman de nummers 70 en 71 niet in zijn Catalogus heeft beschreven, was vergelijking niet mogelijk. Zoowel Knebel's No. 70, als het tegenwoordige zijn echter van weinig belang. Niet opgenomen in de collectie.
71	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	
72	Koewera	id. id.	
73	Brahmâ	Mus. Bat. 5789	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921, Bijlage XI p. 385.
74	Saraswatî	Zuidmuur, Prambanan	Achterstuk en glorie afgebroken, rechterhand eveneens.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
75	Pauw	Zuidmuur, Prambanan	Gecementeerd. Geheel gelijk aan No. 206.
76	Çakti van Wiṣṇoe	Mus. Bat. 5790	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921, Bijlage XI. p. 385.
77	Wiṣṇoe	Zuidmuur, Prambanan	Beide voorhanden met rond voorwerp. De rechterachterhand is afgebroken. Verg. Cat. Groneman p. 39. Knebel kan dus geen discus daarin hebben gezien.
78	Indranî	Residentserf Djocja	Slechts benedenhelft over; beenen en een gedeelte der linkerhand. Slurf van den olifant eveneens afgebroken.
79	Brahmâ of Trimoerti	Zuidmuur, Prambanan	
80	Steenblok met inscriptie	Mus. Bat. D. 143	De inscriptie luidt: Çrî Mahârâja. Bij Knebel inscr. 58 en 80 verwisseld. O. V. 1912 p. 26; In de Notulen is de aanwinst niet vermeld.
81	id.	Niet aangetroffen	Ook door Rothe niet aangetroffen. (Brief 28 Nov. 1919).
82	id.	Mus. Bat. D. 129	O. V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. LXI.
83	Soerya	Zuidmuur, Prambanan	
84	God en Çakti	id. id.	Afk. van het Diëng-plateau? Zelfde stijl als Mus. Bat. No. 5547-5553. (Not. 1914 p. 169, 170).
85	id.	id. id.	Tusschen de beide glories een groote padma.
86	Râkṣasa-kop	id. id.	Rapp. 1912 p. 101.
87	Trimoerti	id. id.	Rechtervoorhand en het voorwerp uit de linkervoorhand afgebroken.
88	Onderstuk van een beeld	id. id.	Van het door Knebel beschrevene werd alleen het onderdeel: gekruiste beenen op een door een demon gedragen kussen aangetroffen. Reeds in 1919, brief Rothe 28 Nov. 1919.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
89	Mannebeeld	Prambanan	Gepleisterd en gerestaureerd, niet in de collectie opgenomen.
90	Mahâyogi	Op het erf van den heer Perquin, Djocja	Brief Rothe 4 Febr. 1920.
91	id.	Niet aangetroffen	Een ongenummerde goeroe, waarvan de afmeting niet klopt met de door Knebel en Groneman vermelde, werd niet in de collectie opgenomen.
92	id.	Zuidmuur, Prambanan	Rechterzijde v/h achterstuk afgebroken.
93	id.	id. id.	De rechterdevoot houdt een tjamara.
94	Vrouwebeeld	id. id.	Geen vrouwensnoer, maar oepawîta; de bloem op het achterstuk is valsch.
95	Lotuskussen	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen. Rapp. 1912 p. 101; Cat. Groneman p. 30; O.V. 1912 p. 78.
96	Voetstuk met lotuskussen	id.	
97	Relief	Bij den Wiṣṇoetempel op den grond uitgezet	Afkomstig van de balustrade van den Wiṣṇoetempel.
98	Makaraspuier	Prambanan	
99	Mannebeeld	Zuidmuur, Prambanan	
100	Topstuk (kĕbĕn)	Prambanan	
101	Bodhisattwa	Residentserf Djocja	In de kroon een Amitâbhabeeldje. Awalokiteçwara. Rapp. 1912 p. 95
102	id.	id. id.	Rapp. 1912 p. 93/94.
103	Relief	Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; het is in 1916 naar Prambanan gebracht. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
104	Ratnasambhawa	Zuidmuur, Prambanan	Het is thans niet te zien of men met Ratnasambhawa of met Akṣobhya te doen heeft, de rechterhand is een brok cement.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
105	Nandi	Residentserf Djocja	
106	Amitâbha	id. id.	Op cementen onderstuk gemetseld, zoodat het glorievormig achterstuk eenigszins voorover helt. De duimtoppen raken elkaar niet. Rapp. 1912 p. 93/94 en p. 100.
107	Relief	Prambanan	Volgens O.V. 1912 te Djocja; is in 1916 naar Prambanan teruggebracht. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
108	Bodhisattwa	Residentserf Djocja	Rapp. 1912 p. 93/94, Vierarmige Awalokiteçwara, de „sierlijk gestileerde knop" is thans afgebroken. Op foto van Kinsbergen 189 nog niet gecementeerd.
109	Doergâ	id. id.	
110	Twee makara's	Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja, thans te Prambanan aangetroffen. Verg. Rapp. 1912 p. 92. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
111	Bodhisattwa	Residentserf Djocja	Wadjrapâṇi Rapp. 1912 p. 95.
112	Yoni	id. id.	
113	Râkṣasa	id. id.	Rapp. 1912 p. 93.
114	id.	id. id.	id. id.
115	id.	id. id.	id. id.
116	id.	id. id.	id. id. Gecementeerd en geteerd, kop los. Hoog ± 55 c.M.
117	Amitâbha	id. id.	Volgens O.V. 1912 naar Magelang vervoerd, verg. Rapp. 1912 p. 95. Jochim noemt ook 117a, geheel gelijk aan 117 en te Djocja aanwezig; m.i. is dit No. 225 van Cat. Knebel.
118	Râkṣasa	id. id.	Pendant van 133. Rapp. 1912 p. 93; afk. van tj. Kalasan.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
119	Amitâbha	Residentserf Djocja	
120	Relief	Wiṣṇoetempel, Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; 28 Mei 1916 naar Prambanan gebracht (Vergelijk O.V. 1916. p. 9), Brief Rothe 28 Nov. 1919.
121	Makara	Residentserf Djocja	
122	Târâ	id. id.	Achter den rug een afzonderlijk kussen. Rapp. 1912 p. 95.
123	Relief (sprekend)	Wiṣṇoetempel, Prambanan.	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; 28 Mei 1916 naar Prambanan gebracht. (Verg. O.V. 1916 p. 9) Brief Rothe 28 Nov. 1919.
124	Makara	Prambanan	
125	Amitâbha	Residentserf Djocja	Rapp. 1912 p. 95.
126	Relief	id. id.	
127	Makara	Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja, thans te Prambanan aangetroffen. Verg. Rapp. 1912 p. 92. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
128	Bodhisattwa (Mañdjoeçrî?)	Residentserf Djocja.	Rapp. 1912 p. 95. De horens van de maansikkel wijzen natuurlijk niet op afkomst van Plaosan, wel de stijl, o. a. het afzonderlijk kussen achter den rug en de vorm van het achterstuk.
129	Relief (sprekend)	Wiṣṇoetempel. Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; 28 Mei 1916 naar Prambanan gebracht (verg. O.V. 1916, p. 9). Brief Rothe 28 Nov. 1919.
130	Makara	Residentserf Djocja	
131	Amitâbha	id. id.	
132	Relief	Wiṣṇoetempel Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; 28 Mei 1916 naar Prambanan gebracht (verg. O. V. 1916 p. 9). Brief Rothe 28 Nov. 1919.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
133	Râkṣasa	Residentserf Djocja	Rapp. 1912 p. 93. Bijzonder mooi exemplaar, afk. van tj. Kalasan.
134	Makara	Zuidmuur, Prambanan	
135	Zuil	Residentserf Djocja	Rapp. 1912 p. 96; Krom. Inleiding plaat 10.
136	Amitâbha	id. id.	Voor rechterdij lees: linkerdij. Rapp. 1912 p. 95.
137	Bodhisattwa	id. id.	
138	id.	id. id.	
139	id.	id. id,	
140	Akṣobhya	id. id.	
141	Amitâbha	id. id.	
142	Relief	Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 te Djocja; in 1916 naar Prambanan gebracht. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
143	Ratnasambhawa	Residentserf Djocja	Achter den rug een afzonderlijk kussen. Foto O.D. No. 318.
144	Singha	id. id.	
145	id.	id. id.	
146	Amitâbha	id. id.	
147	Râkṣasa	Zuidmuur, Prambanan	Volgens O. V. 1912 p. 78 te Djocja; uit Rapp. 1902 p. 98 blijkt, dat het stuk reeds in 1902 bij de verzameling was geplaatst, die later naar Magelang is vervoerd. Brief Rothe 28 Nov. 1919.
148	Gaṇeça	id. id.	Van de olifantshaak is alleen de steel over. Hoog 1.25 M.
149	Yoni	Mus. Bat. 5791	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921 p. 386.
150	Akṣobhya	Mus. Bat. 5792	Not. 1921 p. 386; O. V. 1917 p. 50 niet vermeld.
151	Gaṇeça	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
152	Mannebeeld	Zuidmuur, Prambanan	
153	Doergâ	id. id.	Het beeld is achtarmig, in de eerste rechterachterhand een tjakra, in de derde de staart van den buffel. In de eerste linkerachterhand een sangka, in de tweede een schild (?). Hoog 1 M. Ondanks deze verschillen moet Knebel onder No. 153 hetzelfde beeld hebben beschreven, dat nu het nummer draagt (door Rothe was het 265 genummerd).
154	Çiwa	id. id.	
155	id.	id. id.	Mahâyogi, waarvan gelaat met baard is weggebroken; de gecementeerde triçoela is thans verdwenen.
156	Gaṇeça	id. id.	In de rechterachterhand alleen de akṣamala.
157	Mannebeeld	id. id.	Heeft nooit oepawîta gedragen, embleem uit de rechterhand afgebroken.
158	Gaṇeça	id. id.	Vierarmig, maar de achterarmen weggebroken.
159	Mannebeeld	Mus. Bat. 5793	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921 p. 386. Brahmaan.
160	Çiwa	Zuidmuur, Prambanan	De drietand vormt los van het achterstuk een geheel met het beeld.
161	Mahâyogi	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
162	Mannebeeld	id.	id. id.
163	Gaṇeça	id.	id. id.
164	Makara	id.	
165	Akṣobhya	id.	id. id.
166	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	
167	Relief (sprekend)	Wiṣṇoetempel, Prambanan	26 Mei 1916 te Prambanan. Brief Rothe 28 Nov. 1919. Verg. O. V. 1916 p. 9.
168	id. id.	Brahmâtempel, Prambanan	
169	Topstuk (kĕbĕn)	Prambanan	

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
170	Topstuk (kĕbĕn)	Prambanan	
171	id. id.	id.	
172	Estrade	id.	
173	Neut	id.	Ten rechte gedeelte van een gecanneleerd topstuk.
174	Estrade	id.	
175	Makara	id.	Rapp. 1912 p. 101.
176	Amitâbha	Zuidmuur, Prambanan	Het achterstuk is glorievormig; oerṇâ en oeṣṇîṣa aanwezig. Rapp. 1912 p. 101.
177	Gaṇeça	id. id.	
178	Mahâyogi	id. id.	Het „slangelichaam met naar voren gebogen kop" is m.i. een stengel met bloem.
179	Mannebeeld	id. id.	
180	id.	id. id.	
181	Bodhisattwa?	id. id.	
182	Gaṇeça	id. id.	Achterhelft van makoeta en hoed wordt niet gemist; het rechterbeen is met cement aangebracht.
183	Çiwa?	id. id.	M.i. Wiṣṇoe, in de rechterachterhand een gedeelte van de tjakra.
184	Gaṇeça	id. id.	Links op de glorie een gedeelte van de olifantshaak, rechts de akṣamala goed zichtbaar.
185	id.	id. id.	
186	Rĕṣi	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
187	Mannebeeld	id.	id. id.
188	God met Çakti	Zuidmuur, Prambanan	De man houdt de rechterhand voor de borst.
189	Vijfhoofdig vrouwebeeld		In de rechterachterhand de drietand, in de linker de akṣamala. Het overgebleven gedeelte van de rechterdij wijst aan, dat het rechterbeen hoog opgetrokken is geweest.
190	Zonnewagen	id. id.	
191	Râkṣasa	id. id.	Pendant van 62?

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
192	Relief (sprekend)	Wiṣṇoetempel, Prambanan	Rapp. 1912 p. 101. 26 Mei 1916 te P. Brief Rothe 28 Nov. 1919. Verg. O. V. 1916 p. 9.
193	id.	Brahmâtempel, Prambanan	
194	id.	id. id.	
195	Gaṇeça	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
196	Bovendorpel	id.	
197	Topstuk (kĕbĕn)	id.	
198	id.	id.	
199	id.	id.	
200	Bodhisattwa	Zuidmuur, Prambanan	
201	Yoni	id. id.	
202	Mannebeeld	id. di.	Kop afgebroken. O. V. 1921 p. 26. Achterstuk ruitvormig.
203	Singha	id. id.	
204	Bodhisattwa	id. id.	De linkerhand rust in den schoot.
205	Vrouwebeeld	id. id.	De lotusknop is m.i. een knop van de padma, de „ontluikende knop" een oetpala.
206	Pauw	id. id.	Gelijk aan No. 75.
207	Mannebeeld	id. id.	Haartooi gerestaureerd.
208	Voetstuk	Prambanan	
209	id.	id.	
210	Topstuk (kĕbĕn)	id.	
211	Nandi	id.	Niet opgenomen in de collectie.
212	Singha	id.	id. id.
213	Gaṇeça	id.	id. id.
214	id.	id.	id. id.
215	Mannebeeld	id.	id. id.
216	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	
217	id.	Prambanan	Niet opgenomen in de collectie.
218	id.	Zuidmuur, Prambanan	Derde rechterachterhand tjakra, derde linkerachterhand sangka (?).
219	Onvoltooide Bodhisattwa	id. id.	Waarschijnlijk afgekeurd exemplaar.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
220	Voet op kussen	Niet aangetroffen	O.V. 1912 p. 78. Ook door Rothe niet gevonden, zooals blijkt uit zijn brief van 4 Febr. 1920. 't benedenstuk van 21 had hij eerst 220 genummerd. Misschien is No. 220 naar Plaosan teruggebracht?
221	Makara	Prambanan	
222	Steenblok (antefix)	id.	
223	Urn	Niet aangetroffen	Reeds door Rothe niet gevonden. Brief. 28 Nov. 1919.
224	Gedeelte topstuk	Prambanan	
225	Amitâbha	Residentserf Djocja	Volgens O.V. 1912 p. 78 naar Magelang vervoerd. Rapp. 1912 p. 95. Het wordt daar No. 117a genoemd. Vergelijk onder 117.
226	Topstuk (kĕbĕn)	Prambanan	
227	Gaṇeça	id.	Niet in de collectie opgenomen.
228	Mahâyogi	Zuidmuur, Prambanan	
229	Palmet	Prambanan	
230	God met Çakti	Zuidmuur, Prambanan	De handen der goden grootendeels weg.
231	Makara	Prambanan	
232	Singha	Zuidmuur, Prambanan	
233	Kop	id. id.	
234	Steenblokje	Niet aangetroffen	Ook door Rothe niet gevonden. Brief 28 Nov. 1919.
235	Hand	Zuidmuur, Prambanan	
236	Gelaat	Mus. Bat. 5270 (305 a)	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. XLIV.
237	Kop	Zuidmuur, Prambanan	Volgens O.V. 1912 p. 78 moest dit stuk in het museum te Batavia zijn. Vergelijk echter Not. 1913 p. XLIV, waar wel No. 236 en 239 worden vermeld, maar niet No. 237. Waarschijnlijk is in plaats van No. 237 de ongenummerde kop (O.V. 1912 p. 78) naar Batavia

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
			vervoerd, terwijl No. 237 naar Prambanan is gegaan.
238	Gedeelte van een Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	Het woord „waarschijnlijk" aan het eind van Knebel's beschrijving kan geschrapt worden.
239	Bodhisattwa-kopje	Mus. Bat. 5271 (306 b)	O. V. 1919 p. 78; Not. 1913 p. XLIV.
240	Relief (hoofd)	Zuidmuur, Prambanan	Rapp. 1912 p. 101: in plaats van rechter oor, lees: linker oor.
241	Kop	id. id.	
242	Makaraspuier	Prambanan	
243	Ondervoluut van trapvleugel	id.	
244	id.	id.	
245	Onderkaak makara	id.	
246	Makara	id.	
247	Antefix-palmet	id.	
248	Ondervoluut	id.	
249	God met Çakti	Zuidmuur, Prambanan	In de rechterachterhand van de godin een tjamara.
250	Leeuwekop als spuier	Mus. Bat. 5794	O.V. 1917 p. 50; Not. 1921 p. 387.
251	Topstuk	Prambanan	
252	Leeuwekop	id.	
253	Makara	id.	
254	id.	id.	
255	id.	id.	
256	Yoni	id.	
257	Mahâyogi	Residentserf Djocja	Op de linkerschouder de tjamara.
258	Antefix	Prambanan	
259	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	In plaats van „een embleem, dat verpleisterd is" lees de eerste maal: çangka (?), de tweede maal: olifantshaak.
260	Leeuwekop	Prambanan	
261	Trimoerti	Residentserf Djocja	De triçoela is byna niet te zien.
262	Olifant	Prambanan	
263	Trapvoluut	id.	

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
264	Vrouwebeeld	Prambanan	Hals, hoofd, hooge haartooi weg. Niet in de collectie opgenomen.
265	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	De linkervoorhand houdt een bloemstengel; de bloem, die ongeveer ter hoogte van de schouder moet hebben gezeten, is weggebroken. In plaats van strik (?) lees: strijdbijl. Door Rothe genummerd 68.
266	Mannebeeld	id. id.	Zwaar gecementeerd en gerestaureerd.
267	Vrouwebeeld	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
268	Mannebeeld	id.	id. id. Het gerestaureerde bovengedeelte is verdwenen.
269	Gaṇeça	Zuidmuur, Prambanan	
270	Yoni	Prambanan	
271	Râkṣasa	Zuidmuur, Prambanan	
272	Lingga	Mus. Bat. D 130	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. LXI.
273	Relief (sprekend)	Zuidmuur, Prambanan	
274	Voetstuk	Prambanan	
275	God met Çakti	Zuidmuur, Prambanan	
276	Relief	Prambanan	
277	id.	id.	
278	Topstuk	id.	
279	Hoek-antefix	id.	
280	Beeld in wording	id.	Niet opgenomen in de collectie.
281	Godenbeeld	id.	id. id.
282	Gaṇeça	Zuidmuur, Prambanan	
283	id.	id. id.	
284	Makara	Prambanan	
285	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	„Die rechthoekzijden", lees: drie rechthoekzijden. Bovenste linkerhand schelp (?), onderste het haar van den asoera.
286	Wiṣṇoe	Zuidmuur, Prambanan	Knebel noemt het een Gaṇeça, waarvan de snuit is weggevallen. Het geheele figuur echter wijst op een menschelijk beeld.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
286	Wiṣṇoe	Zuidmuur, Prambanan	In de rechterhand een roset. De achterhanden houden een rad (rechts) en een schelp (links). Rapp. 1912 p. 102.
287	Râkṣasa	id. id.	
288	Gaṇeça	id. id.	
289	Çiwa	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
290	Doergâ	Zuidmuur, Prambanan	De rechtervoorhand houdt een rad, de tweede linkerachterarm een schelp.
291	Gaṇeça	id. id.	Het beeld, dat thans No. 291 draagt beantwoordt niet geheel aan Knebels beschrijving, waarschijnlijk is het later verkeerd overgenummerd. Dit Gaṇeça-beeld heeft de rechtervoorhand naar boven geopend, linkervoorhand is weggevallen met de snuit. De emblemen zijn naast de glorie gebeiteld.
292	Topstuk (kĕbĕn)	Prambanan	
293	Nandi	Zuidmuur, Prambanan	
294	Gaṇeça	id. id.	
295	Relief	Prambanan	
296	Lingga	Zuidmuur, Prambanan	In plaats van hoefijzervormig lees: lingga-vormig.
297	id.	id. id.	Opmerking als bij No. 296.
298	Mannebeeld	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
299	Bodhisattwa	Zuidmuur, Prambanan	
300	Gaṇeça	Prambanan	id. id.
301	Koewera	Zuidmuur, Prambanan	De vraagteekens bij Knebel zijn overbodig.
302	Bodhisattwa	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen.
303	Gaṇeça	id.	id. id.
304	Beeld in wording	id.	id. id.
305	Doerga	Zuidmuur, Prambanan	
306	Beschreven steen	Mus. Bat. D 131	O.V. 1912 p. 78; Not. 1913 p. LXI.
307	Lingga	Prambanan	Niet in de collectie opgenomen, verweerd.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats		Opmerkingen en voornaamste litteratuur
308	Geornamenteerde rand met kinnari's	Prambanan		Niet in de collectie opgenomen, verweerd.
309	Gaṇeça	Zuidmuur, Prambanan		Rapp. 1909 p. 16 en p. 58, No. 24. In de rechterachterhand bidsnoer, daarachter richt zich een naga omhoog, linkerachterhand met attribuut weggeslagen. Vóór tegen het lotuskussen kruipt een marterachtig dier. O.V. 1918 p. 62.
310	Godenbeeld op voetstuk, dat tevens als spuier dienst doet.	id.	id.	Rapp. 1909 p. 56 No. 1. Het ruggestuk is aan beide zijden accoladevormig ingesneden. O.V. 1918 p. 62.
311	Boeddha, waarschijnlijk Akṣobhya.	id.	id.	Lepelvormig achterstuk met glorie, wijze van bewerking, als No. 104, waarschijnlijk dus van Tjandi Boebrah. Hoog 1.17 M.
312	Gaṇeça	id.	id.	Knoop van de slange-oepawîta ligt achter het linkeroor. Hoog 53 c.M.
313	id.	id.	id.	Hoog 1 M.
314	id.	id.	id.	Hoog 56 c.M.
315	id.	id.	id.	Hoog 96 c.M.
316	Awalokiteçwara	id.	id.	De armen zijn bij de schouders weggeslagen, gedeelte van de rechterhand op de knie is gespaard, ligt met den rug naar boven. In de hoofdtooi Amitâbha. 1.20 M.
317	Vogel op voetstuk	id.	id.	48 c.M. Kop ontbreekt.
318	Maitreya	id.	id.	Rechterhand in waramoedra, linkerarm even onder den schouder weggebroken. Stengel stijgt uit het lotuskussen op, buigt zich naar de afgeslagen linkerhand, eindigt op het achterstuk in lotuskelk, waarop vier rozetten. Kop weg, achterstuk door midden. 1 M.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
			IJzerman No. 15 Rapp. 1912 p. 98 No. 47a. T. B.G. LIV (1912) p. 431. Foto O. D. 2109. Verg. No. 47. Krom, Inleiding 2e dr. II p. 7.
319	Gaṇeça	Zuidmuur, Prambanan	Rechterhand met rug naar boven houdt horizontaal tandbrok. 65 c.M.
320	Târâ	id. id.	Rechterhand waramoedra, door linker lotusstengel, eindigend in kelk, waarop wadjra. Achterstuk met vlammenrand. 1.05 M. Çakti van Wadjrapâṇi, afk. van Plaosan?
321	Wiṣṇoe	id. id.	Staand, vierarmig. Links van den god ligt een devoot geknield. 46 c.M.
322	Nandi	id. id.	Lang 52, hoog 30 c.M.
323	Gaṇeça (?)	id. id.	Verminkt en verweerd beeld met voetzolen tegen elkaar, zittend op zeer hoog dubbel lotuskussen op steenplaat. Armen, gelaat, hoofdtooi weg, groote ooren zichtbaar. De knieën geheel glad, daarop kan geen lichaamsdeel of voorwerp gerust hebben. 53 c.M.
324	Beeld in nis	id. id.	Kala-makara-omlijsting. Beide handen van het beeld opgeheven met lotuskelk. 1.03 M.
325	Warâha (?)	id. id.	Zittend met gekruiste beenen, de handen op de knieën, ieder met een voorwerp, de rechter met den rug naar boven. Geen oepawîta of vrouwensnoer. Gelaat gedeeltelijk weggeslagen, kan geen menschelijk gelaat zijn geweest. 60 c.M.
326	Gaṇeça	id. id.	46 c.M.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
327	Koewera	Zuidmuur, Prambanan	Verminkt, fraai van bewerking, verg. No 329, 330, 331 en 334. Afkomstig van Tjandi Asoe; IJzerman, p. 92. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg. Plaat tegenover p. 507, fig. 1. Het eveneens daar gereproduceerde beeld No. 2 is als te verminkt niet in de collectie opgenomen en heeft ook geen nummer gekregen.
328	Târâ	id. id.	Rechterhand op de knie met roset, linker hield waarschijnlijk de lotusstengel, waarvan het beloop verder is te volgen tot op het achterstuk, waar hij eindigt in een open padma. 1 M. Afkomstig van Plaosan?
329	Koewera	id. id.	Verg. No. 327. 330 331 en 334. IJzerman, p. 92. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg. No. 5. Afk. van tj. Asoe.
330	id.	id. id.	Verg. No. 327, 329, 331 en 334. IJzerman, p. 92. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg. No. 6. Afk. van tj. Asoe.
331	id.	id. id.	Verg. No. 327, 329, 331, en 334. IJzerman, p. 92. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg. No. 4. Afk. van tj. Asoe.
332	Caṇeça	id. id.	Rechterhand met rug naar buiten, houdt verticaal tandbrok. 82 cM.
333	Nandi	id. id.	Kop onevenredig groot; lijkt meer op een kalf, dan op een volwassen rund. Lang 1.10 M.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
334	Koewera	Zuidmuur, Prambanan	Verg. No. 327, 329, 330, 331. IJzerman, p. 92. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 505 vlgg. No. 3. Afk. van tj. Asoe.
335	Gaṇeça	id. id.	Rechterhand met den rug naar buiten, houdt verticaal tandbrok vast. 60 cM.
336	Mannebeeld	id. id.	Staand, doorzakkend in de linkerknie, hand op de heup; rechterhand steunend op knots, deze is niet rond gebeiteld, maar op zij een recht vlak. De geheele opzet wijst op een nisbeeld. 96 cM.
337	Boeddha, waarschijnlijk Ratnasambhawa	id. id.	De rechterhand is afgebroken, op de knie zijn geen sporen van de afhangende vingers te zien, terwijl de armhouding wijst op waramoedra of bhoemisparçamoedra. 1 M. Afkomstig van Plaosan?
338	Amitâbha	id. id.	Kop met gedeelte van glorie weg. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 508 vlgg. met plaat. 70 cM. verg. No. 339.
339	id.	id. id.	Kop met glorie weg. Dezelfde wijze van bewerking als No. 338, maar iets grooter. Doordat er meer is weggebroken, is de hoogte slechts 67 cM. Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 508 vlgg. met plaat.
340	Târâ	id. id.	Rechterhand open op de knie, linker weg, stengel langs de arm naar boven, vormt open padma bij de schouder. 1 M. Afkomstig van Plaosan?

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
341	Godin	Zuidmuur, Prambanan	Vierarmig, zittend, rechterhand neerhangend met opstaand zwaard, achterhand met bidsnoer, linkerhanden met emblemen beide weg; links van de godin zit een persoon met de handen voor het lichaam met roset. 53 cM.
342	Akṣobhya	id. id.	Kop weg, achterstuk gedeeltelijk, afzonderlijk rugkussen. Bewerking als No. 337. 75 cM. Afkomstig van Plaosan?
343	Gaṇeça	id. id.	
344	Harihara	id. id.	Bovenhelft, vierarmig; achterhanden rechts drietand, links gevleugelde schelp. Gelaat en hoofdtooi weg. Merkwaardig dikke glorie van 8 cM. 65 cM.
345	Bodhisttwa	id. id.	Lotuskussen rust op voetstuk, met banden versierd en vóór met een leeuwtje, waarop de voet rust van de in lalitâsana zittende god. Kop met achterstuk weg, rechterhand eveneens. Linker op de knie met rug naar boven. Naast de linkerschouder een open padma op stengel. 57 cM.
346	Torso van Brahmâ	id. id.	Achtarmig, twee rechterhanden en een linker vóór het lichaam, andere twee rechterarmen weg. Links twee naar beneden hangend zonder attribuut, de vierde weg. Onder de knieën weggebroken. IJzerman, Atlas pl. XVIII fig. 71. T. B. G. LV (1913) p. 475 met plaat, fig. 4.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
347	Bodhisattwa	Zuidmuur, Prambanan	Kop weg, rechterhand met roset op de knie, linker weg, een bloemstengel wortelt in het lotuskussen, maar is afgebroken. 47 c.M.
348	Gaṇeça	id. id.	Rechterhand met de rug naar boven met een horizontaal tandbrok, dat zich naar buiten ombuigt. 50 c.M.
349	Torso van een Brahmâ	id. id.	Zesarmig; de eerste rechterhand houdt een zwaard opgeheven voor de borst, de tweede is weg, de derde heeft een pijl; van de attributen der linkerhanden is niets te herkennen. 55 c.M. IJzerman, Atlas pl. XVIII fig. 72. T. B. G. LV (1913) p. 475 vlgg. met plaat, fig. 5.
350	Mannebeeld	id. id.	De linkerhand steunt op een knots, die aan het eind knopvormig verdikt is, de rechter op de heup. 72 c.M.
351	Akṣobhya	id. id.	Zonder hoofd of glorie. 60 c.M.
352	Torso van god of Bodhisattwa	Prambanan	Rechterhand voor de borst met de oepawîta er door. Niet in de collectie opgenomen. 50 c.M.
353	Voeten op lotuskussen	id.	Niet in de collectie opgenomen. Behoord hebbend bij No. 346? Rechts schijnt een stengel te wortelen.
354	Nandi	Zuidmuur, Prambanan	Lang 1.15. Hoog 60 c.M.
355	Pâṇḍoerawasinî	id. id.	IJzerman, p. 37 en Atlas Pl. XVIII fig. 68, Rapp. 1909 p. 58, waar we in plaats van Akṣobhyabeeldje natuurlijk Amitâbha-beeldje moeten lezen.

Nummer	Omschrijving	Tegenwoordige plaats	Opmerkingen en voornaamste litteratuur
355	Pâṇḍoerawasinî	Zuidmuur, Prambanan	T.B.G. LV (1913). Lotus en nis met beeldje door Rothe met damar sela weer vastgezet. (brief 19 Juni 1918). O.V. 1918. p. 62.
356	Dorpel	id. id.	Rapp. 1909 p. 6. Rapp. 1912 p. 102.
357	Boeddhakop	id. id.	Geen oerṇâ.
358	id.	id. id.	id. id.
359	id.	id. id.	
360	id.	id. id.	id. id.
361	id.	id. id.	
362	id.	id. id.	id. id.
363	id.	id. id.	id. id.
364	id.	id. id.	
365	id.	id. id.	id. id.
366	id.	id. id.	
367	Godenkop	id. id.	
368	Bodhisattwakop	id. id.	Foto O.D. 3454, afk. van Plaosan.
369	id.	id. id.	
370	id.	id. id.	Met gedeeltelijk achterstuk en glorie. Halve maan achter den nek, oerṇâ.
371	Leeuwtje	id. id.	Zaadsnoer uit den bek hangend.
372	Antefix	id. id.	Kalakop, baksteen.
373	id.	id. id.	Kop in omlijsting, baksteen.
374	Relief	id. id.	Zittend vrouwebeeldje, beide handen omhoog met een lotus.
375	Vrouwebeeldje	id. id.	Half voltooid. Voorhanden in de schoot, linker achterhand met half voltooid attribuut, rechter nog niet gebeiteld.

OUDHEDEN IN PARTICULIER BEZIT

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

I. Het Sriwedari-Museum te Solo.

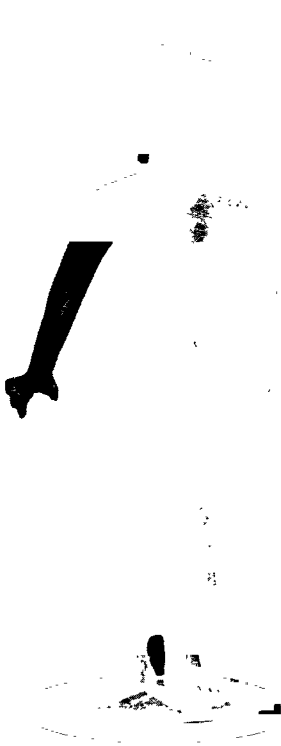
Een gedeelte van de b r o n z e n voorwerpen der collectie in het Sriwedari museum te Solo is afkomstig van de dalem van R. M. Toemenggoeng Reksadiningrat, den jongeren broeder van den vroegeren Rijksbestuurder, en werd in 1910 door Knebel beschreven (Rapp. Oudh. Comm. 1910 p. 64 vlg.). Door denzelfden Rijksbestuurder werd de collectie naar het Sriwedari-Museum overgebracht en in den loop van de jaren door latere vondsten niet onbelangrijk uitgebreid. Enkele beelden, die in 1910 blijkens een toen gemaakte foto (no. 1652) tot de verzameling behoorden, o.a. een groote vier-armige Mahādewa, zijn thans niet meer aanwezig.

Van de vindplaatsen der bronzen en gouden voorwerpen is, op enkele uitzonderingen na, geen aanteekening gehouden. Volgens mededeeling van den tegenwoordigen conservator P. A. Hadiwidjojo zouden de meeste stukken uit het Klatensche afkomstig zijn.

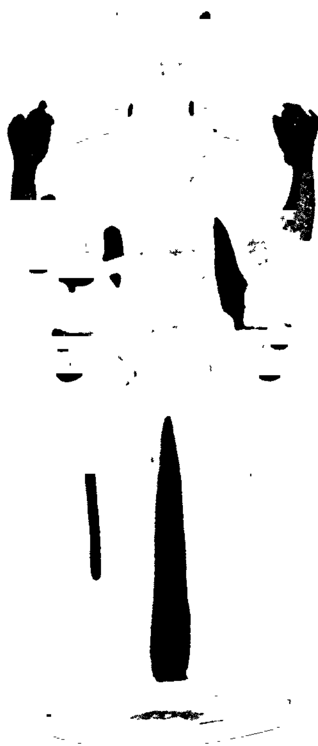
Ofschoon, zooals reeds gezegd, een gedeelte der bronsverzameling reeds een beschrijver in Knebel gevonden heeft, leek het ons niet overbodig de geheele collectie nog eens op te nemen en de korte beschrijving, vergezeld van de afbeeldingen der merkwaardigste stukken, te publiceeren. Wij laten deze beschrijving aansluiten aan Dr. Krom's bekende verhandeling „De Buddhistische Bronzen in het Museum te Batavia (Rapp. Oudh. Dienst 1912 p. 1. vlg.). (Afk.: BBMB). Voor de a l g e m e e n e kenmerken der diverse godheden verwijzen wij naar deze studie en noteeren slechts waar er zich afwijkingen of bijzonderheden voordoen. Zoo zijn b.v. bij de Akṣobhya-beeldjes de gewone Buddha-kenteekenen, noch de bhūmisparça-mudrā van de rechterhand vermeld. Wel wordt geconstateerd als b.v. de ūrṇā ontbreekt. Waar het noodig was onze determinatie nader toe te lichten hebben wij dat in een Aanteekening aan het slot van de beschrijving gedaan.

Behalve de bronzen beeldjes bevat de collectie nog een vrij groot aantal bronzen voorwerpen als muziekinstrumenten, offerbenoodigdheden, keukengereedschap, enz. welke uit de beschrijvingen in de catalogi van Batavia en Leiden genoegzaam bekend mogen worden geacht. Wij hebben hier volstaan met alleen de bijzonder fraaie of merkwaardige exemplaren iets uitvoeriger te beschrijven en af te beelden, terwijl wij van de gewone modellen onder verwijzing naar de genoemde catalogi (Afk. Gr. en Jb.) alleen het nummer en de benaming vermelden. Hetzelfde geldt voor de g o u d e n voorwerpen als vingerringen, oorsieraden enz.

De s t e e n e n beelden waarvan een gedeelte is opgesteld in het achtervertrek in het Museum, de rest in het park (kebon radja) achter het Museum (beschreven door Knebel R. O. C. 1910 p. 72 vlg.) zijn bijna zonder uitzondering zwaar gekalkt

1

2

3

4

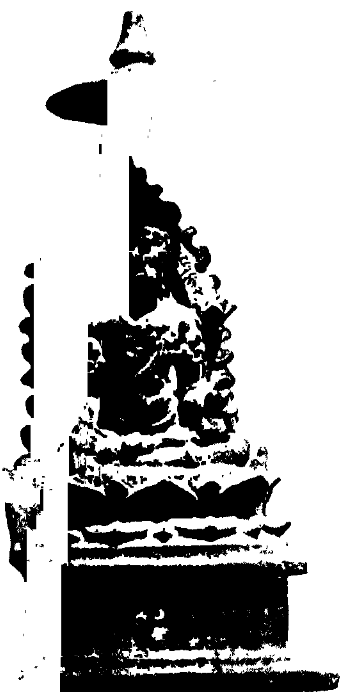
5

6

Sriwedari-Museum te Solo.

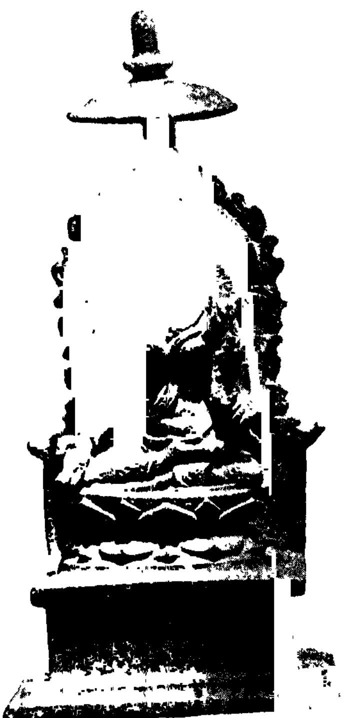
1. *Staande Buddha-figuur (No. 5).*
2. *Bodhisattwa? (No. 29).*
3. *Staande Buddha-figuur (No. 11).*
4. *Maitreya (No. 32).*
5. *Wairocana (No. 14).*
6. *Mañjuçrī als Ādibuddha (No. 16).*

7

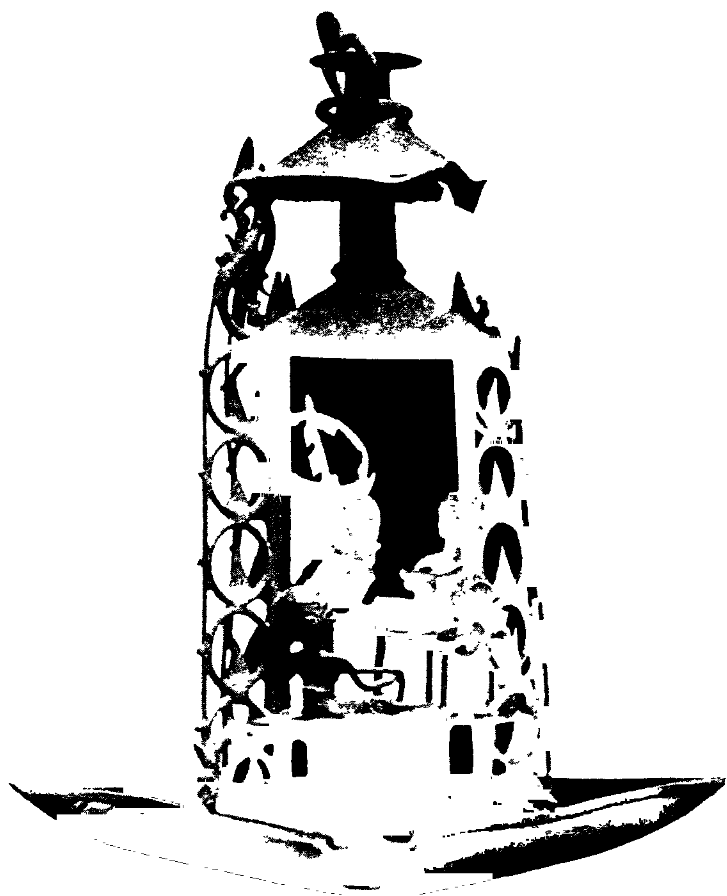
8

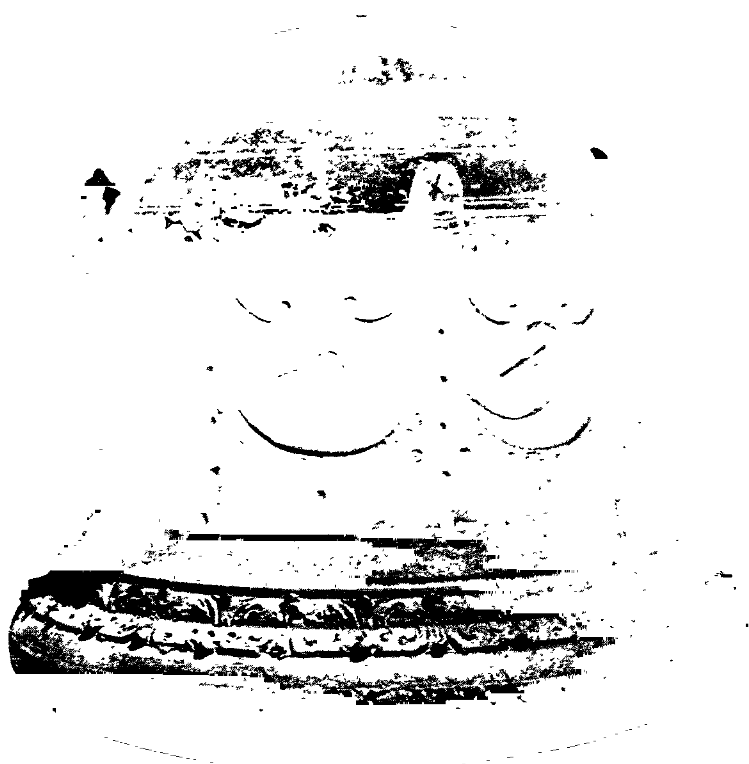
9

Sriwedari-Museum te Solo.

7. Padmapāṇi (No. 23).
8. Onbekende Voorstelling (No. 31).
9. Mārīcī (No. 22).

10

11

Sriwedari-Museum te Solo.

10. Bronzen lamp (No. 42).
11. Bronzen klok (No. 11).

12

13

14

15

Sriwedari-Museum te Solo.

12. *Durgā (No. 19).*
13. *Makara-ornament (No. 18).*
14. *Trimūrti (No. 5).*
15. *Relief-voorstelling van een vogel, op den rug een triçula of wajra dragend.*

of geteerd en geven op enkele curieuze stukken na, waarvan we de afbeeldingen reproduceeren, geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Ten slotte brengen we hier gaarne dank aan den conservator, P. A. Hadiwidjojo, voor de welwillendheid, waarmede hij ons in de gelegenheid gesteld heeft de collectie te beschrijven en te fotografeeren.

A. BRONZEN VOORWERPEN.

I. Buddhistische beelden.

a. Mannelijke godheden.

B u d d h a ' s.

A k ṣ o b h y a (BBMB. p. 3).

No. 2. Zonder voetstuk of lotuskussen. Onder het zitvlak een pin ter bevestiging in een voetstuk. Ovale schijf als glorie.

Hoog 6.5.

No. 3. (Kn. no. 16). Langwerpig zeskantig voetstuk, waarop ovaal zitkussen. Open achterstuk van boven afgerond met vlammenrand. Onversierde ovale ring als glorie.

Linkerhand in den schoot met slip van het monnikskleed. Puntige uṣṇīṣa.

Misschien valsch.

Hoog 26.5.; br. 15.

No. 4. Langwerpig rechthoekig voetstuk; aan den voorkant afgebroken. Ovaal dubbel lotuskussen. Ovale schijf als glorie.

Op den top van den uṣṇīṣa een verhevenheid in den vorm van een juweel.

Hoog 9.5.

No. 33b. (Kn. No. 8). Hoog voetstuk in X-vorm op vier pootjes; geen lotuskussen. Rugleuning met makara-arabesken aan de beneden-hoeken. Ovale glorie met vlammenrand; daarboven tak van bodhi-boom.

De linkerhand in den schoot. Geen ūrṇā. Op de uṣṇīṣa een wajraknop.

Hoog 17.5.

W a i r o c a n a (BBMB. p. 9).

No. 14. Buddha-figuur tot het midden afgebroken. Handen in dharmacakramudrā. Links van het hoofd een fragment van een ovale glorie met vlammenrand. Op den uṣṇīṣa de bovenhelft van een wajra of triçūla. Geen ūrṇā.

Rechts van het lichaam een gedeelte van het rijk bewerkte achterstuk van een troonzetel. Ter hoogte van den elleboog een wegvluchtend leeuwtje met hoog opgekrulden staart; daarboven rustend op een eenvoudig geprofileerde colonnette de dwarsbalk van de rugleuning, eindigend in een makara. Ter zijde van de makara

rijst een Bodhisattwa-figuur met ovale glorie boven den dwarsbalk uit; in de rechterhand een langwerpig voorwerp (de steel van een lotus ?); de linkerhand afgebroken *(pl. no. 5)*.

Hoog 11.5.

No. 15. Vierkant onversierd voetstuk. Ovaal dubbel lotuskussen. Nisvormig achterstuk met vlammenrand, aan de beide beneden zijkanten uitloopend in een makara-arabesk. Zonnescherm.

Omklemt met de rechterhand de wijsvinger van de linkerhand (dhwaja-mudrā). Op de uṣṇīṣa een verhevenheid in den vorm van een juweel.

Hoog tot den punt van het zonnescherm 15.

No. 10. Vierkant voetstuk op pootjes. Rond dubbel lotuskussen. Zonder achterstuk of glorie.

De rechterhand in witarka-mudrā, de linkerhand in den schoot. Geen ūrṇa. Het gelaat en de linkerzijde van het lichaam sterk verweerd.

Hoog 9, br. 5.

A m i t ā b h a (BBMB. p. 10).

No. 6 (Kn. no. 7). Rechthoekig voetstuk met schuin oploopende zijkanten. Ovaal dubbel lotuskussen. Rond achterstuk met gevlamden rand, opengewerkt en versierd met rozetten. Op de achterzijde van het voetstuk twee medaillons met de Buddhistische geloofsbelijdenis in Nāgarī-karakters in relief. Beide schouders door het kleed bedekt.

Hoog 17.

No. 7 (Kn. no. 13). Zonder voetstuk, lotuskussen of glorie. Op de uṣṇīṣa een triçūla of bovenhelft van een wajra. Het gewaad vertoont een eigenaardige rimpeling op den schouder, den linkerarm en de beide dijen.

Hoog 6.

S t a a n d e B u d d h a ' s (BBMB. p. 14).

No. 1 (Kn. no. 20). Vierkant voetstuk met palmetten op de hoeken en in het midden der zijvlakken. Dubbel rond lotuskussen. Nisvormig, opengewerkt achterstuk met gevlamden rand en geheel verlijnd kala-makara-ornament; pin voor zonnescherm, dat ontbreekt. Rechterhand in wara-madrā. Linkerhand met slip van het monnikskleed. Hoofd en bovengedeelte van den romp sterk verweerd.

Hoog 21.

No. 5. Zonder voetstuk of lotuskussen. Op den rug twee ringen voor zonnescherm, dat ontbreekt.

Rechterhand met palm naar beneden gekeerd; de wijsvinger een weinig opgeheven. De linkerhand houdt een slip van het monnikskleed. Geen ūrṇā. Zeer fraai gevormd *(pl. no. 1)*.

Hoog 16.

No. 8. Rond onversierd voetstuk.
De rechterhand in abhaya-mudrā met lotusknop in de palm. De linkerhand met een slip van het monniksgewaad.
In den top van den uṣṇīṣa een holte ter diepte van eenige m.M.
Hoog 10.

No. 9 (Kn. no. 4). Rond voetstuk in den vorm van een lotusknop. Ovale opengewerkte glorie; op den top en aan weerskanten een vlammen-bundel in den vorm van een triçūla.
De rechterhand in witarka-mudrā; in de linkerhand een slip van het monnikskleed. Geen ūrṇā.
Hoog. 19.5.

No. 11 (Kn. no. 3). Rond dubbel lotuskussen. Ovale, naar boven eenigszins spits toeloopende, opengewerkte glorie met vlammenrand, welke van het voetstuk tot den hals van het beeld reikt.
Rechterhand in witarka-mudrā; kleedslip in linkerhand. Hooge uṣṇīṣa in den vorm van een klok. Geen ūrṇā *(pl. no. 3)*.
Hoog 17.5.

No. 12 (Kn. No. 17). Nieuw voetstuk. Zonder achterstuk of glorie.
Rechterhand in witarka-mudrā. In linkerhand slip van het gewaad. Geen ūrṇā.
Hoog 11.

No. 13 (Kn. No. 21). Rond voetstuk, bijna geheel verweerd en afgebroken.
Rechterhand tot boven de elleboog afgebroken. In de linkerhand een slip van het gewaad.
Hoog 13.5.

No. 33a. Staand op rond, verweerd voetstuk. Ovale glorie met vlammenrand.
Rechterhand in witarka-mudrā; in de linkerhand een slip van het gewaad.
Hoog 20.5.

No. 33c. Staand op onversierd voetstuk. Ovale onversierde glorie.
Rechterhand in abhaya-mudrā. Linkerhand afgesleten. Op borst, beenen en gewaad resten van verguldsel.
Hoog 11.5.

Bodhisattwa's.

Awalokiteçwara (BBMB. p. 23).
No. 17 (Kn. No. 10). Zittend op ovaal dubbel lotuskussen. Geen achterstuk of glorie.

Kroon met Amitābha. In de linkerhand lotusstengel; de bloem steekt boven den schouder uit. De rechterhand in waramudrā op de knie. Afgesleten.

Hoog 0.5.

No. 18. Staand op dubbel lotuskussen. Zonder achterstuk of glorie. In de kroon een onduidelijk Amitābha-beeldje. De rechterhand in waramudrā; de linkerhand houdt den lotusstengel, waarvan de bloem afgebroken is. Het beenkleed horizontaal gestreept.

Hoog 17.

No. 19 (Kn. no. 15). Staand op rond dubbel lotuskussen. Ovale onversierde glorie.

In de kroon een onduidelijk Amitābha-beeldje. De rechterhand in waramudrā; de linkerhand houdt een stuk van den lotusstengel. Sjerp als upawīta. Zeer slecht geproportioneerd en gemodeleerd.

Hoog 14.5.

No. 23. Zittend op ovaal dubbel lotuskussen. Langwerpig rechthoekig voetstuk. Achterstuk in nisvorm met vlammenrand. Zonnescherm.

In de linkerhand roode lotus. De rechterhand in waramudrā. In de kroon een onduidelijk Amitābha-beeldje.

Vormt met No. 22, blijkens de afmetingen en de bewerking van het achterstuk, een paar *(pl. no. 7)*.

Afk. desa Tjandi, distr. Klaten.

Hoog 12.5; br. 56.

Amoghapāça (BBMB. p. 34).

No. 20. Staand op rond voetstuk.

Geen Amitābha in den kroon. Achtarmig. De rechterhanden (van onderen naar boven): waramudrā; abhayamudrā; lang recht voorwerp; onherkenbaar. In de linkerhanden: lotusstengel; afgebroken; lang, dun voorwerp; boek.

Hoog 8.5.

Mañjuçrī als Ādibuddha.

No. 16*. Rond dubbel lotuskussen op ronde onversierde voetplaat.

Twee-armig. De rechterhand omvat den wijsvinger van de linkerhand (dhwajamudrā).

De kroon bestaat uit een breede voorhoofdsband met op de vier zijden in nissen geplaatst de voorstellingen der Dhyāni-buddha's (waarvan alleen de achterste,

*) Zie de Aanteekeningen.

Amitābha, duidelijk te onderscheiden is) en een conisch bovenstuk, in welks voorzijde een nis met de vijfde Dhyāni-buddha is aangebracht *(pl. no. 6)*.

Zeer verweerd.

Hoog 14.

M a i t r e y a (BBMB. p. 39).

No. 24. Staande op (nieuw) voetstuk. Ovale ringvormige glorie.

Hoog opgewerkte coiffure met stūpa. Diadeem. Monniksgewaad dat den rechterschouder bloot laat. Om de heupen een onversierde band met strik in het midden.

In de linkerhand blauwe lotus met korten steel. De rechterhand in waramudrā.

Hoog 14.5.

No. 32. Relief uitgeslagen in dunne koperen plaat.

Enkel lotuskussen, ovale glorie.

Figuur in monniksgewaad, dat om het midden met een band is opgebonden Hooge coiffure, zonder sieraden. In de rechterhand een utpala met langen steel, die tot aan den grond reikt; in de afhangende linkerhand wijwaterkannetje. *(pl. no. 4)*.

Hoog 10.

K u w e r a (BBMB. p. 55).

No. 30. Rechthoekig voetstuk met juweelpotten tegen de achter-hoeken.

Lalitāsana. De rechtervoet steunt op een lotuskussen.

De rechterhand op de knie met een voorwerp dat geheel is afgesleten; de linkerhand houdt een snoer.

Zeer verweerd.

Hoog 7.

No. 33d (Kn. No. 12). Los voetstuk in afgeknotten pyramide-vorm.

Ovale, opengewerkte glorie met twee ringen boven elkaar voor zonnescherm.

Lalitāsana. Rechterhand op de knie met citroen. In de linkerhand geldbuidel (onduidelijk).

Hoog 10.5.

O n b e k e n d e v o o r s t e l l i n g e n.

B o d h i s a t t w a (?).

No. 21. Onversierd rechthoekig voetstuk. Half cirkelvormig dubbel lotuskussen. Ovale onversierde glorie.

Rechterhand op de knie in waramudrā; de linkerhand in den schoot.

Hoog 19.5.

Bodhisattwa (?).

No. 25. In lalitāsana gezeten op ovaal dubbel lotuskussen, rustend op ovale voetplaat.

In de linkerhand stengel waarvan de bloem is afgebroken. De rechterhand in witarka-mudrā. Diadeem. Aan den voorkant van den haarwrong een onduidelijke figuur (geen Amitābha).

Hoog 12.5.

Bodhisattwa (?).

No. 33e. Ovaal dubbel lotuskussen. Lalitāsana. De rechterhand voor de borst; de linkerhand op de heup. Hooge kroon. Zeer verweerd.

Hoog 7.

Bodhisattwa (?).

No. 29. Staand op (nieuw) voetstuk. Conisch hoofddeksel. Groot ornaat. Vierarmig. In de natuurlijke handen rechts wajra, waarvan het bovenstuk is afgebroken, links een cylindrisch voorwerp. In elk der boven natuurl. handen een langwerpig, afgebroken voorwerp *(pl. no. 2)*.

Hoog 18.5.

---

b. Vrouwelijke Godheden.

Cundā (BBMB. p. 67).

No. 28 *. (Kn. No. 1). Rechthoekig voetstuk, met uitspringende voet- en kroonlijst. Ovaal dubbel lotuskussen. Rond achterstuk met vlammenrand. Zonnescherm. Vierarmig. De natuurlijke handen in dhyāni-mudrā in den schoot. De rechterhanden houden rechts bidsnoer, links boek. Jaṭamakuṭa.

Hoog 18.

Mārīcī (?) (BBMB. p. 69).

No. 22 *. (Kn. No. 11). Langwerpig rechthoekig voetstuk. Ovaal dubbel lotuskussen. Achterstuk in nisvorm met vlammenrand. Zonnescherm.

In de linkerhand de açoka-tak. De rechterhand in waramudrā op de knie. Jaṭamakuṭa. Breede sjerp. Zie ook No. 23 *(pl. no. 9)*.

Hoog 12.5.

Onbekende voorstelling.

No. 31 (Kn. No. 5). Rechthoekig onderstuk met uitspringende voet- en kroonlijst. Aan de voorhoeken leeuwtjes. Afhangend tapijt. Ovaal dubbel lotuskussen. Ovaal achterstuk met vlammenrand.

Godin in lalitāsana; de rechtervoet steunt op een lotuskussen op een steel, welke in het midden van de voetplaat is vastgehecht.

---

*) Zie de Aanteekeningen.

Zesarmig. Rechterhanden (van onderen naar boven) soort waramudrā, kort zwaard, blemsteel (?); linkerhanden: stengel van padma; afgebroken; boek.

Vrouwensnoer. Diadeem en hooge kroon *(pl. no. 8)*.

Hoog 18.

II. Çiwaietische Beelden.

G a ṇ e ç a.

No. 26 (Kn. No. 6). Langwerpig rechthoekig voetstuk op voetplaat. Ovaal dubbel lotuskussen. Glorie met vlammenrand.

In de rechterhanden tandbrok en bidsnoer; in de linkerhanden bakje en ankuça. Slangen-upawīta. Derde oog. In de kroon halve maan en doodshoofd.

Hoog 13.5.

No. 27 (Kn. No. 9). Langwerpig rechthoekig voetstuk, waarop ovaal zitkussen. Rond achterstuk met gekartelden rand. Zonnescherm.

Attributen als boven. Slangen-upawīta. Derde oog. In de kroon is het doodshoofd o n d e r de halve maan geplaatst.

Hoog 12.

III. Andere Bronzen Voorwerpen.

57 Z o d i a k b e k e r van gewoon model met de gebruikelijke voorstellingen, zonder deksel. Jaartal 1248.
H. 11; diam. 14.

46 W ij w a t e r v a t (Jb. 1630/17 p. 141), gewoon model, met deksel, waarvan de knop ontbreekt.
H. met deksel 11.5; diam. 17.

51, 52 W i e r o o k v a z e n (Jb. No. 2378 p. 141), bekervormig, op geringd voetstuk.

39 B o v e n g e d e e l t e v a n e e n r i n k e l a a r (k h a k h a r a) (Jb. p. 143) met eenvoudig bloemornament aan den top. Aan weerszijden vier ringen.
H. 22.

40 Als boven. Aan weerszijden drie ringen.
H. 23.

121 Als boven. Fragment. Het bovenstuk en de ringen ontbreken.
H. 16.

41 W a j r a gewoon model. Eenvoudig ringornament om de greep.
L. 15.

41a. Als boven.
L. 12.5.

45 W a t e r s c h e p p e r (Gr. No. 1751 p. 330) van dun, verzilverd metaal, steel ontbreekt.
H. 5.5; diam. 7.5.

108-113 S c h e p p e r s (Gr. Nos. 1757-62d p. 330), van het gewone model, enkele met een eenvoudig bloemornament of de syllabe çri op het blad.

35 B i d s c h e l (vgl. Jb. 145). De onderrand wordt gevormd door 16, de bovenrand door 8 lotusbladen. Het handvat, een vijfpuntig wajra, wordt gedragen door een 4-bladige lotus.
H. 14.5.

36 B i d s c h e l. Versierd met guirlandes. Van het wajrahandvat slechts twee punten over.
H. 14.5.

37 Als boven. In het handvat een ring om de pink door te steken.
H. 12.

34 H a n g k l o k (vgl. Jb. 151-153), versierd met guirlandes, opgehouden door menschenhoofden met hooge coiffure, afgewisseld door bloem-arabesken. Daaronder een rand van lotus-bladen. Tusschen de guirlandes vier karakters in sterk gefigureerd Kedirisch kwadraatschrift, waarvan alleen de laatste *ng* met paten, te herkennen is. Klepel en handvat ontbreken *(pl. no. 11)*.
H. 27.5.

38 V e e k l o k (Jb. No. 2692 p. 154). Aan den onderrand een band met rozetten.
H. 12.5.

58 Als boven; eenvoudig bloemornament aan beide zijden.
H. 21; br. 19.5.

50 Als boven; onversierd.
H. 5.5; br. 4.5.

152 Gong, diam. 48.

153, 156 en 163 Kempoel diam. 33, 34, 39.

154 Bonang „ 26.

155 Gong „ 54.

156 Kempoel „ 34.

157 Ketoek „ 30.

158-160 Saron's van 6 toetsen.

161 Tjolopito van 15 toetsen.

162 Rantjak bonang van 5 ketels.

42* Olielamp voor vier pitten. Onversierd reservoir met vier tuiten. In het midden hiervan op een verhooging een amben, waarop een man zit met opgetrokken beenen. Links van hem een kind met een schotel in de linkerhand, de rechterhand voor het oog; tegenover hem een vrouwefiguur zittend op den grond, in beide handen een langwerpig voorwerp, waarvan het rechtsche uiteinde in een schoteltje steekt of afhangt. Rechts van den man een ondefinieerbaar voorwerp (muziekinstrument?) *(pl. no. 10)*.
H. 20.5.

54 Spiegelhandvat (Jb. No. 3306 p. 171). Aan een zijde vier eenwijdige gleuven, gevolgd door een paten.
L. 10.

55 Als boven, met drie gleuven in plaats van vier.
L. 9.

106, 107 Kettingen, onversierd.

88-105 Voetringen, onversierd.

132 Staatsiewagen in den vorm van een halve maan. Platte steel.
Br. 31.5.

*) Zie de Aanteekeningen.

47 Pinangschaar in den vorm van een vogel met langen snavel.
L. 17.5.

115 Keṇḍi, onversierd; de tuit afgesloten door een dekseltje.
H. 33; diam. 19.5.

119 Kookpot met twee ooren en een deksel.
H. 13.5; diam. 23.5.

44 Kommetje met vernauwde opening. Aan den bovenrand ingekrast: çri, twee onduidelijke figuren en een visch.
H. 7.5; Middellijn 10.

Nos. 43, 53, 59, 60, 61, 62-87, 120 Kommetjes, onversierd van verschilliend model.

114 Dangdang van buikig model.
H. 25; diam. 20.

116-118 Dangdangs in bekervorm.

123-151 Pirings van het gewone model en met de gewone versieringen (bloemvaas, çangka enz).

Koperen plaat met inscriptie, aan de voorzijde 7 regels, aan de achterzijde 8 regels Midden-Javaansch schrift. Oorkonde van 849 (of 829) ten gunste van de wanua i Kasugihan uitgevaardigd door den rakryan Kalangbungkal dyah Manuku. Transcriptie in Oudheidk. Versl. 1922, Bijlage L.

B. GOUDEN VOORWERPEN.

1-40 Kommetjes, hals-, oor-, vinger- en armsieraden van edel metaal.

41 Zegelring, met de inscriptie sraya in Oud-Jav. schrift.

42 „ „ „ „ pranata „ „

43 „ „ „ „ satwika „ „

44 „ „ „ „ a a a in nāgarī schrift.

45-50 Zegelringen „ „ gefigureerd cri.

51 Zegelring versierd met een visch boven een geopenden lotus.

Twee reepen bladgoud; een hiervan draagt de inscriptie pattang wuluh tallu (d.i. „drie en veertig").

C. STEENEN VOORWERPEN

1. Bodhisattwa. Zittend op dubbel lotuskussen. Linkerhand op knie, vingers afgebroken. Rechterhand in waramudrā op knie; arm tot onder den oksel afgebroken.

Hooge makuṭa; breede sjerp als upawīta. Gelaat zeer beschadigd.

H. 1.79 M. Kniebreedte 1 M.

Afk. Desa Banjoedono, Regentschap Bojolali.

2. Bodhisattwa. Geheel als boven. Kroon en aangezicht zeer beschadigd. Beide armen afgebroken. Geen upawīta. Los aanwezig: linkerhand en fragment bovenarm.

H. 1.64 M. Kniebreedte 1 M.

Afk. als boven,

3. Trimūrti (Kn. No. 10?) Steenplaat met haut-relief voorstellend de drie hoofdgoden, ieder staande op zijn eigen dubbele lotuskussen. In het midden Çiwa, een hoofd grooter dan de beide zijfiguren. Rechtervoorhand in waramudrā, linker voor de buik. Rechterachterhand met bidsnoer; linker met cāmara. Slang als upawīta. In makuṭa candrakapāla (onduidelijk).

Links Wiṣṇu. Rechterhand op de knods, linker op de heup. Rechterachterhand met cakra, linker met çaṅkha.

Rechts Brahmā. Rechterhand voor de buik, linker houdt slip van de slendang. Rechterterhand met bidsnoer, linker cāmara *(pl. no. 14)*.

H. 55. Dikte v. steenplaat 9. Breedte 66.5.

Afk. Bojolali.

6. Mahākāla. Staande op onversierde steenplaat. Rechthoekig onversierd achterstuk met ovale glorie. De rechterhand steunt op de knods, de linker op de heup. Upawīta.

H. 89; br. 31,5.

Afk. Bojolali.

12. Mahākāla. Staande op onversierde steenplaat, achterstuk van boven afgerond.

De rechterhand op de heup, de linkerhand op knods.

H 83, br. 32,5.

Afk. Sragen.

4 Gaṇeça. Gewone vierarmige voorstelling.

H. 69, br. 39,5.

8. D u r g ā. Staande op onversierde steenplaat. Achterstuk naar boven spits toeloopend. Gewone zesarmige voorstelling. De asura staat met het rechterbeen in den hals van den buffel en stapt met het linkerbeen op den kop, terwijl de godin hem bij de haarvlecht grijpt.

H. 94, br. 33.

Afk. Bajolali.

11. D u r g ā. Gewone achterarmige voorstellig. De asura staat op den kop van den buffel en wordt door de godin bij een haartres gegrepen.

H. 103, br. 41.5.

Afk. Bajolali.

16. D u r g ā. Zonder achterstuk of voetplaat. De steen is om het lichaam van de godin, langs de staart van den buffel en den asura weggehakt, zoodat er openingen ontstaan zijn en de indruk gewekt wordt alsof het beeld vrij staat. Tweearmige voorstelling; de asura is geheel te zien.

H. 91, br. 45.

Afk. Bajolali.

17. D u r g ā. Achterstuk van boven afgebroken. Vierarmige voorstelling. De asura knielt terzijde van de godin achter den buffel neer.

H. 33 br. 15.5.

Afk. als No. 15.

19 *. D u r g ā. (Kn. no. 3). Achtarmige voorstelling. Rechterhanden van onder naar boven: abhiṣeka-kannetje, de staart van den buffel, lotusknop, gevleugelde çaṅkha; linkerhanden van onder naar boven: rust op den door den asura aangeboden bloem; grijpt de haartres van den asura; vliegenwaaier; steel van grooten lotus. De asura is uitgebeeld als een brahmaan met een puntbaard en een secteteeken op het voorhoofd. Omvat met beide handen den stengel van een bloem met vijf knoppen *(pl. no. 12)*.

H. 1.65.

Afk. Karang-geneng.

5. L e e u w t j e. Gewone voorstelling met opgeheven voorklauwen, ramshorens en kam boven op den kop. Zeer verweerd.

H. 37.

Afk. Paras.

15. B a s r e l i e f, voorstellend een vogel met opgeheven kop. Op den rug een triçūla of het bovenstuk van een wajra *(pl. no. 15)*.

H. 19, br. 15.

Afk. Sangrah (bij tramstation Solo-kota.).

*) Zie de Aanteekeningen.

18. Makara. De slurf gestyleerd in den vorm van een slangenkop ; op den kop hiervan een breed, aan weerszijden uitstekend kruinjuweel. Aan weerszijden van de uit den bek van de slang neerhangende zaadtros een slangenkop ook met kruinjuweel. *(Pl. no. 13).*

H. 72, br. 31, dikte 51.

Afk. Bojolali.

7. Antefix. Een nis met puntigen top en vlammenrand, waarin vierarmige figuur, gezeten op Indische wijze. Rechterhand op de knie in waramudrā, linkerhand in den schoot met lotusknop. Rechterachterhand met utpala, linkerachterhand verdwenen. Lange oorlellen. Lage coiffure.

H. 36,5, dikte 17. br. 55,5.

Afk. Bojolali.

10. Antefix van baksteen. Gewone vorm en ornamenteering.

13. Antefix van terracotta. Gewone vorm en ornamenteering.

Afk. Sragen.

13a. Fragment van een antefix van terracotta. Gewone vorm en ornamenteering.

Afk. Sragen.

14. Conisch toeloopende steen.

Lang 36, br. 10.

Afk. Sragen.

9. Nisvulling. Ornament bestaande uit evenwijdige verticale lijsten met vlammenrand aan de buitenzijden. Daartusschen ondiepe nis met staande figuur in groot ornaat. Rechterhand afgebroken, linkerhand voor de buik.

H. 48.5, br. 57,5.

Afk. Bojolali.

AANTEEKENINGEN.

No. 16. Het Solo'sche bronsje stelt vermoedelijk Dharmadhātu Wāgīçwara in menschelijke gedaante voor. De Sādhanamālā (Grünwedel, Myth. p. 210 en Foucher II p. 47) beschrijft een achtarmigen vorm van dezen god aldus (volgens Foucher l c.): „Dat men zich vereenzelvige met den Heer Dharmadhātu Wāgīçwara, die een geheel wit lichaam bezit, vier aangezichten, en acht armen; de vijf Dhyānibuddha's versieren zijn juweelenkroon; goddelijke sieraden, kleederen enz. niets

ontbreekt hem; de twee (natuurlijke) handen maken het gebaar van onderricht-geven; de drie (andere) rechterhanden houden het zwaard, de pijl en de bijl; de drie (andere) linkerhanden, het boek met de hoogste wijsheid, de boog en de bel met het wajra-handvat......". Het gemeenschappelijke kenmerk van dezen vorm van Mañjuçrī en het Solo'sche beeldje, is de dhyāni-buddha-kroon, die het Ādi-buddha-karakter van de godheid tot uitdrukking brengt. Hierdoor immers wordt te kennen gegeven, dat de god ontstaan is uit de Tathāgata's of omgekeerd, dat dezen uit zijn persoon emaneeren [1]).

De mudrā zoowel van de voorhanden van Dharmadhātu Wāgīçwara (dharmacakra) als van het enkele handenpaar van ons beeldje (de „dhwaja"-mudrā, die een mystieke variant is van de dharmacakra-mudrā) is eigen aan den Buddha van het zenith (Wairocana; de Wajrasattwa van de bovenste terrassen van Boroboedoer). Aan het Ādi-Buddha-karakter van de Solo'sche godheid kan dus o.i. niet getwijfeld worden. Het is alleen de vraag welke speciale manifestatie van den hoogsten god bedoeld is. Naar men weet is de hoofdfiguur van de maṇḍala van Ngandjoek uitgebeeld met vier aangezichten, en twee handen in dwaja-mudrā (z o n d e r Dhyāni-Buddha's in den makuṭa) en wegens de vier aangezichten, zeer waarschijnlijk als een vorm van Mañjucrī te determineeren [2]). Dit beeld is n. h. v. als een tusschenvorm tusschen Dharmadhātu Wāgīçwara eenerzijds en het Solo'sche beeldje anderzijds te beschouwen. De acht armen-paren van Wāgīçwara zijn bij de Ngandjoeksche figuur tot één paar samengesmolten, maar de vier aangezichten zijn gebleven. De vermenschelijking van den god is bij het Solo'sche beeldje nog verder voortgeschreden: de vier aangezichten zijn tot één geworden. Een middel om in dezen volkomen menschelijken verschijningsvorm het Ādi-Buddha-karakter tot uitdrukking te brengen vond o.i. de iconograaf in den Dhyāni-Buddha-kroon, het eigenaardige kenmerk, dat hij aan den bovennatuurlijken vorm van de godheid ontleende. Wij zeggen dus hetzelfde als we het Solo'sche beeldje determineeren als „Mañjucrī als Ādibuddha" of als Dharmadhātu Wāgīçwara" in menschelijke gedaante. Welken naam deze godheid gedragen heeft kan met de beschikbare middelen niet worden vastgesteld.

No. 22. Dit beeldje is geheel gelijk aan de vier bronsjes van het Museum te Batavia, waarbij Dr. Krom aanteekent (BBMB p. 70): „Een viertal beeldjes in de verzameling, de Nos. 635-638, geven een godin weer, zittend op Indische wijze en met de rechterhand in varamudrā, terwijl de linker een stengel houdt, aan het boveneinde waarvan een soort pluim afhangt. Waar men op Java niet altijd even

[1]) De la Vallée Poussin, Encycl. of Rel. and Ethics. s.v. Ādi-buddha, I, p. 95. Hetzelfde kenteeken — maar dan de vijf Dhyani-buddha's i n e e n k r a n s geplaatst — dragen de Buddha-figuren aan de Oostelijke façade van den stupa van het Pi-jün-klooster. De Groot, Der Thupa, Abh. der preuss. Ak. der Wiss. 1919 p. 47, „Solch eine Binde heisst...... Kranz der fünf (Dhyani-) Buddhas, und die Geistlichkeit pflegt sie sich um den Kopf zu binden, wenn sie, zur Förderung des Seligwerdens, zich tief in dhyana zu versenken hat". Ook de stichter van het klooster Se-ra in Tibet wordt met een dergelijke kroon afgebeeld (Grünwedel, Mythologie, pl. 50). Volgens Grünwedel (l.c. p. 114) draagt de officieerende Lama den vijf-voudigen Buddha-kroon (tib. cod-pan) als hij aan de demonische godheden (draggsed) offert (zie pl. 90).

[2]) Krom. De bronsvondst van Ngandjoek, Rapp. Oudh. Dienst 1913 p. 63.

gelukkig is geweest met het uitbeelden van bloem-attributen, zou het wellicht niet gemakkelijk geweest zijn uit te maken, welke bloem hier werd bedoeld, ware het niet, dat eveneens een bloem met afhangende pluim aangetroffen wordt op het miniatuur No. 75 in de Iconographie bouddhique (Pl. VIII No. 5), ook daar met een rechterhand in waramudrā, welke illustratie volgens de inscriptie Mārīcī voorstelt met de açoka bloem „açokavṛkṣaçākhāvalagnavāmakāra varadakṣiṇakarā zooals de sādhana zegt (Icon. bouddh. II p. 91 sq.) Het is dus deze zelfde godin in haar menschelijken vorm, die op de bronsjes is voorgesteld."

Wij merken hierbij op, dat de Indische Mārīcī niet een Açoka-b l o e m, maar een Açoka-t a k als attribuut voert. De sādhana zegt duidelijk: „terwijl haar linkerhand hangt aan een Açoka-tak" (zie boven) elders açoka-spruit genoemd (açokapallawa, ib. p. 92 en 97). De zaak is van eenig gewicht, ten eerste, omdat het tak-attribuut ons herinnert aan de legende van Māyā, die bij de geboorte van den Buddha een boven haar hoofd hangende açoka-tak greep, hetgeen er op zou kunnen duiden, dat Mārīcī een verschijningsvorm van Māyā, (dus van de Ādi-Dharmā, Ādi-Prajñā) is; ten tweede, omdat de pluim van de Nepalsche miniatuur veel meer gelijkenis met een jonge bebladerde t a k van de Açoka dan met den welbekenden steen-rooden, scherm-vormigen b l o e m van dezen boom vertoont. Wat de Javaansche bronsjes betreft, we kunnen met geen mogelijkheid eenige gelijkenis tusschen den zwaren bloem- of vrucht-kolf in de hand der godin en de Açoka-tak in natura of in pictura (het Nepalsche miniatuur) ontdekken. De Javaansche bronsgieter is, naar Dr. Krom onderstelt, wel zeer ongelukkig geweest in de uitbeelding van het plantaardige attribuut, of, wat ons waarschijnlijker voorkomt, een andere, nog onbekende godin is voorgesteld. Bij deze onzekerheid hebben we een vraagteeken achter den naam van de godin meenen te moeten plaatsen.

No. 28. Zie BBMB. No. 67. De vierarmige vorm komt in het Batavia'sche Museum niet voor.

No. 42. Het huiselijk tafereeltje van de bronzen lamp heeft misschien de bekende legende van Watoe Goenoeng in beeld (Babad Tanah Djawi, Ed. Meinsma p. 3). Toen Watoe Goenoeng een kind was — zegt het verhaal — kwam hij eens huilend bij zijn moeder die bezig was met rijst te drogen. Zij gaf hem een slag met de rijstlepel op het hoofd, waardoor een bloedende wond onstond, waarop hij het ouderlijk huis ontvluchtte. Het vervolg van het verhaal is hier niet van belang. Het poppetje links van den man op de amben (zie de plaat), met een nap in de linkerhand, de rechterhand voor het oog, kan zeer goed het huilende kind Watoe Goenoeng zijn. De blik van de zittende vrouw is op hem gevestigd. Het langwerpige voorwerp dat zij hanteert (op de foto gedeeltelijk onzichtbaar) maakt links een bocht naar boven en eindigt in een dikken knop. Blijkbaar is het een soort stamper om kruiden of sambal in den schotel naast haar, met een draaiende beweging, fijn te wrijven. De man op de amben — niet in het Watoe Goenoeng-verhaal genoemd —

vervult de rol van toeschouwer. Het voorwerp, dat rechts van den man aan een der stijlen is bevestigd, hebben wij niet kunnen thuis brengen.

Steenen beelden.

No. 19. Zooals Knebel reeds heeft opgemerkt (R.O.C. 1910, p. 73) verschilt dit beeld geheel van de andere op Java bekende Durgā-voorstellingen: de wapenen die de godin elders voert zijn in geluk aanbrengende emblemen veranderd, terwijl de asura in een brahmaan is herschapen. Vermoedelijk heeft de beeldhouwer een sādhana of stotra gevolgd, waarin de overwinning van de godin op den asura gevolgd wordt door een bij dit soort verhalen vaak voorkomend slot: de brahmaan is tengevolge van een vloek in een asura veranderd en vertoont zich na zijn nederlaag in zijn ware gedaante, waarop hij de godin vereert. Dat de afwijking van de juist op Midden-Java zoo overbekende Durgā-voorstellingen aan willekeur van den beeldhouwer of aan een vergissing te danken zou zijn, lijkt ons uitgesloten.

DRIE OOST-JAVAANSCHE POORTJES

DOOR

B. DE HAAN.

De drie in het opschrift bedoelde bouwwerkjes zijn de twee poortjes bij Belahan en het poortje te Ploembangan. Deze monumentjes worden hier tegelijk behandeld, omdat ze, ofschoon hetzelfde doel beoogende nml. het vormen van een bescheiden toegang tot een afgesloten complex, zoo duidelijk laten uitkomen, welke vormveranderingen en gewijzigde inzichten in de Oost-Javaansche kunst hebben plaats gehad, gedurende de tijdsruimte, die genoemde bouwwerkjes van elkaar scheidt. Meer nog dan in een beschrijving mogelijk is, zullen de bijgevoegde foto's en teekeningen dit aantoonen.

De beide poortjes van Belahan behooren ongetwijfeld tot de oudste voortbrengselen van de Oost-Javaansche periode. De weinige ruïnes uit den allervroegsten Oost-Javaanschen tijd, zooals die te Badoet, Besoeki en Singoriti, die mogelijk uit de 7e en 8e çakaeeuw dateeren, blijven hier buiten beschouwing, omdat deze uit een kunst-historisch oogpunt tot de Midden-Javaansche klasse behooren. Zooals door Prof. Krom is opgemerkt [1]), is het niet onmogelijk, dat de poortjes te Belahan tot de uit Sindok's tijd dateerende kluizenarij van Tirtha behoord hebben, en dus in de 9e çaka-eeuw gesteld kunnen worden. De veronderstelling van Prof. Krom berust op epigrafische bronnen en we zullen zien, dat de poortjes ook op stylistische gronden tot de oudste ruïnes van Oost-Java moeten gerekend worden.

Omtrent den stichtingstijd van het poortje te Ploembangan zijn we nauwkeuriger ingelicht. Op den teruggevonden en in '21 bij de restauratie herplaatsten bovendorpel is het jaartal 1312 çaka aangebracht. Het poortje dateert dus uit den bloeitijd van de Madjapahitsche periode.

Tusschen den stichtingstijd van de poortjes te Belahan en dat te Ploembangan ligt een tijdsverloop van omstreeks vier eeuwen. En juist in dit tijdvak valt de opkomst en bloei van de Oost-Javaansche bouwkunst. Het is daarom even interessant als leerrijk om aan deze monumentjes het kunstverloop en de verschillende dingen, die daarbij zijn op te merken, na te gaan.

B e l a h a n. De poortjes te Belahan liggen op eenigen afstand ten Noorden van de dessa aan de overzijde van een ravijn. Ten opzichte van elkander staan ze vrij zuiver Oost-West. Verreweg het belangrijkst van de twee is het meest Westelijk gelegen poortje. Dit ligt op de helling van een uitlooper van den Penanggoengan op

[1]) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst Dl. 2 pag. 40.

een soort natuurlijk terras. Met uitzondering van de bovendorpels en den drempel, die hoogstwaarschijnlijk van natuursteen waren, is het bouwwerkje geheel in baksteen opgetrokken. De top en een gedeelte van het dak en de kroonlijst zijn afgestort, de bovendorpels en drempel zijn verdwenen, maar overigens bevindt het zich nog in goeden staat. Foto No. 1 geeft een beeld van den toestand, zooals die in '22 werd aangetroffen, terwijl No. 2 vanuit het Noord-Oosten na de schoonmaak en ontgraving werd genomen.

De as van den doorgang loopt vrij zuiver Noord-Zuid, er was slechts een kleine afwijking te constateeren. De plattegrond Pl. 1 is een rechthoek met zijden respectievelijk van 1.70 M. en 1.34 M. Aan de Noord- en Zuidzijde is deze met de 0.20 M. vooruitspringende pilasters verbreed, terwijl aan de Oost- en Westzijde de dikke ringmuur bij het poortje aansluit.

Daar het terrein aan de Noord- en Zuidzijde van het poortje niet op gelijk niveau lag, vindt men aan de Noordzijde een kleine trap, die aan de Zuidzijde gemist wordt. Vanaf de Noordzijde wordt de drempel, die daar 1.73 M. boven het terrein ligt door een achttal optreden bereikt, daarna daalde men aan de Zuidzijde weer een of twee treden af en stond dan op een soort bordes of terras. Dit bordes is echter zoo goed als geheel verdwenen, zoodat de juiste afmetingen niet meer opgenomen konden worden.

De doorgang heeft een breedte van 0.86 M. bij een hoogte van 1.87 M. De hoogte is gemeten van den bovenkant van den drempel tot den onderkant van den bovendorpel. Weliswaar zijn de beide dorpels verdwenen, maar de gaten in de muren, waarin ze oorspronkelijk gelegen hadden, gaven nog voldoende aanwijzingen. Gelijk pl. 3 doet zien, is het inwendige heel eenvoudig. Behalve een kleine indieping, die vermoedelijk bestemd was om de opengeslagen deuren op te nemen, zijn de wanden vlak gehouden. De eigenlijke inwendige ruimte wordt boven de dorpels door een primitief gewelfje afgesloten.

Van een uiterste zorg en een fijn gevoel zoowel voor de grootere proporties als voor het kleinste detail getuigt het exterieur (Pl. 2 en 3). Op een hoogen voet van rechtopgaand muurwerk rust een simpel, geprofileerd soubasement. Bij het vlakke benedengedeelte springt aan de Noordzijde het trapje naar buiten. Van een bijzondere, opmerkenswaardige vorm zijn de trapvleugels. Het was niet meer met absolute zekerheid na te gaan, hoe het beloop van boven geweest is. Hoogstwaarschijnlijk was het een horizontaal vlak, dat verder met een betrekkelijk kleine ronding steil naar beneden afloopt en in een soort voluutvorm eindigt. De spiegels hebben een vlak ingediept paneel zonder verdere versiering. Het is niet twijfelachtig of we hebben hier een vorm voor ons, die een overgang vertegenwoordigt van de geleidelijk afloopende lijn van den Midden-Javaanschen trapboom tot den ontwikkelden suggestieven Oost-Javaanschen vleugel. De vorm van den laatsten teekent er zich al duidelijk in af. In de eerste plaats in het horizontale bovengedeelte en daarmede samengaande steil-hellende voorvlak. Maar ook de Midden-Javaansche makara of open krul aan het benedeneinde van den vleugel heeft zich reeds in den meer gesloten voluutvorm omgezet.

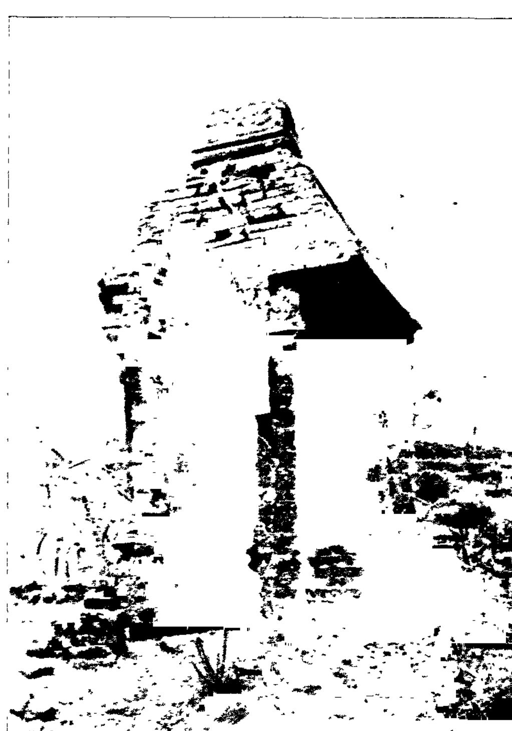
1

2

3

4

Bĕlahan.

1. *Z.-O. hoek van het W. poortje vóór den schoonmaak.*
2. *Idem na den schoonmaak.*
3. *N.-O. hoek van het O. poortje vóór den schoonmaak.*
4. *Z.-O. hoek van idem na den schoonmaak.*

Bĕlahan.

5. *Westelijk poortje vanuit het Noord-Oosten.*

Bĕlahan.

6. *Oostelijk poortje vanuit het Noord-Oosten.*

7

8

9

Ploembangan.

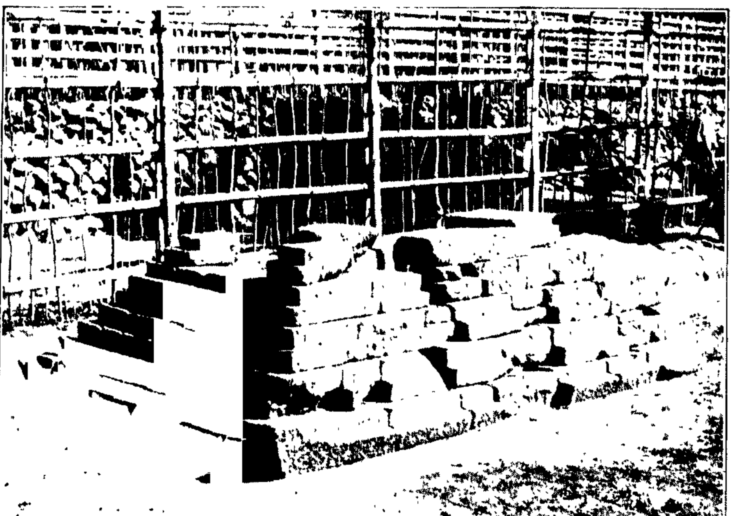
7. *Oostzijde van de poort vóór den schoonmaak.*
8. *Noord-Westzijde na den schoonmaak.*
9. *Idem Oostzijde.*

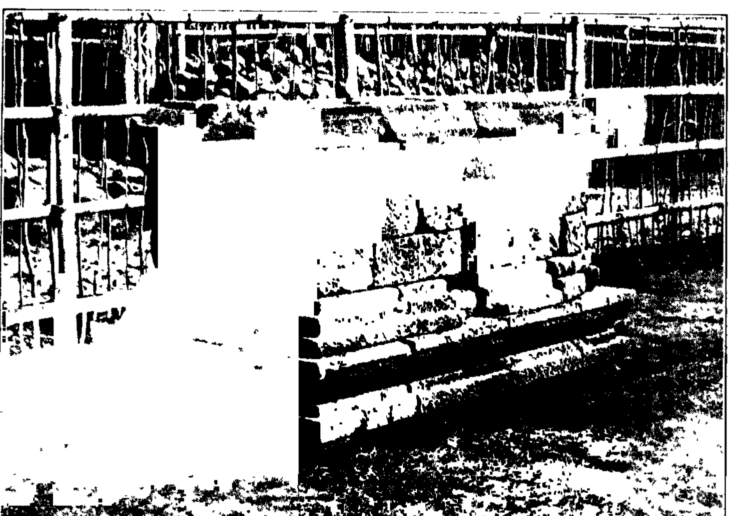
10

11

12

13

Ploembangan.

10. Reconstructie van het bovengedeelte van den Z. W. pilaster.
11. Gedeelte van den Z. muurvleugel.
12. Gedeelte van het dak.
13. Topstuk.

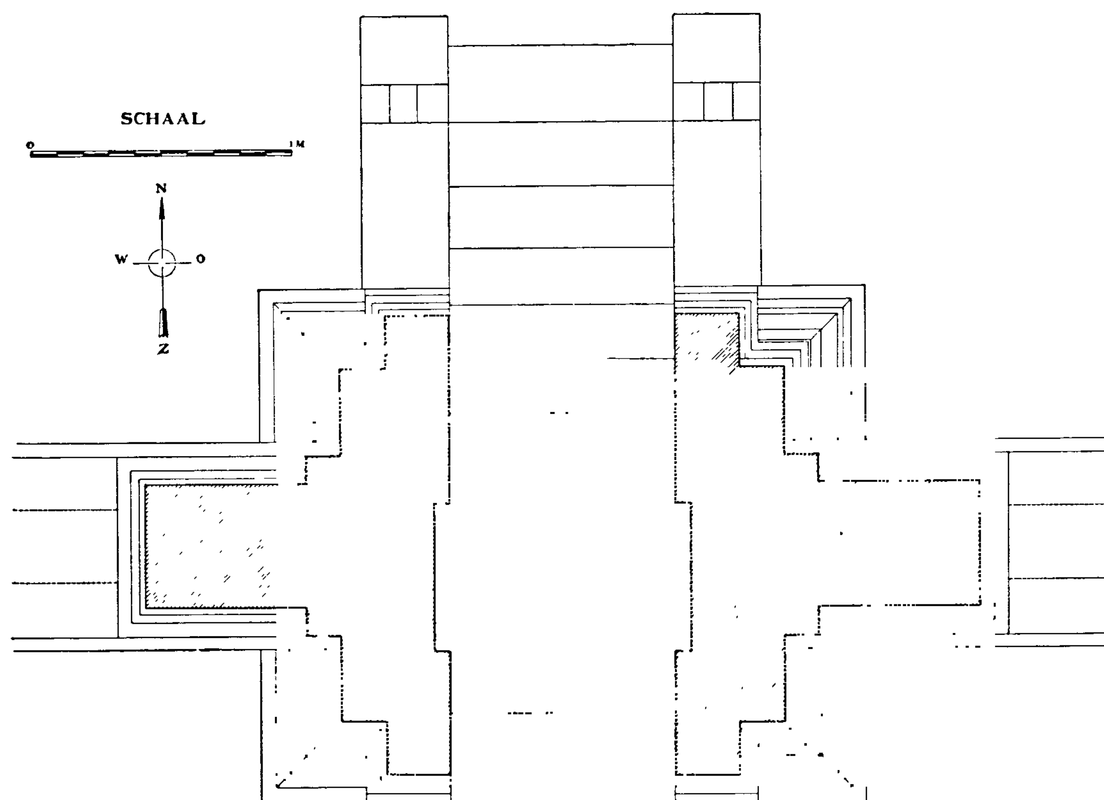
Ploembangan.

14. Zuid-Oostzijde van de poort na de herstelling in 1921.

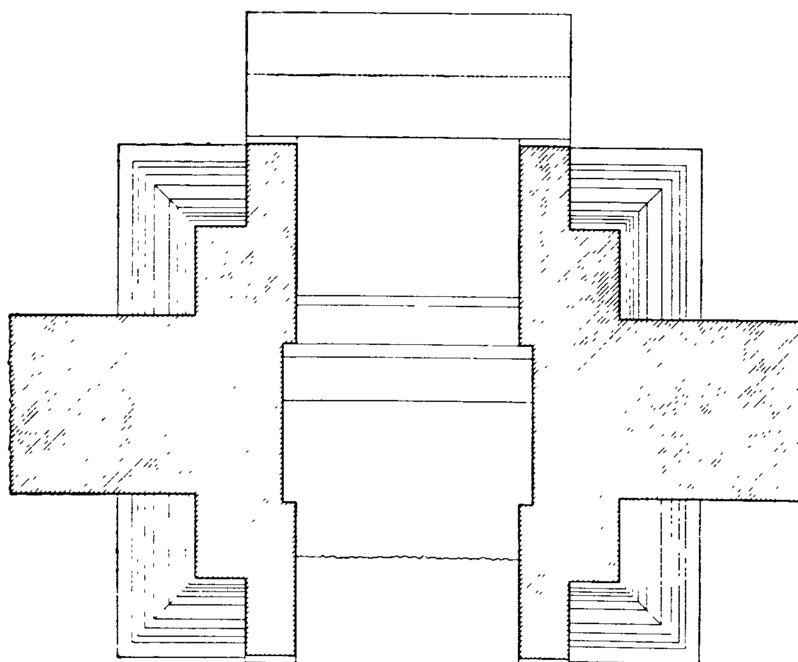

Ploembangan.

15. *Zuid-Westzijde van de poort na de herstelling in 1921.*

a

b

Poorten te Bĕlahan.

a. Plattegrond van de Westelijke poort.
b. Plattegrond van de Oostelijke poort.

Plaat II

a

b

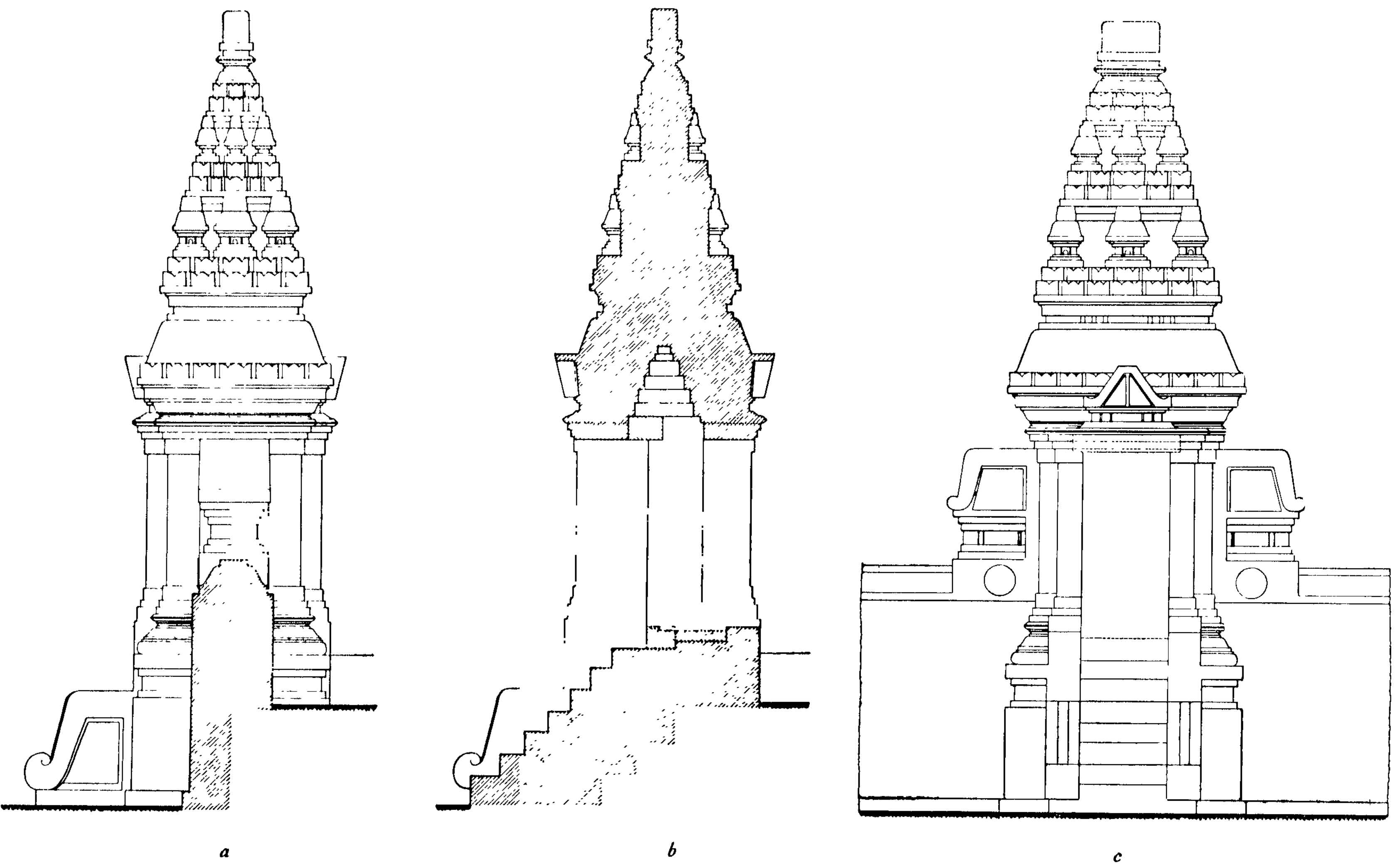
c

SCHAAL

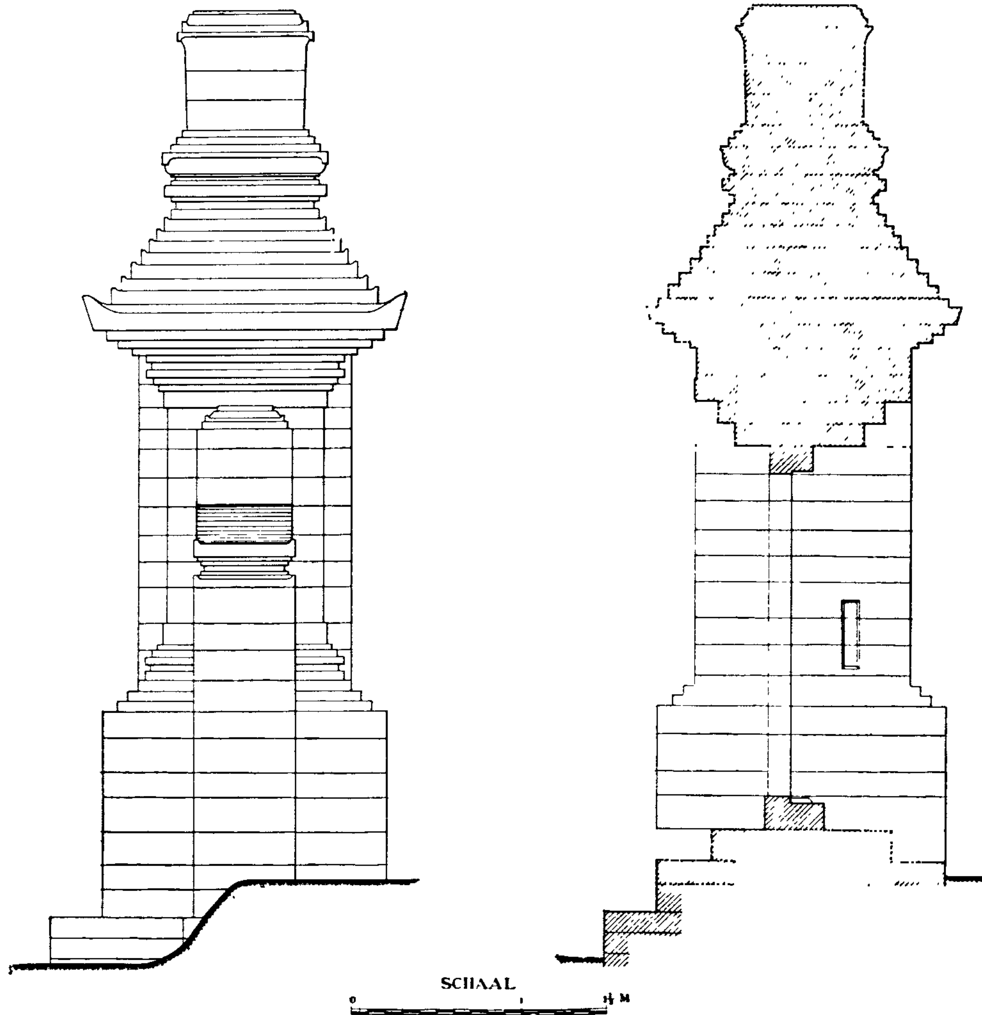
Oostelijke Poort te Bĕlaban.

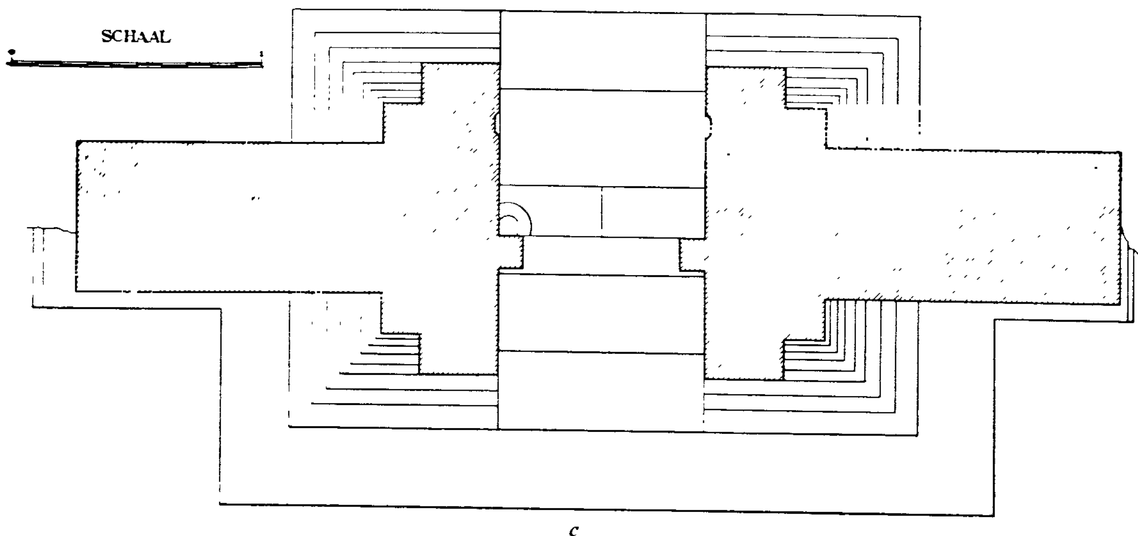
a. Noordzijde.
b. Westzijde.
c. Dwarsdoorsnede.

Westelijke Poort te Bĕlahan.

a. Zijaanzicht.
b. Dwarsdoorsnede.
c. Noordzijde.

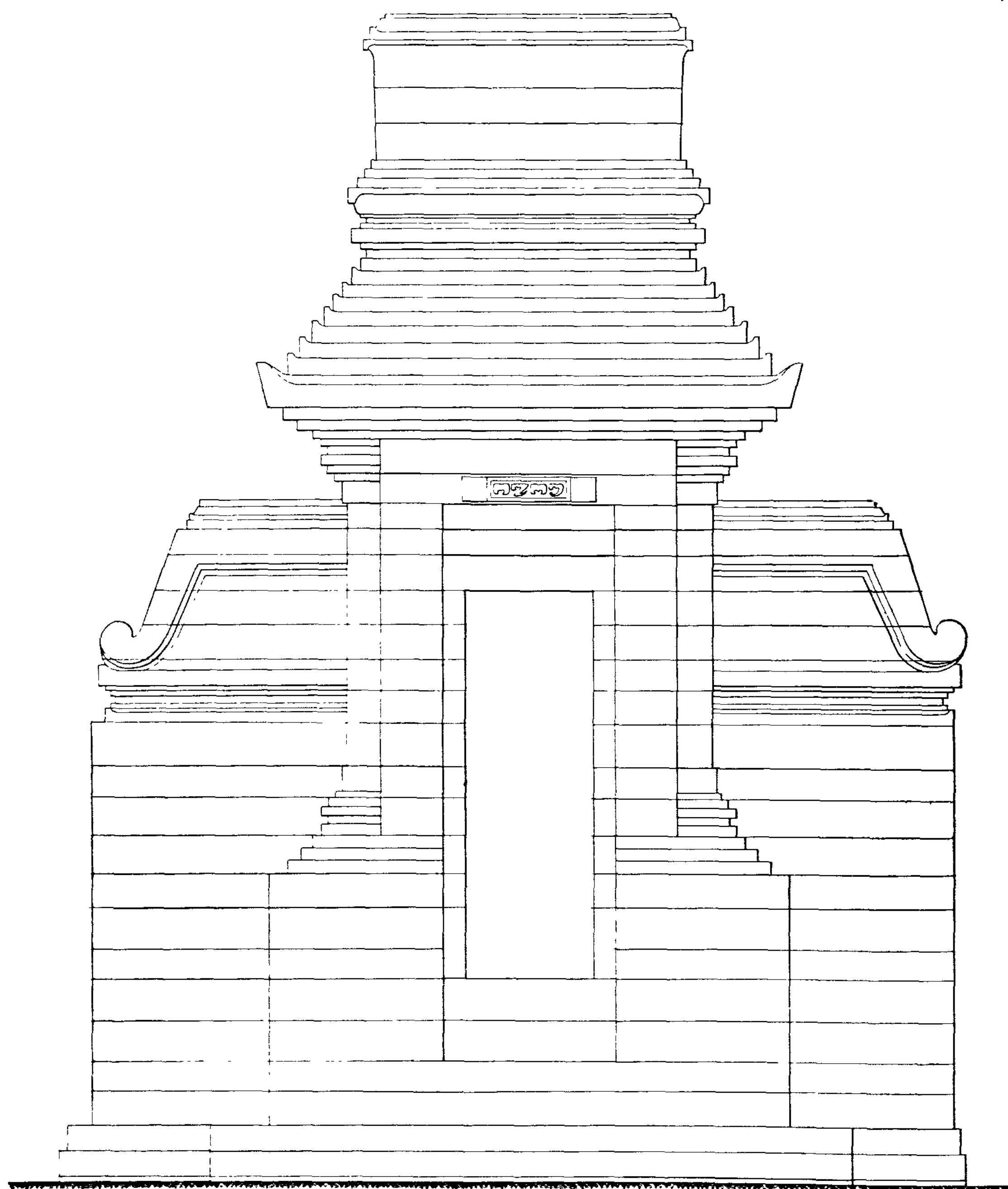

Poort te Ploembangan.

a. Zuidzijde.
b. Verticale doorsnede.
c. Horizontale doorsnede.

Plaat V

SCHAAL

0 1 1½ M

Poort te Ploembangan.

Westzijde.

De basis van den eigenlijken romp heeft nog een oude teekening; men ziet er in de profileering het half-rond, ojief, het bekende tusschenlijstje en een drieledige bovenlijst. Het onderste lid van deze lijst is saamgesteld uit twee schuine vlakken, die in het midden door een heel smal bandje zijn gescheiden.

De kroonlijst heeft nagenoeg dezelfde teekening als de basis, slechts enkele profielen zijn gewijzigd. Zoo ontbreekt bijv. het half-rond, waarvoor een vlakke van boven hol uitloopende band in de plaats treedt. In hoeverre het hooge ojief, dat op de kroonlijst volgt en dat zoo duidelijk op Midden-Java terugwijst, nog tot de eigenlijke kroonlijst gerekend moet worden, is moeilijk te zeggen; zeker is het, dat het een karakteristiek onderdeel van den geheelen bouw uitmaakt. Aan den voet van het ojief bevindt zich een vlakke band met een reeks palmetten als versiering bezet. Alleen de contouren van de palmetten zijn aangegeven, overigens zijn de stukken vlak. Het is niet onmogelijk dat de bedoeling voorzat, ze met ornament te behakken en ze tot ware sierstukjes om te werken. We willen hierbij even opmerken, dat aan het geheele monumentje geen enkel stuk ornament wordt gevonden. Of dit met opzet is gedaan of dat het poortje nooit geheel voltooid werd, is moeilijk uit te maken. Daar de Hindoe-Javanen als regel hun bouwwerken, tot zelfs de kleinste, rijk met ornament tooiden, ligt wel de veronderstelling voor de hand, dat de bouwmeester zich ook dit poortje met ornament verfijnd gedacht heeft, maar dat het nimmer tot uitvoering gekomen is.

Merkwaardig is de omlijsting en bekroning van den doorgang. Ter weerszijde bevindt zich een betrekkelijk smalle pilaster, die ter hoogte van de teerlingbasis met een paar sobere bandjes in een iets breeder voetstuk of plint overgaat, hetwelk tot op den bovenkant van den trapvleugel doorloopt. Boven zijn de onderste geledingen van de kroonlijst over de pilasters en den bovendorpel doorgetrokken. Weliswaar is de weggevallen bovendorpel niet terug gevonden, zoodat er geen direct bewijs voor is, dat bedoelde profileering ook over den dorpel was voortgezet, maar het is niet aan te nemen, dat de lijsten, die vooruitspringen, maar gewoon koud tegen den dorpel aanliepen, temeer daar het bovenste lid wel over den dorpel is doorgetrokken.

Heel bijzonder nu is de hoogere bekroning. Op de lijst, die van boven flauw gebogen oploopt en als een soort basis dienst doet, volgt een laag friesje met een paar fijne lijstjes afgedekt, waarna het geheel door een klein tympanon wordt bekroond. De overstekende deklijst van het tympaan is vlak en loopt beneden breeder uit, terwijl de uiteinden iets omhoog zijn gebogen. Het driehoekig veldje wordt onder de deklijst door een smal bandje begrensd en door een dito in tweeën gedeeld. Zoowel de deklijst als het veldje zijn niet loodrecht, maar hellen aanmerkelijk voorover. Dit geeft aan de bekroning iets elegants. In het kleine lage friesje onder het tympanon zijn smalle ondiepe groeven gehakt, wat de indruk wekt, alsof het friesje in een lang gerekt paneeltje met terweerszijde een pilaster is verdeeld.

Boven werd reeds opgemerkt, dat de omlijsting en vooral de bekroning zeer bijzonder waren. Slechts aan één tjandi, nml. de zooveel jongere Pari, wordt een dergelijke tympanon-bekroning aangetroffen, maar overigens is het motief onbekend. Wat de mogelijke herkomst ervan is, is niet zoo gemakkelijk uit te maken, omdat

er altijd de noodige ruimte voor de fantasie van den ontwerper gelaten moet worden, maar toch lijkt het, of de bouwmeester van de poortjes nog een sterke herinnering aan de Midden-Javaansche vooruitspringende portiek had, en dat hij door dit al zoo oude motief sterk geinspireerd is geworden.

Aan de Oost- en Westzijde is het poortje tusschen den hoogen ringmuur gevat. Voor een goede en harmonische overgang is een tusschenvorm ontworpen, die als een vleugel terweerszijde van het poortje uitsteekt. Op een vlak plint, waartegen het dubbele ojief van den eigenlijken muur aanliep, volgt een eenvoudig geprofileerd voetstuk. Het friesje van dit voetstuk is op dezelfde manier als dat in de bekroning boven den doorgang door loodrechte groeven verfijnd. Boven het voetstuk is een vleugel geplaatst van nagenoeg gelijken vorm als beneden bij de trap. Merkwaardig is de eenvoudige versiering van het plint onder het voetstuk door een simpel cirkelvormig vlak, dat slechts enkele mM. naar buiten steekt. Waarschijnlijk is dit een prototype van de latere Oost-Javaansche medaillonversiering.

Het eigenlijke dak van het poortje neemt boven het reeds bij de kroonlijst nader genoemde hooge ojief een aanvang. Allereerst zien we enkele in- en uitspringende lijsten, welke een pittige schaduwwerking geven, waarna twee inspringende vlakke banden volgen, die elk met een reeks palmetten zijn bezet. Ook van deze palmetten zijn enkel de contouren aangegeven. Vervolgens komt er een gedeelte met een rijkere vormgeving. Tegen een loodrechte kern, die aanmerkelijk naar binnen springt en boven door een paar vlakke lijsten wordt bekroond, zijn op de hoeken en in de as van iedere zijde voetstukjes of pilasters of hoe men ze dan ook noemen wil, geplaatst. Het benedengedeelte van deze pilasters is eenvoudig geprofileerd. In het friesje vinden we de reeds eerder opgemerkte loodrechte groeven terug. De bekroning bevat een ojief met toeloopend topstukje. Boven de bekroning van deze loodrechte kern herhalen zich de twee met palmetten bezette banden, waarop aan de Oost- en Zuidzijde nog de lijsten van enkele voetstukjes zichtbaar zijn, die er op wijzen, dat het pilaster-motief nog eenmaal werd gerepeteerd. De rest van het dak is helaas afgestort. Op Pl. 3 is getracht een reconstructie van den top te geven. Of ze geheel juist is, blijft natuurlijk de vraag. Van het afgestorte gedeelte werd geen enkel stuk terug gevonden, zoodat alle directe gegevens daaromtrent ontbreken. De reconstructie beoogt dan ook alleen een idee te geven, hoe de bekroning geweest kan zijn.

Konden we bij de bespreking van de trapvleugels, de omlijsting en bekroning van den doorgang, enz. er op wijzen, dat de vormen op bekende Midden-Javaansche motieven terugwijzen, aan het dak kunnen we hetzelfde opmerken. Het dak toch is in hoofdzaak opgebouwd uit elkaar opvolgende loodrechte gedeelten, die zich telkens verjongen en met lijsten en pilasters zijn versierd. Hierin nu kunnen we gemakkelijk de structuur van het Midden-Javaansche dak met zijn telkens terugspringende terrassen en hoektorentjes herkennen. De torentjes, die in Midden-Java gewoonlijk geheel vrij staan, zijn hier in pilasters omgezet, terwijl de met

antefixen versierde lijsten van ginds hier in de met palmetten bezette banden zijn terug te vinden. Het dak van het poortje is dan ook als 't ware een gestyleerde vorm van het rijke, plastische Midden-Javaansche dak, en vertoont den vorm, waaruit zich het latere Oost-Javaansche dak heeft ontwikkeld. Uit een kunsthistorisch oogpunt is het poortje zeer belangrijk, omdat het misschien wel het eenige monumentje is, waaraan we zuiver kunnen waarnemen, wat de overgangsvormen tusschen Midden- en Oost-Java waren, en hoe zich de Oost-Javaansche kunst uit die van Midden-Java heeft ontwikkeld. Want ofschoon het poortje al menig Oost-Javaansche trek vertoont, niettemin hebben we gezien, dat nog menig detail op Midden-Java terugwijst en aan oude bekende motieven is ontleend. Het valt te betreuren, dat er geen enkele Midden-Javaansche poort is overgebleven, waardoor bij een vergelijkende studie altijd een gegeven ontbreekt. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat het poortje te Belahan in zijn vormgeving wellicht nog dichter bij de Midden-Javaansche poort in 't algemeen stond dan we misschien nu wel vermoeden.

Het tweede poortje te Belahan ligt ongeveer 120 M. Oostelijk van het hier boven beschrevene en is heel wat eenvoudiger van opzet. Behalve de dorpels, die grootendeels verdwenen zijn, (alleen de drempel ligt nog op zijn oorspronkelijke plaats), was ook dit monumentje geheel in baksteen opgetrokken. De as van den doorgang loopt parallel met die van het Westelijk poortje, dus Noord-Zuid.

Een horizontale doorsnede van de teerling, Pl. 1, geeft over de uitwendige hoeken een rechthoek met zijden respectievelijk van 1.37 M. en 1.67 M., waarbij de pilasters van de omlijsting van den doorgang 0.32 M. vooruitspringen. Aan de Oost- en Westzijde sluit de ringmuur, die door een dubbel ojief van boven was afgesloten, zonder overgangsvorm bij het poortje aan.

Daar het terrein hier aan de Noord- en Zuidzijde ongeveer op gelijke hoogte lag, wordt een trap van eenige beteekenis gemist. Aan de Noordzijde werd met een paar voorgebouwde treden de lage drempel bereikt; aan de Zuidzijde werden de sporen van een bordes of terras teruggevonden. Er was echter te weinig van over, om er nog enkele maten van op te kunnen nemen.

De eigenlijke doorgang is 0.87 M. breed en 1.82 M. hoog. Het inwendige is op dezelfde manier bewerkt als bij het Westelijk poortje. In het midden een ondiepe uitsparing, maar overigens geheel vlakke wanden, Pl. 2. Boven de dorpels vinden we hetzelfde primitieve gewelfje terug, dat, hoe klein het ook is, toch een zekere karakteristieke ruimte-werking geeft.

Uitwendig is dit poortje heel wat soberder van vorm dan het Westelijke, Pl. 2 en foto No. 3. De basis van den eigenlijken romp rijst zonder een bepaalde tusschenvorm direct uit het hooge vlakke voetstuk op. In de teekening van de basis vinden we dezelfde profielen zooals het ojief, de fijne tusschen-bandjes, en de drieledige bovenlijst. Het half-rond wordt echter gemist. Boven worden hoofdzakelijk dezelfde profielen als kroonlijst herhaald. Ook hier zijn alle geledingen zoowel van de basis als van de kroonlijst ongeornamenteerd gebleven. De vlakke pilasters terweerszijde van den doorgang springen ter hoogte van de teerlingbasis een weinig naar voren

en loopen dan bij wijze van plint tot op de traptreden door. De bekroning van den doorgang is niet geheel duidelijk. Op de onderste lijst van de bekroning, die over de pilasters doorloopt, rust een vlak stuk, dat in het midden vooruitsteekt en van boven door gebogen lijnen wordt afgesloten. Waarschijnlijk is het de bedoeling geweest, hier een kalakop te hakken. De massa en vorm van het stuk wijzen althans in die richting. Heel bijzonder zijn de sierstukjes, die naast het middenstuk geplaatst zijn. Aan de Zuidzijde van het poortje zijn deze sierstukjes door geornamenteerde paneeltjes vervangen.

Het dak is van een zeldzamen vorm. Niet dat het groote ojief in het dak een onbekende is, maar de manier, waarop het bij dit poortje is toegepast, wordt thans bij geen enkel monument meer aangetroffen. Zooals reeds bij het Westelijk poortje werd opgemerkt, is het hooge ojief aan den voet van het dak een oud motief en herinnert het sterk aan Midden-Java. Het rechthoekig topstuk doet echter weer min of meer Oost-Javaansch aan. Ook bij dit poortje vindt men aan den voet van het ojief een vlakken band met een reeks onversierde palmetten bezet. Van den aansluitenden ringmuur is zoo goed als niets meer over; niettemin kon de oorspronkelijke hoogte en wijze van afdekking nog met juistheid vastgesteld worden.

In hoeverre de beide poortjes tot één groot complex behoord hebben, is niet meer na te gaan. Volgens de beschrijving van Domis, die de oudheden in 1831 bezocht, zou er oorspronkelijk één groote ringmuur geweest zijn, die de verschillende ruïnes te Belahan, ofschoon ze op een aanmerkelijken afstand van elkander liggen, tot een complex vereenigde. Het is dus niet onmogelijk, dat we in de poortjes en de stukken muur, die er bij aansluiten, de restanten van den door Domis bedoelden ringmuur voor ons zien.

Ploembangan. Het poortje, dat we thans zullen bespreken, ligt te Ploembangan, een dessa ten Noord-Oosten van Wlingi in het Gewest Kediri. De eerste, die dit poortje vermeldde, is Hoepermans geweest, die de ruïne omstreeks 1865 bezocht. [1]) Hoepermans zag echter geheel ten onrechte het poortje voor een tempelfront aan. De toestand, waarin de ruïne zich bij ons eerste bezoek in 1920 bevond, was allerdroevigst, foto's 4 en 5. Het dak was afgestort, in de plaats ervan was een boom opgegroeid, die met zijn kruin het geheel bedekte en vrijwel aan het oog onttrok. Dorpels en kroonlijst waren grootendeels weggevallen, de pilasters naast den doorgang dreigden neer te storten, de fundeering was op verschillende plaatsen verzakt, etc. De toestand was van dien aard, dat een spoedige voorziening noodig was, om een algeheele ineenstorting te voorkomen. In 1921 werd tot de restauratie overgegaan. Het geluk diende ons hierbij. Bij de opruiming werden aan den voet van de ruïne nagenoeg alle steenen van het dak, kroonlijst etc. teruggevonden, zoodat niet alleen het bestaande hersteld kon worden, maar ook een reconstructie van het geheele poortje mogelijk bleek. Omtrent deze werkzaamheden mogen we hier volstaan met een verwijzing naar de uitgebrachte rapporten. [2])

[1]) Rapport Oudhk. Dienst 1913 pag. 348.
[2]) Oudheidkundig Verslag 1921.

De structuur van het poortje, dat behalve een kleine inwendige kern van baksteen, geheel in natuursteen is opgetrokken, is heel eenvoudig. Een, in horizontale doorsnede, Pl. 1, rechthoekige teerling welks zijden resp. 1.75 M. en 0.92 M. meten, rust op een hoog vlak voetstuk, Pl. 3 en foto No. 6. Aan den voet van de gladde recht opgaande teerling bevinden zich als basis enkele vlakke onversierde lijsten. Boven worden dezelfde in- en uitspringende lijsten herhaald, die dan het grootste deel van de bekroning uitmaken, welke met een forschen band, waarvan de hoeken in een punt oploopen, wordt afgesloten. De doorgang wordt door een breeden vlakken onversierden band omlijst. De omlijsting heeft echter niet de volle hoogte van den doorgang, maar verloopt in de lijsten van de teerlingbasis. Aan de Westzijde is boven den doorgang op een weinig voorspringend plaatje het jaartal 1312 çaka aangebracht. Boven de kroonlijst begint het trapsgewijze oploopende dak. Op de hoeken zijn de geledingen telkens even opgewipt, wat een markant silhouet geeft. Een opmerkelijk en heel bijzonder detail van dit onderdeel is verder, dat de zijden van al de opeenvolgende lijsten niet recht, maar naar binnen gebogen zijn. (Een horizontale doorsnede van het dak geeft dus een rechthoek met holle zijden). Dit komt niet alleen de optische werking ten goede, maar heeft bovenal een aesthetische waarde, daar het aan het dak iets lichts en sierlijks geeft. Waren de zijden gewoon recht gehouden, allicht zou de afdekking te zwaar en stug geworden zijn. Nu echter is aan dit bezwaar op even vernuftige als gevoelige wijze tegemoet gekomen.

Op het trapsgewijze oploopend gedeelte van de afdekking volgen enkele forsche in- en uitspringende lijsten, waaronder een soort ojief. De zijden van deze lijsten zijn in horizontale projectie weer gewoon recht. Als opperste bekroning van het dak volgt dan tenslotte een weinig naar buiten wijkend van boven vlak afgesloten topstuk. Het laten wijken van dit topstuk is weer een fijn en juist gevoeld detail en bewijst de uiterste zorg, die de Hindoe-Javaansche bouwmeesters ook aan het kleinste detail besteedden.

De doorgang is heel eenvoudig gehouden. Pl. 2. De drempel wordt vanaf de Westzijde door drie, aan de Oostzijde slechts door twee optreden bereikt. De breedte van den eigenlijken doorgang, dus daar, waar de deuren waren geplaatst, is tusschen de steen gemeten 0.62 M. Voor en achter de deuren is de opening breeder en meet ze 0.81 M. De hoogte van den doorgang bedraagt 1.90 M. Daar de afdekkingen van de portieken vanaf het midden oploopen, liggen de onderkanten van de dorpels aan de buitenzijden 0.42 M. hooger. Behalve de inkappingen in de Oostelijke portiek, die hoogstwaarschijnlijk bestemd waren om den sluitboom achter de deuren in te laten, zijn de wanden geheel vlak.

Aan de Noord- en Zuidzuide sluit de dikke ringmuur bij het poortje aan. Zoover de muur nog als een zeker onderdeel van het poortje is te beschouwen, is hij ook in natuursteen opgetrokken. Er is echter alle reden aan te nemen, dat het verdwenen vervolg van den muur niet in natuursteen, maar in baksteen was uitgevoerd. In de eerste plaats werden bij het onderzoek nog enkele restanten van een baksteen-muur aangetroffen, maar bovendien is het niet goed denkbaar, dat

een muur, geheel of gedeeltelijk in natuursteen opgetrokken, zonder eenig spoor na te laten, met fundeering en al verdwenen zou zijn. Van een muur uit baksteen is dit daarentegen heel goed mogelijk, omdat de baksteen nog altijd een zeer begeerd artikel bij de inlandsche bevolking is. Tenslotte wijst de nagenoeg rechte afscheiding, waarmede de natuursteen eindigt, er op, dat het vervolg van den muur uit een ander materiaal bestond. Nu blijft een dergelijke rechte afscheiding, ook al was het vervolg in baksteen opgetrokken, voor ons zeer vreemd, maar de Hindoe-Javanen waren geen grootmeesters in de constructie-leer en van de aesthetische kant van zoo'n geval trokken ze zich in 't algemeen weinig aan. Dergelijke details verwaarloosden ze met een verwonderlijke onverschilligheid. Dit getuigen o.a. ook de eigenaardige aansluitingen van voorsprongen midden in een paneel bijv., het allerzonderlingst in en over elkaar loopen van lijsten, enz. Hoe hoog de eigenlijke ringmuur was en hoe hij boven eindigde, is niet bekend. Daar, waar de muur bij het poortje aansluit, is hij met een vleugelstuk verhoogd. Deze overgangsvorm rust beneden op een geprofileerd voetstuk. Boven is het voor een deel horizontaal afgesloten, terwijl de zijkanten sterk hellend afloopen en beneden in een soort voluutvorm eindigen.

Behalve de kleine onbeteekenende stukjes ornament, die ter weerszijden van het jaartal zijn gebeiteld, wordt aan het geheele monumentje geen enkele decoratie aangetroffen. Deze totale afwezigheid van ornament, gevoegd bij de soberheid van de vormen, geeft aan dit poortje het karakter van groote eenvoud en strakheid, waartoe dan ook nog de grijze kleur van de steen medewerkt.

Vergelijken we het poortje te Ploembangan met de omstreeks vier eeuwen oudere te Belahan, dan zullen we opmerken, dat, hoewel de proporties bij beide uitmuntend zijn, de vormen van karakter veranderd zijn. Al dadelijk worden we dit gewaar in de profileering van basis en bekroning van de teerling. Bij het poortje te Ploembangan zijn deze uit nagenoeg gelijkwaardige vlakke in- en uitspringende bandjes saamgesteld, terwijl ze aan de poortjes te Belahan uit een samenstelling van afwisselende profielen bestaan. Voorts vergelijke men de omlijsting van den doorgang. Te Ploembangan is het slechts een breede vlakke band, die de opening zoowel boven als aan de zijkanten begrenst. Alleen aan de Westzijde wordt deze strenge band door het jaartal onderbroken. In hoeverre het in de bedoeling lag, de omlijsting nog door een decoratie te verfijnen, zooals o.a. bij de tempels Kidal, Djaboeng enz. wordt aantroffen, is niet uit te maken; maar al was dat het geval, de vorm is en blijft toch zeer strak. Aan de poortjes te Belahan vinden we in plaats van een enkelen band een levendige vormgeving met wisselende licht- en schaduwwerking. Het groote verschil komt vooral in de bekroning tot uiting.

Verder blijft nog het dak tot een nadere vergelijking over en het is juist dit onderdeel, waarbij zich wel zeer sterk de gewijzigde opvatting openbaart. In de eerste plaats mist het dak van het poortje te Ploembangan de rijzing, die de poortjes te Belahan eigen zijn. Bij het eerste domineert het horizontalisme, terwijl bij de laatste, ondanks de horizontale geledingen een zeker verticalisme niet valt te

ontkennen. Maar welk een verstrakking ook in de vormgeving! Men vergelijke bijv. eens de vlakke opeenvolgende lijsten van het poortje te Ploembangan met het uiterst gevoelig ojief van de ruïnes te Belahan. Op de veel rijkere uitbeelding van het dak, dat het Westelijk poortje te Belahan ons biedt, zullen we hier niet verder ingaan, omdat het poortje te Ploembangan, voornamelijk wat het dak betreft, als een allereenvoudigst Oost-Javaansch type is te beschouwen, en het als zoodanig meer met het Oostelijk poortje te Belahan overeenkomt.

Tenslotte willen we nog op een principieel verschil in den opbouw wijzen. Als men de plattegronden van de poortjes met elkaar vergelijkt, dan zal men dadelijk bemerken, dat de projectie van het poortje te Ploembangan van veel gerekter vorm is dan die van de monumentjes te Belahan. Dit verschil in grondvorm doet zich natuurlijk ook duidelijk in den opbouw gevoelen. Bij het poortje te Ploembangan is het accent enkel op de frontwerking gelegd, terwijl daartegenover bij de poortjes te Belahan naar een reëele ruimtewerking is gestreefd. Waar de te Ploembangan gehuldigde opvatting tenslotte heenvoert, bewijzen de vele irrationeele poorten op Bali met hun groot massaal uitziend voorvlak, maar met geen grootere diepte dan een muurdikte.

Ook bij het inwendige, de doorgangen, valt een groote verandering op te merken. Bij de poortjes te Belahan vindt men nog een inwendige ruimte, hoe klein dan ook. De afdekking hiervan door een gewelfje, geeft ondanks de miniatuur-afmetingen toch een zekere karakteristieke ruimte-werking. Bij het poortje te Ploembangan is dit alles heel anders geworden. Daar is van een eigenlijke inwendige ruimte geen sprake meer. Men vindt er slechts voor en achter de deuren een portiek, waarvan de afdekking door overkragende dorpels naar buiten oploopt.

Zoo zien we dus zoowel aan het in- als exterieur van het poortje te Ploembangan een algemeene verstrakking van de vormen, gepaard met een achteruitgang van het gevoel voor een levendige, plastische uitbeelding. Dit, we mogen het even terloops opmerken, geldt niet alleen voor het poortje, maar voor de latere Oost-Javaansche kunst in het algemeen.

In de onmiddellijke nabijheid van het poortje te Ploembangan werden nog enkele, gedeeltelijk reeds eerder vermelde oudheden aangetroffen.[1]) Ongeveer 100 M. Oostelijk van het poortje stond op het achtererf van een inlandsche woning, de beschreven steen van 1062 Ç. De steen heeft vermoedelijk op een laag terrasje of iets dergelijks gestaan, want bij het uitgraven kwamen eenige restanten van een baksteen-bouw voor den dag. Of er gedurende den tijd, waarop de oorkonde betrekking heeft, nog gebouwd is geworden, is niet bekend. Er werd geen enkele aanwijzing voor gevonden. De zuil van 1282 Ç. en de gedateerde dorpel van 1296 Ç. zijn niet meer ter plaatse. De steen met de korte inscriptie in het z.g.n. Kedirisch kwadraat-schrift werd ± 50 M. ten zuiden van den beschreven steen aangetroffen. Of deze plaat iets uitstaande heeft gehad met het heiligdom, waarvan enkele

[1]) Rapport Oudhk. Dienst 1915 pag. 349.

restanten op $^{1}/_{4}$ paal afstands ten Zuiden werd gevonden, was niet uit te maken. Terecht vermoedde Hoepermans, dat hier vroeger een heiligdom stond [2]). Bij het graven van een proefsleuf kwamen de fundeering van een dikken ringmuur en een hoek van een bouwwerk voor den dag. Van de door Hoepermans gerapporteerde oudheden bevonden zich nog ter plaatse: de twee voetstukken, die ieder een steigerend leeuwtje als tuitophouder hebben, en een nandi. De Gaṇeça en Goeroe waren niet meer aanwezig. Wel werden twee torso's van vrij groote beelden gevonden, maar dat kunnen niet de bedoelde Gaṇeça en Goeroe zijn. Het zijn twee staande mannenfiguren in groot ornaat. Het eene beeld houdt in de linkerhand een schild, de rechterarm is afgebroken. De linkerhand van het andere beeld omvat een bloemstengel, die vanuit het voetstuk opschiet en waarvan de knop tegen den linkerschouder ligt; de rechterhand houdt een soort dolk. Tenslotte was er nog een met zeven paarden bespannen wagen, waarop een tweearmige godheid is gezeten. De beenen zijn op de gewone wijze voor het onderlijf gekruist; de beide handen rusten op de knieën en houden ieder een lotus. De glorie achter het hoofd is afgebroken. Het is duidelijk, dat het een voorstelling is van Soerya op zijn zonne-wagen rijdende. Is dit nu een pendant geweest van het merkwaardige vrouwenbeeld, dat Hoepermans te Wlingi aantrof, of is het hetzelfde stuk en zag Hoepermans het mannenbeeld voor een vrouwenfiguur aan? Voorts werden in de dessa verspreid nog gevonden een Nandīçwara (?), een makara-spuier, twee kleine voetstukken, enkele stukken van zgn. miniatuur-tempeltjes, en twee vleugelstukken. De laatste zijn vermoedelijk van een kleine trap afkomstig. Al deze oudheden werden verzameld en hebben thans een plaats op het terrein van het poortje gevonden.

Kediri, Jan. 1924.

[2]) Rapport Oudhk. Dienst 1913 pag. 348.

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

A. Parameçwara.

Zooals bekend komen in de Pararaton een tweetal vorsten uit het huis van Majhapahit voor, die den naam Parameçwara dragen nl. Wijayarājasa van Wĕngkĕr, de oom van Hayam Wuruk en Ratnapangkaja Bhre Kahuripan IV, zoon van Bhre Pandan Salas I en Bhre Kahuripan III en tevens echtgenoot van Dewi Suhitā.

Dat eerstgenoemde werkelijk dien naam gedragen heeft, blijkt uit zijne vermelding in oorkonden als „wijlen Bhre Parameçwara van Pamotan". Tot nog toe werd algemeen aangenomen dat in dit Parameçwara een eigenlijke naam van de betrokken personen moest worden gezien. Dit nu lijkt mij niet waarschijnlijk. Eerstens toch valt het op, dat in beide gevallen, de persoon die als Parameçwara wordt aangeduid, gehuwd is geweest met een vorstin, in rang boven hem geplaatst, bij Parameçwara I de bekende Bhre Daha, dochter van den stichter van het Majhapahitsche rijk, bij Parameçwara II Dewi Suhita, voor zoover bekend eenige dochter van den vorst van Majhapahit Hyang Wiçeṣa en zelf van 1351—1369 [1]) vorstin van dat rijk. Het ligt daarbij voor de hand te veronderstellen dat in deze gevallen Parameçwara analoog aan Parameçwarī als titel voor de hoofdvrouw op te vatten is, niet als naam, maar als titel, ongeveer overeenkomende met ons Prins-Gemaal. Dit vermoeden wordt bijna zekerheid wanneer wij in de Balineesche oorkonde van Batur, pura Abang A, Parameçwara I vinden aangeduid als „pāduka parameçwara Crī Wijayarājasa", d.w.z. Z. H. de Parameçwara Z. M. Wijayarājasa. Dat hier niet alleen volgens de moderne Javaansche taal parameçwara als titel dient te worden opgevat, doch ook in het Oud-Javaansch eene constructie: paduka-titel gaarne werd toegepast, blijkt wel bv. uit de oorkonden van den Balineeschen vorst Jayapangus, die regelmatig hemzelf vermelden als pāduka çri mahārāja en zijne gemalinnen als pāduka çrī parameçwarī en pāduka mahādewī, waarop dan de eigenlijke namen volgen, elders bv. uit de Balineesche oorkonde van Batur pura Abang B. uit 944, waar de vorst wordt genoemd pāduka haji çrī Dharmmodāyanawarmmadewa, terwijl ook het bekende „anak wungçunira" steeds heet pāduka haji anak wungçunira, etc.

Een indirecte bevestiging, dat Parameçwara niet als naam moet worden opgevat doch als titel, te vertalen met Prins-Gemaal, levert de Balineesche oorkonde van Bangli pura Kehen C uit 1126, waar de lastgevers zijn „sira bhaṭāra parameç-

[1]) Elders hoop ik aan te toonen dat Dewi Suhitā eerst in 1351 aan de regeering is gekomen en dat de vorstin, die van 1322-1351 in vereeniging met Hyang Wiçeṣa heeft geregeerd Bhre Lasem de Schoone moet zijn geweest.

wara çrī Wīrāma, nāma çiwāya, çrī dhanādhirājalañcana kalih rājawanitanira pāduka bhaṭārī çrī dhanādewiketu." [1])

Dat soms Parameçwara wordt voorafgegaan door çrī, bv. in oorkonde Gobleg pura Batur C: „pāduka bhaṭṭāra çrī parameçwara sira sang mokta ring Wiṣṇubhawana", waarbij men dus aan eene constructie met bhaṭāra als titel en Parameçwara als naam zou kunnen denken, behoeft onze stelling niet aan te tasten, daar çrī (getuige çrī mahārāja) dikwijls ook aan titels voorafgaat, de posthume titel geheel afwijkt van de wijze waarop levende vorsten worden genoemd in de oorkonden en hier dus zeer goed eene vertaling mogelijk is: Z.H. de Heer de Vorstelijke Prins-Gemaal.

In elk geval zal het dus goed zijn er bij historisch onderzoek op verdacht te zijn bij het aantreffen van Parameçwara te moeten rekenen met een persoon, die zijne vorstelijke waardigheid door huwelijk verkregen heeft en wiens vrouw dus eigenlijk de schakel vormt tusschen hem en zijn voorgangers.

B. De bijzetplaats van Udayana.

In het Oudheidkundig Verslag 1922, 2de en 3de kwartaal komt op bl p. 54/55 eene aanteekening voor van Mej. Dr. M. Muusses, waarin als steun voor mijne hypothese, dat het „anak wungçunira" uit de Balineesche oorkonden uit het laatste vierde deel der 10de çaka-eeuw, een jongere broeder van Airlangga is geweest, gewezen wordt op de overeenkomst in naam tusschen Jalatuṇḍa, de zg. bijzetplaats van Udayana en Bañu wka, waar de vader van het „anak wungçunira" is bijgezet.

Hoe dankbaar ook voor alles wat tot steun mijner hypothese kan worden bijgebracht, meen ik toch, niettegenstaande de treffende overeenkomst tusschen de namen Jalatuṇḍa en Bañu wka, tegen de gelijkstelling te moeten opkomen. Vooreerst blijkt uit een der indertijd gevonden en nog niet gepubliceerde Balineesche oorkonden, de inhoud waarvan aan Dr. Muusses dus niet bekend kon zijn, overtuigend, dat Bañu wka op Bali heeft gelegen. De oorkonde van Batuhan (onderafd. Gianjar, Zuid-Bali) bevat eene beslissing van den vorst Dharmmawangçawarddhana marakatapangkajasthānottungadewa ten gunste van de inwoners van Baturan inzake hun klacht dat zij te zwaar belast zijn o.a. door het maandelijksch schoonmaken van de gronden, gelegen om het heiligdom van Bañu wka, wat hen door den „te Bañu wka bijgezette" was opgedragen.

Bañu wka is dus te zoeken in het Gianjarsche en de gelijkstelling met Jalatuṇḍa vervalt. [2]) Indirect echter is het in deze oorkonde vermelde in zooverre toch weer een steun voor mijn bovenbedoelde hypothese, dat er overtuigend uit blijkt, dat de vader van het „anak wungçunira" in 944 bij het uitvaardigen der

---

[1]) Ook op de Balineesche oorkonde van Bulihan uit 1172 komt een pāduka bhaṭāra parameçwara çrī hyang ning hyangadi dewalañcana voor. Ofschoon de familierelatie der personen in de oorkonde op plaat Ib r. 4/5 en plaat IIa r. 1/2 genoemd, mij nog niet duidelijk is, wijst het rajalakṣmī in IIa r. 2 er toch op dat ook hier weder een vrouw in het spel is.

[2]) Ook Brandes' meening, dat Bañu wka te zoeken was in het aan de Noordkust van Bali gelegen Yeh anakan blijkt dus onjuist te zijn.

oorkonde reeds overleden was en dat de toenmaals regeerende vorst zooveel eerbied had voor diens bevelen, dat hij liever afstand deed van verschillende rechten dan te tornen aan de regelingen van den overledene (dit staat uitdrukkelijk in de oorkonde geboekstaafd). De voorganger en volgens mijne opvatting de vader van Dharmmawangçawarddhana was niemand anders dan Udayana. Het staat dus n. m. m. wel vast, dat deze op Bali en niet, zooals tot nog toe werd aangenomen te Jalatuṇḍa is bijgezet, wat ook wel voor de hand ligt, gezien, dat hij minstens gedurende het tijdvak 911-944 aandeel heeft gehad in het bestuur van Bali.

Wanneer wij nu nagaan of er dan au fond eigenlijk wel wat te zeggen valt voor de veronderstelling, dat Jalatuṇḍa Udayana's bijzetplaats is, blijkt dit niet het geval te zijn geweest. Toen die hypothese het eerst werd geopperd was er van die periode der geschiedenis niet anders bekend, dan dat in het midden der 10de çaka-eeuw een vorst Airlangga op Java geheerscht had en dat diens vader Udayana heette, terwijl het voorkomen van den naam Udayana op Jalatuṇḍa, dat uit 899 bleek te zijn, een aanwijzing kon worden geacht, van voldoende belang om althans die hypothese te opperen. Sedert zijn echter meerdere gegevens over dit tijdperk der geschiedenis openbaar geworden, die m.i. aan de stelling niet ten goede komen. Eerstens blijkt Airlangga, die, gezien zijn opvolging op Java, toch wel de oudste zoon van zijn ouders geweest zal zijn, pas in 913 geboren te zijn, terwijl wij weten dat zijn ouders minstens in 911 getrouwd waren doch dit in 905 waarschijnlijk nog niet zijn geweest, daar ik mij voorstel, dat hun stadhoudersschap over Bali een gevolg van het huwelijk is geweest en er in laatstbedoeld jaar een ander de vorstelijke macht op Bali blijkt uit te oefenen. Of deze laatste een Sumatraansche vorstin was en de Javaansche invloed op Bali een gevolg is van den krijg in deze periode tusschen Java en Sumatra, laat ik voorloopig in het midden, daar dit te ver zou voeren.

Gezien Airlangga's geboorte in 913 zal intusschen het huwelijk zijner ouders wel niet lang voor 911 gesloten zijn en daar late huwelijken in normale gevallen in het Oosten wel uitzondering zijn geweest, kan het geboortejaar van Udayana niet zoo heel ver van 885 hebben afgelegen. Waar nu vast staat, dat hij in 944 overleden is, terwijl Jalatuṇḍa in 899 is gesticht, dus 45 vóór zijn dood, meen ik alle samenhang tusschen hem en de badplaats te moeten loochenen. Zelfs al zou men aannemen, dat hij reeds tijdens zijn leven begonnen was aan den bouw van zijn grafstede, lijkt het mij toch onwaarschijnlijk, dat hij daarmede al op den leeftijd van14 jaar zou zijn aangevangen. En als men dan in het oog houdt dat hij wellicht nog een jaar of 5 jonger is geweest, wordt het al hoogst onwaarschijnlijk. Trouwens de bij de ontgraving van Jalatuṇḍa gevonden vrouwennaam, welke wel als pendant van Udayana bedoeld is, wordt, indien men vasthoudt aan de gelijkheid van de Jalatuṇḍa-Udayana met Airlangga's vader, totaal onverklaarbaar.

M.i. ligt het dan ook voor de hand aan te nemen, dat de Udayana van Jalatuṇḍa niet Airlangga's vader is geweest en dat laatstgenoemde op Bali te Bañu wka, dat in het Gianjarsche moet hebben gelegen, is bijgezet.

De naam Udayana is tenslotte, getuige bv. de 60 jaar vroeger geregeerd hebbende Dharmmodayana Mahacambhu niet zoo'n zeldzaamheid geweest, dat alleen daarop zou mogen worden geconcludeerd dat Airlangga's vader de bouwer van Jalatuṇḍa is geweest.

C. De Persoon van Prapañca.

In zijn lezenswaard artikel „de Inscriptie van het Mahākṣobhya-beeld" in de Bijdragen, deel 78 pag 486 e.v. tracht R. Ng. Poerbatjaraka aan te toonen, dat de tot nu toe geldende meening, als zoude de dichter van de Nāgarakṛtāgama Prapañca identiek zijn met den dharmmadhyaksa ring Kasogatan Nadendra, onjuist is, dat deze Nadendra inderdaad Prapañca's vader is geweest, tevens de dichter van de Mahākṣobhya-inscriptie Nada moet zijn geweest, zoodat de inscriptie niet in 1211 doch veel later op het beeld is aangebracht en dat tenslotte Prapañca tijdens de vervaardiging van de Nāgarakṛtagāma zelf geen dharmmadyaksa ring Kasogatan was, doch slechts wakil, plaatsvervanger voor zijn door ouderdom gekwelden vader. De schrijver grondt deze meening op het volgende betoog.

Uit 1191 is een inscriptie bekend, waar voor het eerst een dharmmadhyaksa ring Kaçaiwan voorkomt doch nog geen „ring Kasogatan". Deze laatste treft men pas voor het eerst aan in de oorkonde van 1216 en dan heet hij niet Nada; de Māhakṣobhya-inscriptie heeft zeer veel overeenstemming volgens Dr. F. D. K. Bosch met de Nāgarakṛtāgama; op de inscriptie's van 1280 tot na 1287 treffen wij een dharmmadhyaksa ring Kasogatan aan, genaamd Nadendra; in Nāg. 17:8 beteekent sumilih niet vervangen als opvolger, doch slechts tijdelijk vervangen, terwijl het merkwaardig is, dat Prapañca daar niet zijn officieelen titelnaam van Nadendra zou noemen; de leider van het bekende çraddha-offer van 1284 in Nāg. zang 64 e.v., moet de dharmmadhyaksa ring kasogatan zijn en het blijkt dat de werkelijke leider daar al meer dan 83 jaar oud is, zoodat de Nadendra der inscriptie's ook zoo oud moet zijn geweest; door die ouderdom was hij ongeschikt om de reis van Hayam Wuruk naar de Oosthoek mee te maken, zoodat Prapañca hem op die reis tijdelijk heeft vervangen; daar vader en zoon elkaar bij het dichten wel geraadpleegd zullen hebben is de overeenkomst tusschen Nāg. en inscriptie zeer verklaarbaar en tenslotte zijn de laatste zangen der Nāg. waar Prapañca zichzelf schijnbaar Winada noemt, onecht.

Ofschoon, of juister, omdat wij de in zijn aangehaald artikel door den schrijver gegeven nieuwe verklaringen en opmerkingen zeer apprecieeren, meenen wij te moeten opkomen tegen zijne conclusie's in het boven op den voorgrond gebrachte kleine onderdeel van zijn opstel.

Eerstens dan is er absoluut geen aanleiding om schrijvers hypothese: Prapañca gaat slechts als tijdelijk vervanger van zijn vader, die meer dan 83 jaar oud is, mee op reis, doch zijn vader blijft dharmmadhyaksa ring Kasogatan en is de Nadendra der inscriptie's, aan te nemen. Het „sumilih" in Nāg. 17:8, waar staat „Dharmmādhyakṣa Kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah" kan zeer goed „ienamd

opvolgen" beteekenen en zal hier zeer zeker zoo vertaald moeten worden in verband met de volgende regel, die door schrijver buiten beschouwing is gelaten. Daar toch lezen wij: „sakweh sang wiku Boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah nireng dangū.", waarbij het dangu toch wel uitsluit, dat die vader niet alleen in 1281 maar nog later zelfs het ambt van Buddhistisch dharmmadhyaksa zou hebben bekleed. Ook de aanwijzing, die schrijver gelegen acht in het feit, dat de leider van het çraddhaoffer, meer dan 83 jaar oud, Prapañca's vader, de dharmmadhyaksa zou zijn geweest, lijkt ons niet goed houdbaar. Eerstens geeft niets ons aanleiding te veronderstellen, dat bij een tantrisch-godsdienstige plechtigheid aan het hof die dharmmadhyaksa steeds zou moeten zijn voorgegaan, wat meer de plicht van den purohita, den huispriester, lijkt, en tweedens duiden de vermelding van den ouderdom van 1000 maanden en het „maṣadpāde sudharmmenadhi", wat wij met Prof. Dr. N. J. Krom liever zouden wenschen te vertalen met „zorgdragende voor de graftempels als voornaamste" toch wel duidelijk de persoon aan in Nāg. 38:3 en 4 vermeld, als sthapaka van de sudharmma's en bewaarder der geslachtslijsten te Singasari, die ook 1000 maanden oud was.

Waar dus de oude leider in geen geval de dharmmadhyaksa ring Kasogatan is en ook niet Prapañca's vader (daartegen pleit de toon van het in zang 39 gevoerde gesprek) vervalt de veronderstelling, dat Prapañca slechts de vertegenwoordiger, de wakil van zijn vader zou zijn geweest, omdat die zelf te oud was om op reis te gaan.

Wat tenslotte het argument betreft, dat Prapañca zich niet bekend maakt bij zijn officieelen titelnaam, doch slechts bij zijn „kleinen" naam, dit is zeer goed te verklaren uit gewilde bescheidenheid.

Uit het bovenstaande blijkt m.i. voldoende dat er absoluut geen grond is om aan te nemen, dat Prapañca geen dharmmadhyaksa ring kasogatan was doch slechts plaatsvervanger van zijn vader, integendeel, dat de argumenten sterk pleiten voor de oude opvatting. Wat de andere argumenten betreft, door schrijver aangehaald, deze hebben betrekking op de quaestie, of de Mahākṣobhya-inscriptie uit 1211 dagteekent of eerst later op het beeld is aangebracht. Daar wij vermeenen, dat schrijver in deze zaak wellicht met zijne hypothese gelijk heeft en het slechts ons doel was op te komen tegen de veronderstelling dat Prapañca's vader dharmmadhyaksa was en hij slechts wakil voor de periode van Hayam Wuruks reis, kunnen deze argumenten hier buiten beschouwing blijven.

Voorschoten, 21 Mei 1923.

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN OP DEN INVENTARIS DER HINDOE-OUDHEDEN (RAPPORT 1923) VOOR DE DISTRICTEN MALANG, PENANGGOENGAN EN NGANTANG VAN DE AFDEELING MALANG, RESIDENTIE PASOEROEAN

DOOR

E. W. MAURENBRECHER,

Controleur van Malang.

De hierachter volgende aanteekeningen op de lijst van de Hindoe-Oudheden werden ons met een nieuwe inventarisatie van de districten Malang, Penanggoengan en Ngantang door den Controleur van Malang toegezonden. Uit de aanteekeningen blijkt, dat de grootste veranderingen hebben plaats gevonden in de desanamen, voornamelijk doordat verschillende desa's zijn bijeengevoegd onder een nieuwen naam. De nieuwste detailkaarten van den Topografischen Dienst (1915-1919) van deze districten, vermelden nog de oude namen, die we in den inventaris, Rapport 1923, hebben opgenomen. De opgave van de onderdistricten zal het opzoeken van de vindplaatsen op de kaart heel wat vergemakkelijken.

De nummers, die onmiddellijk achter de plaatsnamen tusschen haakjes staan, wijzen op de inventarisnummers van Rapport 1923. Ze zijn door ons ingevoegd om onnoodig zoeken bij het vergelijken met dien inventaris te voorkomen. De heer Maurenbrecher vestigde er in zijn begeleidend schrijven de aandacht op, dat hij ook de door Inlandsche ambtenaren en desahoofden verstrekte gegevens in den staat had opgenomen zonder zelf de voorwerpen gezien te hebben, daar gebrek aan tijd hem genoodzaakt had het oorsponkelijke plan om alles zelf te inventariseeren, op te geven. Zoo zijn ook in den hier gegeven staat fouten niet uitgesloten.

Nu echter uit de recente vondsten (zie het Oudh. Verslag § 6 en 7) duidelijk blijkt, dat de omgeving van Malang een zeer belangrijk centrum is geweest, scheen het ons van belang deze aanvullingen en verbeteringen te publiceeren.

Aanteekeningen op den Inventarisstaat 1923.

2251 Thans desa Soekoredjo (onderdistrict Malang), Modjopaitsteenen zijn in deze desa zoo goed als niet meer te vinden.

2252 Thans desa Oro-oro dowo (onderdistrict Malang), in deze desa is het Militair ziekenhuis gelegen; de zich op het erf van dit ziekenhuis bevindende beelden werden niet bezocht.

2253 Thans desa Bandoengredjosari (onderdistrict Gadang).
2254 Thans desa Pandanredjo (onderdistrict Wagir).
2255 De desa Swaroe is gelegen in het onderdistrict Gondanglegi van het gelijknamig district.
2256 Desa Djedong (onderdistrict Wagir).
2257 Thans desa Ardjosari (onderdistrict Wagir); voor de thans zich in die desa bevindende voorwerpen zie nieuwe inventarisstaat. Waar de ontbrekende gebleven zijn is niet bekend.
2258 Moet zijn Boedengan (lor of kidoel?) (onderdistrict Gadang).
2259 Thans desa Parangargo (onderdistrict Wagir).
2260 Thans desa Moeljoredjo (onderdistrict Wagir).
2260*a* De desa Tlogoredjo is gelegen in het district Penanggoengan.
2260*b* „ „ Bedji „ „ „ „ „ „
2261 De Goenoeng Padalali is niet bekend, de tjandi is gelegen aan de voet van de Goenoeng Radjegwesi.
2262 Van deze badplaats is niet meer over.
2263 Vide nieuwe inventarisstaat.
2264 Thans desa Boeloekerto (onderdistrict Poenten).
2265 Thans desa Temas (onderdistrict Sisir).
2266 Thans desa Gadingkoelon (onderdistrict Daoe).
2267 Desa Toeloengredjo (onderdistrict Poenten).
2268 Thans desa Pandanredjo (onderdistrict Poenten).
2269 Niet in deze Contrôle-afdeeling gelegen, waarschijnlijk onderdistrict Karangploso (district Karanglo).
2270 Moet zijn Badoet (thans desa Karangbesoeki); deze Gaṇeça is niet meer bekend.
2271 Moet zijn Djetak (thans desa Moeljoagoeng); deze nandi is niet meer bekend.
2272 Thans desa Modjoredjo (onderdistrict Sisir).
2273 Inderdaad gelegen in de desa Gadingkoelon (onderdistrict Daoe).
2274 Gelegen in het gebied van de desa Pandesari (onderdistrict Poedjon).
2275 Desa Dinojo (onderdistrict Daoe).
2276 Desa Temas (onderdistrict Sisir).
2277 Thans desa Torongredjo (onderdistrict Sisir), slechts een nandi aangetroffen.
2278 Thans desa Torongredjo (onderdistrict Sisir).
2279 Thans desa Sisir (onderdistrict Sisir); de hieronder beschreven voorwerpen zijn niet meer bekend.
2280 Thans desa Soembergondo (onderdistrict Poenten).
2281 Desa Pesanggrahan (onderdistrict Sisir). In deze desa werden geen oudheden aangetroffen.
2282 Thans desa Djoenredjo (onderdistrict Sisir).
2283 Behoort tot het gebied der desa Ngroto (onderdistrict Poedjon),

2284 Desa Bedji (onderdistrict Sisir).
2285 Desa Merdjosari (onderdistrict Daoe).
2286 Desa Ketawanggede (onderdistrict Daoe).
2287 Moet zijn Goejangan, thans desa Tlogomas (onderdistrict Daoe).
2288 Thans desa Goenoengsari (onderdistrict Poenten).
2289 Thans Moeljoagoeng (onderdistrict Daoe)
2290 Moet zijn Areng-areng, thans desa Dadapredjo (onderdistrict Daoe).
2291 Thans desa Kaoemredjo (onderdistrict Ngantang).
2292 Thans desa Soemberagoeng (onderdistrict Ngantang).
2293 Thans desa Bandjarredjo (onderdistrict Sekar).
2294 Moet zijn Poedjonlor (onderdistrict Poedjon).
2295 Thans desa Sidodadi (onderdistrict Sekar).
2296 Desa Pagersari (onderdistrict Saker).
2297 Thans desa Pandesari (onderdistrict Poedjon).
2298 Desa Ngabab (onderdistrict Poedjon).
2299 Moet zijn Kaoeman (thans Kaoemredjo) vide sub 2291.
2300 Thans desa Moeljoredjo (onderdistrict Ngantang).
2301 Thans desa Watoeredjo onderdistrict Ngantang).
2302 Thans desa Madiredjo (onderdistrict Poedjon).
2303 Thans desa Bandjarredjo (onderdistrict Sekar).
2304 Thans desa Poerworedjo (onderdistrict Sekar).
2305 Desa Seloredjo (onderdistrict Sekar); het gehucht Wonoredjo behoort thans bij de desa Pandansari (onderdistrict Sekar).
2306 Desa Sajang (onderdistrict Ngantang).
De Goenoeng koekoesan wordt echter gerekend tot het gebied der desa Ngabab (onderdistrict Poedjon).
2307 Thans desa Wonoagoeng (onderdistrict Kasembon).
2308 Thans desa Soemberagoeng (onderdistrict Ngantang).
2309 Desa Kasembon (onderdistrict Kasembon).
2310 Desa Bajem (onderdistrict Kasembon).
2312 Thans desa Pondokagoeng (onderdistrict Kasembon).
2313 Thans desa Poenten (onderdistrict Poenten).

Nieuwe Inventarisatie.

DISTRICT MALANG.

ONDERDISTRICT MALANG.

Desa Oro-Orodowo (eertijds Ledok) (2252).
Op het erf van P. Siran een loempang, ovaal bovenvlak en rond gat. Middellijn gat 25 c.M. in bovenvlak vele kleine ronde uithollingen.

Desa Tjlaket (2250).

Op poenden achter Zusters Ursulinenschool een ruw bekapte paal (grenspaal ?), een steenen loemboeng en een platte steen.

Desa Soekoredjo. (2251).

Bij Chineesche begraafplaats in den oever van de kali Brantas drie grotten.

Oostelijke: ingang 1 M. breed, gewelf $1^1/_2$ M. diep en $1^1/_2$ M. breed, links en rechts in het gewelf is een nisje gekapt, de omgeving van den ingang is versierd (negatieven No. 18 en 19).

Middelste: breed, $2^1/_2$ M., diep 2 M., links en recht zijn nisjes in het gewelf gekapt; in de linkerhelft, meer naar binnen een voorraad-kamertje: in het midden van de wand een nagafiguur, 1 M lang, waarboven deze figuur: |-|_

Westelijke: breed $1^1/_2$ M., diep $1^1/_2$, links en rechts een nisje in het gewelf gekapt.

Desa Kidoelpasar. (2250).

Op het graf van Mbah Wiro twee beelden.

(De Assistent-Residentswoning is in deze desa gelegen).

Desa Lowokwaroe.

Oeroeng-oeroeng (ondergrondsche waterleiding) loopende naar de desa Samaan (thans Oro-oro dowo).

Desa Boenoelredjo.

Oeroeng-oeroeng.

Desa Djodipan, Polejan en Soekoredjo. Op Chineesche graven vele beelden en bekapte steenen.

Desa Kottalama. (2250).

Drie oude graven (mbah Raden, mbah Doekdeng en mbah Arab). Op erf van P. Katjoeng drie lingga's, vijf bekapte steenen en een sluitstuk; deze voorwerpen zullen worden overgebracht naar het erf van het desahoofd.

ONDERDISTRICT GADANG.

Desa Gadang.

Op het erf van de Inlandsche begraafplaats fragment van een beeld en een kleine lingga, op deze begraafplaats het graf van Njai Poetri, waarop bekapte steenen.

In het Zuiden van de desa het graf van mbah Djosari, waarop bekapte steenen; hierheen werden overgebracht een rechthoekig bekapte steen, gevonden op de sawah van P. Kasdan en een steen met versiering (beschadigd) gevonden op de sawah van P. Roes.

D e s a L o w o k d o r o. (thans met de desa Katjoek vereenigd tot de desa Kebonsari).

Op poenden (graf van mbah Reso) een bewerkte witte steen breed 38 c.M., hoog 34 c.M. In deze desa worden oude brandplaatsen van Modjopaitsteenen gevonden.

D e s a S o e k o e n (met de desa Kaoeman van het Onderdistrict Malang te vereenigen tot de desa Kaoeman (Onderdistrict Malang).

Een lingga, thans staande op het erf van de Controleurswoning te Malang.

D e s a G a d a n g. Een onbekapte beschreven steen, overgebracht naar het erf van den Heer Lenaerts, desa Penanggoengan (district Penanggoengan).

D e s a D j a n t i (2253) (thans met de desa Klajatan en Kemantren vereenigd tot de desa Bandoengredjosari).

Een Ganeça op het erf van den Petinggi, een loempang ten Noorden van de Kali Soekoen.

D e s a B o e d e n g a n l o r (2258) (thans met de desa's Boedengankidoel en Boeloeredjo vereenigd tot de desa Boemiajoe).

Een lingga op een erf ten Oosten van de Kali Brantas.

D e s a W o n o r e d j o (thans met de desa's Kalianjar en Kalisari vereenigd tot de desa Wonokojo).

Op poenden een lingga.

D e s a K e m a n t r e n (thans Bandoengredjosari).

Een platte bekapte steen (watoe kemloso).

D e s a K l a j a t a n, Soemoerbandoeng, zes correspondeerende putten, waarvan er vier voor den aanleg van een lorriebaan zijn gedempt.

ONDERDISTRICT WAGIR.

D e s a W a g i r, (2259) thans met de desa Djoewetmanting vereenigd tot de desa Parangargo). Op Inlandsche begraafplaats graf van Anglingdarmo — gestapelde Modjopaitsteenen waartusschen eenige beschadigde steenen beelden, twee (?) terracottabeelden met veel bloemversiering, geheel aan stukken, een lingga ± 7 c.M. in doorsnee —, de beschreven steen uit de desa Djemoenang hierheen overgebracht.

Het in deze desa gevonden vrouwenbeeld met inscriptie (vide inventarisstaat) is niet meer op het erf van de Controleurswoning te Toeren aanwezig, het is niet bekend waarheen dit beeld is overgebracht.

Op erf van Hadji Abdoelgani vier-armig beeld zonder hoofd.

D e s a D j e m o e n a n g (2254). (thans met de desa Pandansari vereenigd tot desa Pandanredjo). Een yoni en een oempak op erf van P. Kasni; een onbekapte beschreven steen, gevonden op het erf van Soerokarto werd overgebracht naar de desa Wagir (graf van Anglingdarmo).

D e s a T o e l o e s r e d j o (thans met de desa Bandjarredjo vereenigd tot de desa Sidorahajoe).

Op het erf van P. Amir een primitief bewerkt menschenbeeldje en een beschadigde makaraspuier.

G o e n o e n g K e k e p (kawigebergte), behoorende tot het gebied der desa Petoengsewoe.

Graf met beschreven steen.

D e s a A r d j o s a r i (2257).

Op erf van P. Waido een beeld zonder kop; op sawah van P. Tasrip een yoni; in het gehucht Oeroeng-oeroeng resten van ondergrondsche waterleiding.

D e s a D j e d o n g (2256). Oeroeng-oeroeng (ondergrondsche waterleiding).

D e s a S e n g o n, thans met de desa Bedali vereenigd tot de desa Dalisodo, vijf oude graven.

De op de Goenoeng Katoe voorkomende oudheden zijn gelegen in het Onderdistrict Pakishadji van het district Senggoeroeh.

DISTRICT PENANGGOENGAN.

ONDERDISTRICT SISIR.

D e s a S i s i r (2263), op poenden (gehucht Kalisari) in een waringinboom een doerga.

Op de sawah van Hadji Saleh thans overgebracht naar het erf van de Kawedanan Batoe een steenen loemboeng, door midden gebroken, hoog ± 60 c.M., lengte nok 75 c.M., aan weerszijden op het dak 2 vogelfiguren (kippen); een voetstuk hoog 35 c.M., om het gat (middellijn 15 c.M.) een ronde lotusrand.

Op erf van Hadji Soekoer een „Watoelawang", een groote onbekapte steen waarbij geofferd wordt.

Op desaweg een yoni met afgebroken tuit 60 × 60 c.M., hoog 52 c.M., gat 20 × 20 c.M. en 3 platte vierkante steenen met ronde knop.

Op erf van Simin een platte vierkante steen met ronde knop.

Op badplaats Torong 2 beschadigde voetstukken, beide 60 × 60 c.M., een hoog 55, ander 60 c.M.

Op sawah van B. Sarimah eenige bekapte steenen.

Op sawah van Sodermo 2 beschadigde voetstukken en een tempelsluitstuk, 48 × 48 c.M., hoog 60 c.M., boven een bloemfiguur met als rand opstaande bloembladeren.

Op erf van B. Sawinah en thans overgebracht naar het erf van de Kawedanan Batoe een onvoltooide nandi, lang 75, hoog 50 c.M.; een yoni met afgebroken tuit.

Op Kawedananerf een zwaar beschadigd mannenbeeld, een idem doerga en een fragment van een beeld, alles afkomstig van het voormalige pasanggrahanerf te Batoe; verder een paaltje gevonden in een desaweg te Sisir; bovendien de voorwerpen afkomstig van de sawah van Hadji Saleh en het erf van B. Sawinah.

Op het erf van de voormalige pasanggrahan te Batoe eenige beelden, die in de wortels van een waringinboom zijn opgenomen.

Desa Ngaglik. (2262).

Eertijds bevonden zich om de bron in deze desa acht makaraspuiers, die zich thans bevinden op het erf van de voormalige Controleurswoning. Behalve bedoelde 8 makaraspuiers, twee nandi's en een trapvormig bekapte steen.

Desa Torongtoetoep (2278) (thans met de desa Torongklerek vereenigd tot desa Torongredjo).

Poenden watoeganden, aan de voet van de Goenoeng Ngoekir, op eenige hoopen steenen (graven?) 6 lingga's, een ronde platte steen met beschadigd bloemfiguur, een voetstukje (?) met gat en enkele bekapte steenen.

Desa Torongklerek (2277) (thans Torongredjo).

Te midden van sawahs een Ganeça met achterstuk, hoog 1 M., breed 90 c.M. een Ganeça zonder achterstuk, slurf, en beide achterarmen afgebroken, onder de haarstrengen krullen; hoog 70 c.M., breed 45 c.M., een nandi zonder kop lang 60 c.M., hoog 30 c.M. een een deksel. (?)

Desa Temas (2276)

Op een kerkhof een Ganeça, door midden gebroken, hoog 50 c.M., breed 25 c.M.; een Doerga, breed 20 c.M., waarvan de bovenste helft ontbreekt; een lingga, hoog 38 c.M; een nandi zonder kop, lang 20 en hoog 20 c.M; twee mannenbeelden dezelfde figuur voorstellend, tweearmig.

Op tegalan van P. Ali een yoni 51 × 51, hoog 45, gat 17 c.M; tuit lang 27, hoog 15 c.M.

Op erf van Kasan twee yoni's met afgebroken tuit en een yoni 62 × 62, hoog 55 c.M., tuit 30 c.M. lang en 22 c.M. hoog.

Op sawah van P. Paitoen een yoni 55 × 55, hoog 52, gat 12 c.M., tuit lang 27, hoog 18 c.M; een lingga hoog 48 c.M., middellijn 16 c.M; een drempelsteen (watoe sabak) lang 1,03, breed 0.33 M.; een steen met bloemfiguur 45 × 45 c.M., hoog 50 c.M.

Op erf van P. Semi een Yoni 63 × 63, hoog 57, gat 21 c.M., tuit lang 30, hoog 22 c.M; een deksel (vierkante platte steen met knop).

De in deze desa voorkomende yoni's hebben een dwarsen band over de tuit.

D e s a B e d j i (2260*b*).

Afkomstig van de tegalan, genaamd Djoerangdjero, en thans geplaatst aan den weg Malang-Batoe een voetstuk 56 × 60; hoog 58 c.M. gat 14 c.M. een yoni 37 × 37, hoog 36, tuit lang 14 c.M; een nandi zonder kop, lang 60, hoog 35 c.M.; een badplaats vide sub 2260*b* inventaris.

Eertijds zou in deze desa een beschreven steen (watoe sabak) gestaan hebben, het is niet meer na te gaan waarheen deze steen is overgebracht.

D e s a D j o e n w a t o e (thans met de desa Tlogoredjo vereenigd tot de desa Djoenredjo).

Op poenden een bekapte steen (topstuk).

D e s a T l o g o r e d j o (2260*a*) (thans Djoenredjo).

Een badplaats vide sub 2260*a* inventaris.

Op tegal van P. Moer bekapte steenen. In deze desa werden veel baksteenen fundamenten gevonden.

D e s a S o n g g o r i t i (2261) (thans met de desa Kloemoetan vereenigd tot de desa Songgokerto).

Cfm sub 2261 inventaris, aan de voet van de Radjegwesi.

ONDERDISTRICT DAOE.

D e s a D a o e (thans met de desa Semanding en Bandjartengah vereenigd tot de desa Soembersekar).

Een lingga op tegal (blok Soember).

D e s a S e n g k a l i n g (2289) (thans met de desa's Djetak en Djatimoeljo vereenigd tot de desa Moeljoagoeng), op poenden een yoni met afgebroken tuit, een banaspati (zonder onderkaak) op platte steen (70 × 47 c.M.) een kleine yoni en twee fragmenten van een baksteenen banaspati; op het erf van Njai Mini een lingga en een paaltje.

D e s a D j e t a k (2271) (thans Moeljoagoeng).

Een loempang (voetstuk?) op het erf van Kijai Satibin.

D e s a B e n d o e n g a n (thans met de desa's Plandoengan en Rambaan vereenigd tot de desa Landoengsari).

Heuvel van baksteenen, aan de voet een muur van bekapte steenen (balekambang) te midden van sawahs.

D e s a R a m b a a n (thans Landoengsari).

Heuveltje van baksteenen op sawah.

D e s a P e n a n g g o e n g a n (2273).

Beschreven onbekapte steen op het erf van den Heer Leenaerts, afkomstig van het erf van den Heer de Poortere te Gadang (district Malang), in de omgeving eenige makaraspuiers.

D e s a K e t a w a n g g e d e (2286).

Op sawah van P. Samirah een yoni 55×55, hoog 50, vierkant gat 19 c.M; een voetstuk 60×60, hoog 35, vierkant gat 25 c.M; een voetstuk 80 × 80, hoog 65, vierkant gat 22 c.M; opstaande rand en afvoergootje; acht ruw bekapte ronde steenen met een knop.

Op erf van P. Sartam een voetstuk 1, 14×62, hoog 62, met 3 vierkante gaten 15, 20 en 15 c.M.; tuit 20 × 25, hoog 43; het afvoergat loopt door de tuit, links en rechts een leeuwtje, onder de tuit een menschenfiguur met opgeheven handen. Verder een beschadigde Ganeça, een paaltje en eenige bewerkte steenen. Waarschijnlijk heeft op dit erf een tempeltje gestaan.

D e s a K a r a n g a s e m (thans met de desa's Badoet en Besoeki vereenigd tot de desa Karangbesoeki).

Twee loempangs (voetstukken?) en twee lingga's op het erf van P. Warni.

D e s a B a d o e t (2270) (thans Karangbesoeki).

Een tjandi.

D e s a B e s o e k i (thans Karangbesoeki).

Een tjandi.

D e s a M e r d j o s a r i (2285).

Op een verhoogd stukje grond twee fragmenten van een beschreven onbekapte steen met inscriptie; verschillende beschadigde beelden, voetstukken van beelden, ronde neuten met knoppen, een zeer beschadigde terracotta Ganeça, bekapte steenen en zeer veel Modjopaitsteenen.

Langs de westzijde van deze plaats in de sawah een fundament van bekapte steenen.

In de omgeving van deze plaats werd ± 5 jaar geleden een gouden beeldje en een beschreven steen gevonden, deze voorwerpen werden naar elders overgebracht.

Ten Oosten van bovenbedoelde plek een fundamant van Modjopaitsteenen waarop een yoni, op deze plaats werd gevonden het bovenstuk van een beeld met hoofdtooi, snor en puntbaard, thans geplaatst op bovenbedoelde verhoogde plek.

Ten Noord-Oosten van deze plaatsen een beeld met jaartal in kwadraatschrift.

Op erf van Djojoredjo (petinggi) wagen van Batara Soerja met gekruiste beenen, (het beeld is afgebroken); een beeld (jogi?) zonder hoofd; een sluitstuk van een tempel en drie makaraspuiers; een lingga middellijn 14, hoog 41 c.M., afkomstig van erf van van B. Rasman; lingga middellijn 17, hoog 54 c.M., afkomstig van erf van P. Paidjan; een platte ruw bekapte steen 70 × 50 c.M., dik 19 c.M., afkomstig van erf van P. Siti; bovenstuk van een vrouwenbeeld, uit de kali Brantas; een hoofd van een mannenbeeld met hoofdtooi, snor en puntbaard, gevonden in een heuveltje, waarin veel baksteenen, in het Zuiden van de desa.

Op erf van P. Legimin twee makara's 1,15 × 1,26 × 0,50.

Op sawah van P. Oesoep een Ganeça zonder kop en vier beschadigde beelden.

Op erf van Pawirosastro een vierkante steen 70 × 70, hoog 23, met rond gat, middellijn 42 c.M.

Op erf van P. Painem voetstuk, 51 × 49, rond gat, middellijn 21 c.M. In deze desa, onbekend waar, werd gevonden een platte bekapte steen met aan de eene zijde een inscriptie en aan de andere zijde een afbeelding van een tjandi, een hertekop en eenige cijfers in kwadraatschrift.

Op erf van P. Tasminah ronde steen met rond gat, hoog 52, middellijn 40 c.M; gat 10 c.M; een ronde neut met knop; een heuveltje van baksteenen en een vierkant bekapte steen met rond gat, 60 × 60, hoog 43, middellijn gat 42 c.M.

Op erf van P. Rahmi een vierkant bekapte steen met rond gat, 69 × 81, hoog 32, middellijn gat 45.

Op sawah van B. Ratemo een yoni met afgebroken tuit, 65 × 65, hoog 68, c.M.

In een desabrug naast het erf van P. Roes een bekapte steen 77 × 54, hoog 24 c.M; waarin een goot (talang) gekapt.

D e s a K a r o e m a n (thans met desa Goejangan vereenigd tot de desa Tlogomas).

Een beschreven onbekapte steen bij een bron.

Op erf van P. Sariah een onbekapte steen, waarin een rond gat met een rechthoekig bekapt onderstuk; een platte ruw bekapte steen met ronde gaten (doorboord); een platte ruw bekapte steen met drie ronde gaten; een onbekapte steen met twee platte vlakken; een onbekapte steen met vierkant nauw toeloopend gat.

Op sawah van P. Saitoen een yoni 47 × 47, hoog 42, vierkant gat 15 c.M; tuit lang 16, hoog 15 c.M.; een langwerpige steen met ronde knop.

Op een begraafplaats in de desa een nandi lang 60, hoog 35 c.M., zonder kop, op een lotuskussen en versiering om de bult; een middenstuk van een vierarmig beeld met veel versiering; een voetstuk met gekruiste beenen 35 × 60 c.M.; een beschadigde yoni met afgebroken tuit 85 × 85, hoog 53 c.M., gat 26 c.M. en twee lingga's.

Op poenden een oud graf waarop gestapelde Modjopaitsteenen, hierop het bovenstuk van een vierarmig beeld.

Op sawah van P. Legiman kwam vroeger een heuveltje van Modjopaitsteenen voor; uit de sawah werd opgegraven een yoni 96 × 96, hoog 1 M., tuit lang 32, breed 32, hoog 27 c.M., deze yoni werd overgebracht naar een stuk Gouvernementsgrond aan den weg Malang-Batoe op de grens van de desa's Karoeman en Dinojo.

Op sawah van P. Laibin yoni 72 × 72, hoog 74, tuit lang 24, breed 23, hoog 23 c.M., gat 23 c.M. Deze yoni werd overgebracht naar bovengenoemd stuk Gouvernementsgrond.

Desa Goejangan (2287) (thans Tlogomas).

Op poenden 12 ronde platte steenen met knoppen, een yogi en een Ganeça beide beschadigd; onder aan de helling nog een ronde platte steen met knop.

Op het erf van P. Seran een steenen bak, lang 1.76 M., breed 1 M., diep 30 c.M., bodem 30 × 1.03 M.

Bij de babakan Santri een onbekapte steen met grof daarin gekrast 7 × 7 vakken (bord voor een spel?) waarin ondiepe gaten.

Als neuten gebruikt voor de langgar van P. Irsam een yoni 45 × 45, hoog 31, tuit lang 17, hoog 14, breed 12; een yoni 61 × 61, hoog 60, tuit afgebroken; een yoni 42 × 42, hoog 31, tuit lang 16, hoog 14, breed 12; een voetstuk 45 × 45, hoog 32, met vierkant gat. Verder werden in deze desa gevonden oeroeng-oeroengs en stukjes bewerkt goud in een kali.

Desa Petoengsewoe. Een bekapte steen (watoeploso) op poenden.

Desa Koetjoer. Twee toegoes (lingga's?) op tegalan van B. Samir.

Desa Dinojo (2275).

Op beran van Hadji Salim vele Modjopaitsteenen. Van hier werden naar de desa Ketawangsari vervoerd een beschadigd beeld en een bekapte steen.

Op hetzelfde stuk grond aan de kali Brantas een onbekapte steen met inscriptie. Voor de woning van den Petinggi een makaraspuier afkomstig van de bron op het erf van B. Markati; een beschadigd bovenstuk van een Doergabeeld, afkomstig van het erf van B. Darmo en een beschadigd tweearmig vrouwenbeeld afkomstig van het erf van P. Ponirah.

Desa Areng Areng (2290) (thans Dadapredjo) op tegal van P. Rakim gevonden een kleine yoni met idem lingga.

Goenoeng Boetak (2273) (kawigebergte) behoorende tot het gebied der desa Gadingkoelon een graf. In het bosch Totokan een Ganeça met afgebroken slurf.

ONDERDISTRICT POENTEN.

Desa Poenten (2313). Op poenden vier lingga's.

Desa Soembergondo (2280).
Op sawah van P. Roemajah een nandi, yoni, een bekapte steen met versiering en twee beelden.

Desa Poerworedjo (thans met de desa Tindjomojo vereenigd tot de desa Sidomoeljo).
Op erf van P. Moek twee bekapte steenen.

Desa Boeloekerto (2264) (thans met de desa's Kliran en Tjangar vereenigd tot de desa Boeloekerto).
Op erf van P. Sariati een bekapte steen (balekambang).

Desa Binangoen (thans met de desa Boemiajoe vereenigd tet de desa Boemiadji).
Op tegal van P. Kamsi een nandi zonder kop en twee bekapte steenen.

Desa Toeloengredjo (2267). Op tegal van B. Andoen (poenden) op een groote onbekapte steen een bekapping.

DISTRICT NGANTANG.

ONDERDISTRICT NGANTANG.

Desa Kaoeman (2291) (thans met de desa's Prabon en Djatoes vereenigd tot de desa Kaoemredjo).

Op het erf van de Kawedanan twee kalakoppen met trapvormig achterstuk hoog 85 c.M., breed 75 c.M., afkomstig van het voormalige koffiepakhuis; een nandi lang 60 c.M., breed, 25 c.M., hoog 37 cM.., afkomstig van het gehucht Ngadiredjo, eertijds geplaatst op het voormalige pasanggrahanerf (oude desa Kebonsari thans geheeten Soemberagoeng); een Kalakop hoog 52, breed 75 c.M. van het voormalige pasanggrahanerf en afkomstig van het gehucht Kebonsari (desa Soemberagoeng); een voetstuk 35 × 32 c.M. hoog 37 c.M., gat 12 × 13 c.M., herkomst onbekend; steen bestaande uit 4 wanden (zonder bodem) 50 × 50 c.M., binnen 33 × 33 c.M., hoog 30 c.M., van voormalig pasanggrahanerf; een voetstuk 40 × 40 c.M., hoog 35 c.M., met rond nauw toeloopend gat, grootste diameter 25 c.M. op Kawedananerf opgegraven; een achtkantig paaltje met ronde kop met inscriptie „soekacitta", afkomstig van de desa Watoekidoel (thans desa Watoeredjo) totale lengte 60 c.M., kop 8 c.M., diameter 30 c.M.; een vierhoofdig beeld hoog 50 c.M., en een nandi lang 62 en hoog 30 c.M, beide afkomstig van het erf van Merto, desa Redjosari; een kleine lingga op het Kawedananerf gevonden.

Op het achtererf van de Kawedanan een watervat met jaartal, bovenvlak 56 c.M., gat 34 c.M. diep 61 c.M.

Op het erf van het B. Atin een bekapte steen (watoe kemloso).

Desa Redjosari (2308) (thans met de desa Ngadiredjo vereenigd tot de desa Soemberagoeng) (verg. 2292).

Een steenen pot zonder bodem of deksel, diameter boven 82 c.M., onder 1,25 M, gat boven 50 c.M. met inscriptie in kwadraatschrift.

Op het erf van Ardjo een kalakop (zal overgebracht worden naar het Kawedananerf).

Desa Ngadiredjo (thans Soemberagoeng). Een beeld; een bovengedeelte van een vierhoofdig beeld; een ondergedeelte van een beeld; een paaltje met knop.

Desa Watoekidoel (2301) (thans met de desa's Watoelor en Gadoe vereenigd tot de desa Watoeredjo).

Een paaltje met opschrift Soekacitta, overgebracht naar Kawedananerf te Ngantang (desa Kaoeman).

Op poenden vijf beelden en vijf bekapte steenen.

Desa Djombok.

In het bosch Dersono een vrouwenbeeld. Twee loempangs te midden van sawahs.

Desa Maron (2300) (thans met de desa's Lebak en Soekoredjo vereenigd tot de desa Moeljoredjo).

cfm inventaris sub 2300 d. i. het graf van Kijai gede Maron.

Op poenden een staand tweearmig vrouwenbeeldje, ± 40 c.M. hoog. In de desa aan den weg Poedjon-Ngantang een onbekapte steen met vijf krassen (watoegaroet).

Desa Sajang (2306).

In de koffietuin Glagahdowo een kalakop en een beeld.

Desa Gadoe.

Op de tegal van Kartotroeno een lingga.

ONDERDISTRICT POEDJON.

Desa Poedjonlor.

conform sub 2294 inventaris.

Desa Ngabab. (2298) verg. 2306.

Vijf beelden op de Koekoesan (een der Darawatitoppen) op een hoop kalisteenen; voor zoover bekend hebben deze beelden altijd hier gestaan.

Een steenen muur bestaande uit groote, goed afgewerkte steenen, ter lengte van 24 M.; niet ver hiervandaan een oud graf.

In de desa vóór de desaschool een yoni en twee linggas.

Desa Tawangsari.

Op een Inlandsch kerkhof op een hoop kalisteenen twee dierenbeeldjes.

Desa Sebaloeh. (thans met de desa Pandedjadjar vereenigd tot de desa Pandesari).

Conform 2297 inventaris.

Op de top van de eigenlijke Goenoeng Kawi ± 8 M. ten Noorden van de triangulatiepilaar een oud graf liggend op de hoogste van een zestal terrassen. 't Graf is lang 1.80 M., breed 1 M., aan hoofd- en voeteneinde een platte overeind staande steen.

ONDERDISTRICT SEKAR.

Desa Ladjo (thans met de desa's Babeh en Selobrodjo vereenigd tot de desa Bandjarredjo).

Op poenden Selokari conform sub 2303 inventaris.

Desa Selobrodjo (thans Bandjarredjo).

Conform sub 2293 inventaris.

Desa Binangsri (thans met de desa's Pakan en Tokolredjo vereenigd tot de desa Poerworedjo).

Op sawah van Saritroeno ten Westen van de kradjan een steen met afdrukken van dierenpooten (watoesabak).

Desa Pakan (thans Poerworedjo).

Conform sub 2304 inventaris en twee lingga's op een poenden in de desa.

Desa Ploembang (2305) (thans met de desa Sedawoen vereenigd tot de desa Pandansari).

In het gehucht Wonoredjo, eertijds behoord hebbend tot de desa Seloredjo een vierarmig beeld.

Desa Pagersari.

Vide sub 2296 inventaris. Vier beelden op een plaats genaamd Tjoengkoep Mangoe; twee beelden zouden indertijd zijn overgebracht naar het erf van de Controleurswoning te Batoe, waar zij thans niet meer zijn.

Bij deze beelden bekapte steenen.

ONDERDISTRICT KASEMBON.

Desa Kasembon.

Vide sub 2309 inventaris (een Ganeça en een beschadigd beeld).

Op de sawah van Kromoastro (gehucht Sepoedak) vier bekapte steenen waarvan twee met vele gaten.

Op de tegal van Wirjodikromo (gehucht Gadjahredjo) een steenen watervat.

Desa Pondok (thans met de desa Mendalan vereenigd tot de desa Pondokagoeng).

Conform sub 2312 inventaris.

Desa Bajem.

Conform sub 2310 inventaris.

In het gehucht Boeloeredjo werden op een tegalan van Kromotaroeno baksteenen fundamenten gevonden.

Desa Pait.

Op een oro-oro in het gehucht Barakan zes bekapte steenen.

Desa Kadjang (thans met de desa Poelosari vereenigd tot de desa Soekosari).

Op de sawah van Tjokro een onbekapte steen waarin een rond gat ± 15 voet diep.

Op de tegal van Mertodikromo op de Goenoeng Krengih (gehucht Soembersoeko) twee bekapte steenen en een steenen neut met ronde knop.

Desa Poelosari (thans Soekosari).

Op het erf van Drono (gehucht Mangir) een bekapte steen en een fragment van een bewerkte steen.

BIJLAGE O

HET KASTEEL BELGICA TE BANDA-NEIRA

DOOR

V. I. VAN DE WALL

I.

a. Naamsoorsprong.

Bij Generale Resolutie van 4 September 1611, het fortje door Pieter Both gebouwd „voltooyd zijnde, word Belgica of Nederland genaamd", omdat, zegt de Resolutie „het met de wapenen veroverd is." Sedert dien droegen de versterkingen die daarvoor in de plaats traden denzelfden naam, door sommige kroniekschrijvers verbasterd tot Belgicka of Bellegika.

b. Bouwgeschiedenis.

Nadat de eerste landvoogd der Compagnie Pieter Both, het vervallen fort Nassau [1]) van 1609 had doen herstellen, besloot hij op de helling van den heuvel, welke zich achter Nassau verheft, een klein fortje te bouwen, dat in 1611 gereed kwam en den naam van Belgica ontving. Deze versterking, van bescheiden afmetingen, had vier bolwerken, welke genoemd werden Both-punt, de Hoop, de Eendracht en 't Compagnie's punt. Waar dit primitieve bouwwerkje gestaan heeft, is niet met zekerheid te zeggen; gesproken wordt van „het noodig geoordeeld wordende fort Belgica, op de hoogte van Nassau gelegen" [2]). Op dat tijdstip waren op het eiland dus maar twee forten, Nassau en Belgica. Naar het schijnt werd in lateren tijd op den top van den heuvel een derde versterking aangelegd, ook een fortje van bescheiden afmetingen, dat Neira heette. Hiervan weten wij alleen, dat het in zeer slechten staat was en dat het woonverblijf ontzettend lekte.

De energieke Gouverneur Mr. Johan van Dam (1661-1665), de rechtsgeleerde krijgsman [3]), en de Raad van Banda, die waarschijnlijk drie versterkingen op zoo korten afstand te veel van het goede vonden, besloten in de eerste plaats het fortje Belgica, dat zeer bouwvallig was geworden, af te breken en daarvoor een grooter van meer gevechtswaarde op den heuveltop in de plaats te stellen. Van buiten zag het er nog vrij goed uit, maar van binnen was het niet om aan te zien. De nieuwe redoute Belgica kwam gereed op den 9den Augustus 1662, althans wij vinden vermeld dat op dien datum de soldaten haar betrokken. De steenen van het oude fortje waren voor de nieuwe redoute gebruikt, behalve de zware poort, die op de

---

[1]). Gesticht door Admiraal Verhoeven op de puinhoopen van een Portugeesch fort.

[2]). Belangrijk Verslag over den Staat van Banda en omliggende eilanden aan Z.E. den G.G. Jacob Mossel door den Raad Extra-Ordinair Reinier de Klerk. Uitgegeven door C. A. M. van Vliet bij W. P. van Stockum & Zoon, 's-Gravenhage 1894.

[3]). Zie „De Indische Gids, 30e jrg. I, 1908, het opstel getiteld: „Mr. Johan Van Dam gouverneur van Banda 1661 en van Amboina 1665," door W. E. van Dam van Isselt, bl. 124 en 269

helling staan bleef, als een kleine redoute apart. Op die manier won van Dam, die als zeer practisch bekend stond, de onderhoudskosten en de bezetting van een fortje uit van 30 à 40 man.

De kleine redoute Neira schijnt reeds vroeger te zijn geslecht, hetgeen niet onmogelijk is, als men weet, dat de Hooge Regeering te Batavia reeds in 1657 besloten had om op den top van den heuvel een kapitale versterking te bouwen en er zelfs met dat doel „den Ingenieur en Vaandrig Georg Everhard Rumpf", uit Ambon had heengezonden. Er was echter niets van gekomen, vermoedelijk door de hooge kosten.

Nauwelijks was de nieuwe redoute in gebruik genomen, of de Gouverneur en Directeur van Amboina, Simon Cos, in zijn kwaliteit van Commissaris der drie Oostersche Provinciën kwam voor eene inspectie van het Gouvernement te Neira aan. Hij arriveerde den 11den Augustus 1662 op het fregat „De Krab" en was vergezeld van Rumphius als bouwkundig Adviseur voor de Bandasche fortificaties [1]). Commissaris [2]) en Adviseur beraadslaagden over het nieuwe fort Belgica en togen tezamen naar den heuveltop. „Boven op den berg", zoo lezen wij „waer de redout Neira gelegen heeft, heeft syn E. met den mathematicus Rumphius, overleyt, hoedanigen sterckte aldaer, nae gelegenheyd van den berg, diende gemaekt te worden en bevonden, dat, ten aensien van de rondheyt des tops, niet gevoeglycker en is als een half acht kant, achter naer 't casteel met een huysken aengehecht, te meer, dewyl het geschut naer achteren noodsaakelyk rondom moet worden gebruykt tot bevrijding van 't geheele veld en bij gelegen bergen, 't gunt door een viercant of ster-werk met spitse hoecken, gelyk het te vooren by den gouverneur van Dam voorgenomen was, niet en is te doen en van geen genoegsame defensie en soude syn om de ongemeene kleenheyd konnende het corpus, daer het geschut soude staen, niet wijder als 16 voeten vallen, ook de zijden mits de kleenheyd, en scherpte der hoecken, niet gedefendeert, mitsgaders het geschut nae de laegte gebruykt werden".

Van de nieuwe redoute Belgica wordt overigens niet veel gezegd, Commissaris en Adviseur besloten genadiglijk tot haar behoud: „Van de redout Belgica, is hier vooren vermaent, zynde hoog $16^1/_2$, de zyden wyd 16 en 18 voeten, dat daer tot een wachthuys niet qualyk komt en gelaaten mag werden".

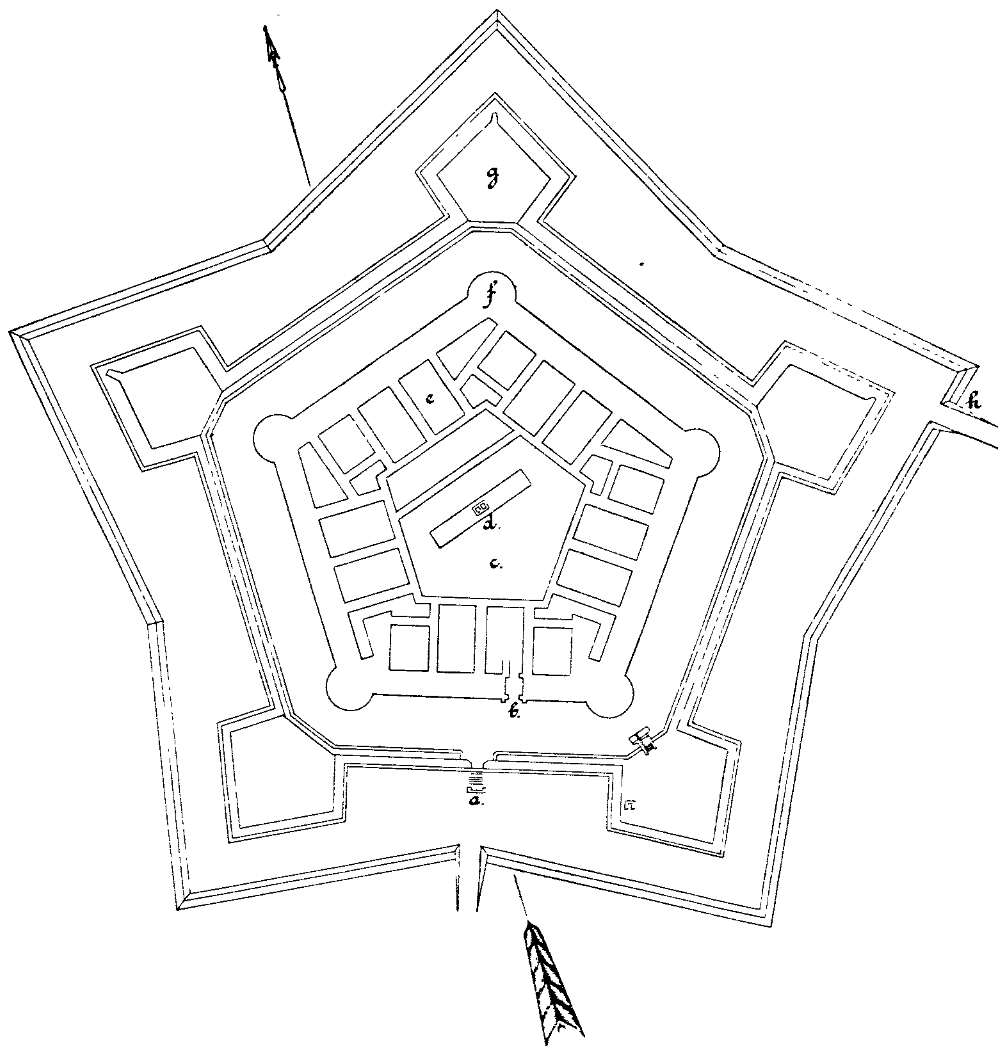
Ook deze conferentie had geen daadwerkelijke gevolgen. Het zou nog vijf jaren duren, eer de grootsche plannen zouden worden verwezenlijkt en wel door een anderen Commissaris met veldheerstalenten, die niet van veel woorden hield. Eerst den vermaarden Cornelis Speelman gelukte het dit jarenlang gekoesterd plan ten uitvoer te brengen. Hij was als Admiraal en Krijgsoverste, Super-intendent voor Makasser, Commissaris voor de Molukken en Raad-Extra-Ordinair den 24sten November 1666 met een aanzienlijke vloot naar zijn bestemming vertrokken en ongeveer in Maart 1667 in de Molukken gearriveerd. [3])

---

[1]). Dit was dus de tweede maal, dat de groote geleerde te Banda kwam. Het vermoeden is niet ongegrond, dat hij in groote trekken Banda's defensie-plan heeft aangegeven.

[2]). Zijn Rapport verscheen als „Een breede ouverture van de gelegenheyd van Banda" in het Daghregister gehouden in 't Casteel Batavia van 15 Juny 1663.

[3]). Daghregister gehouden in 't Casteel Batavia van 24 November 1666.

Plattegrond van het Fort Belgica te Banda-Neira.

Schaal 1 : 500.

- *a.* *Toegangspoort met houten trap.*
- *b.* *Tonvormige doorgang naar het binnenplein.*
- *c.* *Binnenplein.*
- *d.* *Waterreservoir.*
- *e.* *Gewelven.*
- *f.* *Ronde bastions van het tweede bolwerk.*
- *g.* *Puntige bastions van het eerste bolwerk.*
- *h.* *Uitvalspoort.*

Hij vond de plaats, waar eens het fortje Neira gestaan had, zoo gunstig voor een groote sterkte, dat hij den ingenieur de Leeuw, die zich in zijn gezelschap bevond, opdroeg dit werk ten uitvoer te brengen. Dat de Hooge Regeering den dapperen Admiraal, die zich zoo te Makasser had onderscheiden [1]) niet gaarne iets weigerde, was zeker op dit besluit van grooten invloed. Het bestaande bolwerk, de redoute Belgica, oud en bouwvallig geworden zijnde, — het was immers van oud materiaal gebouwd en in een jaar tijds voltooid — zou afgebroken worden.

Zoo verrees dus het „kapitale kasteel" Belgica III van 1672/3 — het fortje Belgica I van 1611 was afgebroken, evenals de redoute Belgica II van 1662 — dit juweeltje van vaderlandsche vestingbouwkunde, dat heden ten dage nog het stadje Neira tot sieraad strekt.

Intusschen was het toen zoo ver nog niet.

De Leeuw had met veel moeielijkheden te kampen. De aanleg alleen kostte veel geld, het nivelleeren van den rotsachtigen bodem [2]) en het slechten van de hoogte, het transporteeren der zware materialen en het graven, vergde buitengewoon veel arbeid. Aan kalk en steen alleen werd uitgegeven 42.000 gld., 't graven en metselen van den grond kostte 24.000 gld. en het slechten van den top 32.400 gld. Aan slavenloon werd uitgegeven de som van 58.650 gld. In 1669 kon men eerst beginnen met het leggen der fundamenten en het bewerken van de bouwmaterialen, zooveel tijd had het afbreken der oude redoute Belgica en het effenen van den bodem gekost! Volgens de Memorie van Reinier de Klerk was het totaal der onkosten groot 309.802.15 gld. een som, die de tijdgenooten en ook wij niet buitensporig hoog vinden voor een dergelijk kolossaal bouwwerk, dat eigenlijk een dubbele sterkte was. Een bouwwerk, waarvoor het nivelleeren van den grond alleen reeds 19 maanden tijds vorderde, dat dus feitelijk slechts in een drietal jaren was tot stand gekomen, want het kwam vrijwel gereed tusschen 1672 en 1673!

Drie ton gouds was werkelijk niet te veel, maar deze som had nog veel minder kunnen zijn, als er niet zoo veel geld verdwenen was in de zakken van degenen, die met het toezicht op den bouw waren belast. Er was natuurlijk, zooals het altijd ging, duchtig geknoeid en de Commissaris Robertus Padtbrugge [3]), wien een tiental jaren later opgedragen werd een en ander te onderzoeken, bekent ruiterlijk, dat hij er niet achter is kunnen komen. De daders lagen op het kerkhof, knap was hij die ze vinden kon! Men was zelfs zoo slim geweest, alles wat met den bouw had uit te staan gehad te verbergen, zoodat de Commissaris niets vond, dat compromit-

---

[1]). De algeheele onderwerping van het Makassaarsche rijk volgde eerst later, op 24 Juni 1669.

[2]). Dit werd „affkruyden" genoemd.

[3]). Gouverneur en Directeur van Amboina (1683-1687). Het Verslag van deze inspectie heet: „Eerbiedigs Rapport der verrigtinge van den Expres Commissaris haarer H.Edns. der Oostelijke Provintien, Robbertus Padtbrugge in zijne onderzoekinge uit de Moluccos vertreckende wegens den toestand, Staat en gelegenthd. der zaken, wel voornamentlijken Banda, ende ten dele in Amboina gedaan en overgesonden aan Zijn Wel Edt. den Heere Gouverneur-Generaal en E.E. Heren van Nederlandsch India 27 September 1683, in hs. aanwezig in het Lands Archief alhier.

teeren kon. Eindelijk na lang vragen en zoeken werd uit een der torens van Belgica, door vocht bedorven, gescheurd en beduimeld tevoorschijn gehaald „een Cortverthoninge in Lighamelijken Standt der vestingen", waarop men niet bijgewerkt, hetgeen verbeterd en niet aangegeven had, hetgeen reeds gebouwd was. Padtbrugge klaagt, dat er geen enkel instrument te vinden was om de afmetingen op te maken. Eindelijk komt men aandragen met „een kopere scheeps-astrolabum", het eenige wat aan meetwerktuigen in geheel Banda te vinden was!

Het onderzoek naar de kosten van Belgica zal hem wel menig zweetdruppeltje hebben gekost, ook van de zijde der perkeniers moest hij harde woorden verduren. De voornaamste perkeniers, die tegenwoordig waren bij dit onderzoek, vielen hem aan daar zij de onkosten, de omstandigheden in aanmerking genomen, volstrekt niet veel vonden, en deze in elk geval zulk een onderzoek niet wettigden, m.a.w. de Compagnie mocht dankbaar zijn, dat het reusachtige bouwwerk betrekkelijk zoo weinig had gekost! Den Commissaris werd „toe geduwt" — dat staat er letterlijk —, dat „(zij) wel wenschten d'E. Compie zomwylen dusdanige vestinge wilde bouwen, waer aen de slaven seer wel te passe comen, en 't geldt aldus onder de luyden geraakt: het Landt is dog altemael 's Comps. met alle de sterktens, en met sware lasten en kosten van nodige besettinge, al waar — zoo besloten zij niet zonder ironie — er dan ook niet een noteboom! [1])

De Heeren te Batavia mochten mopperen zooveel zij wilden, het „kapitale kasteel" was tot stand gekomen en troonde hoog boven het stadje uit, trotsch en fier, als een sprekend zinnebeeld van de macht der Compagnie. De bijzonderheid van deze versterking was, dat de kundige de Leeuw haar op Europeesche wijze gebouwd had, in tegenstelling met de meeste Compagnie's forten[2]), die weinig meer dan een groep gebouwen waren, omgeven door vier beschermende muren. Ditmaal nu eens niet de traditioneele pakhuizen met een put en een kruitkelder in een kleine benauwde ruimte, ingesloten door dikke muren van koraalsteen, maar een vesting in den waren zin des woords, ter verdediging van het Gouvernement tegen elken vijand!

Belgica is gebouwd als een dubbel bolwerk, bestaande uit een vijfhoek met vijf ronde bastions, gelegen binnen een lager liggenden vijfhoek met vijf puntige bastions, zoodat de zijden dier beide vijfhoeken evenwijdig aan elkander loopen. De vijf boven-bastions droegen de volgende namen: Het Palge-bolwerk, het Leugenaers-

---

1). De perkeniers durfden zoo hoogen toon aanslaan, omdat zij toen een gulden tijd beleefden en zich als koningen op hun perken gevoelden.

2). 's Compagnie's versterkingen werden onderscheiden in:
1. „Capitale Casteelen".
2. „Mindere Fortressen".
3. „Groote halve maanen".
4. „Redouten en halve maanen".
5. „Buytenposten".

bolwerk, het Moorse-bolwerk, het Metaale-bolwerk en het Klokke-bolwerk. Zij droegen elk een hoogen, ronden kruittoren, welke vijf zware torens [1]) niet weinig bijdroegen tot den imposanten indruk van het geheel, en voor elken schipper even zoovele bakens in zee waren. Hierin werd de geheele munitie-voorraad van het gouvernement bewaard, zoo werd den volke althans verkondigd. De waarheid was echter, zoo lezen wij in lateren tijd, dat er maar twee van in gebruik waren, en de andere onbruikbaar waren wegens lekkage. Toen het met deze twee ook zoover gekomen was, haastte zich de zeer verdienstelijke Gouverneur Reinier de Klerk (1748-1753), de latere Gouverneur-Generaal, een apart kruithuis te bouwen.

De hoofdpoort werd gebouwd op den lagen platvorm van den eersten vijfhoek en leidt met zijn tonvormig gewelf naar het binnenplein, waarop alle gewelven, in de muren met schuin afloopende faces gebouwd, uitkomen. Deze gewelven, drie-en-twintig in getal, waarvan de meeste met elkander en met de boven- en beneden-bastions in verbinding staan, middels trappen en onderaardsche gangen, waren tot verblijven bestemd van de 400 krijgslieden, die de bezetting uitmaakten van het Kasteel, dat met 58 stukken geschut bewapend werd. [2]) De allereerste opgang naar de sterkte, d.w.z. de overgang van den beganen grond naar den eersten platvorm, was vrij primitief: een houten trap, die in tijden van nood eenvoudig opgehaald werd. Het ontbreken van slotgracht en ophaalbruggen deed wel afbreuk aan den grootschen indruk, wat echter door de vijf torens ruimschoots werd vergoed. Op het rechter-benedenbastion werd een wachthuisje gebouwd, op het Klokkebolwerk bevond zich, de naam zegt het reeds, de klokkestand, terwijl een uitgespaarde gang de benedenbastions met elkander verbond. De boven- en beneden-gordijnen, massieve muren van gekapte steen, zonder een middenlaag van zand, werden van borstweringen en bonnets voorzien.

Toen het Kasteel als gereed was afgeleverd, scheen de kwestie van de watervoorziening nog niet te zijn opgelost en bevond zich put noch waterbak in de sterkte. Vermoedelijk behielp de bezetting zich eerst met water uit een put in het fort Nassau. De looden goten, die langs de kruittorens en muren loopen om het regenwater op te vangen, bestonden toen nog niet. Zulks beviel den Commissaris Padtbrugge volstrekt niet en hij merkte dan ook daaromtrent het volgende op: „Van binnen zoude men 't werk voltoydt mogen achten waar er den Put in, off waeren de waterbacken gemaekt, dog nu geen van beyden zynde, mogte men, hoe bekrompen de plaatse binnen ook is, nogh wel onderstaan, off er geen put te graven, en wellen zoo wel als buyten te vinden zullen zijn, d'meeste swarigheid zal het

[1]). Deze vijf torens, die gedurende eeuwen de trots van Banda en zijn bewoners hebben uitgemaakt, kwamen helaas treurig aan hun einde. Zie hierover O. V. 3e kw. 1921 blz. 106.

[2]). Een officieele opgave van 1683 geeft de sterkte van geheel Banda aan als 443 man, w.o. 1 luitenant, 4 vaandrigs, 18 sergeanten, 45 corporaals, 370 schildergasten en 5 trommelslagers (zonder de buitenposten), deze inbegrepen telde alles toen 656 man.

ontmoeten van groote keystenen zyn, die off boven gevonden, off met daar by zyden wat lager zoodanige kuijlen te graven, daar men die nogh laten in rollen en bergen uit den weg dienen gearbeidt, immers men mogt in den zake van zoodanigen belange, daaraan nogh wel diens twee off drie hondert rDrs. wagen, enz."

De aanleg van waterbak of put hing ten nauwste samen met den onderaardschen gang, [1]) waarmede men de Kasteelen Nassau en Belgica wilde verbinden. „'t Maaken van den onderaartschen gangh uit Nassau naar Belgica," zoo gaat dan de Commissaris verder, „die hoog nodig zal zijn, selfs zoo wijdt dat men 't Canon daar langs in tijden van Noodt en dat men Nassau zou moeten verlaten, zoude mogen naar boven slepen, andersints zoude men uit d' put van buyten, even boven 't water zulq konnen onderstaan, en sien het in 't midden van Belgica te brengen, zijnde 't water dat in de put buijten is, zoo goedt als enigh water wesen kan, en veel beter dan 't Commers [2]) en is de toevloeijinge zoo groot, dat beswaarlijk eens te krijgen is."

Daarenboven was men het nog niet eens over de vraag, of er een put zou gegraven worden of een waterbak, en in het laatste geval, of men zich zou bepalen tot een groote waterbak of vier kleinere. Deze laatste zouden, speciaal met het oog op de menigvuldige aardbevingen, niet zoo spoedig gevaar loopen vaneen te splijten, als een groote gemetselde bak.

Nadat al deze moeielijkheden overwonnen waren en de Hooge Regeering in dezen om advies gevraagd was, kwam de onderaardsche gang tot stand. Zij had haar ingang even boven den waterspiegel van de groote waterput in het kasteel Nassau en haar uitgang in de groote langwerpige waterbak, die was aangelegd ongeveer in het midden van het slotplein van Belgica. Begrijpelijk is, dat deze put, waarvan het wel en wee van Banda's bevolking afhing, daar zij niet alleen haar verdedigers voorzag van goed drinkwater, maar ook de geheime sleutel was van het onneembare Belgica, zwaar werd versterkt, opgehoogd en van muren voorzien; te meer daar zij tevoren maar eenvoudig met graszoden was omgeven, terwijl een haag van „kromhakige doorns, in de wandelinge graatjes genaamt" haar voor nieuwsgierige blikken verborg. Toen ook dit plan behandeld en ten uitvoer was gelegd, kon dan eindelijk op het einde der zeventiende eeuw, het Kasteel Belgica als voltooid worden beschouwd.

In de talrijke rapporten en memories betreffende de fortificaties en de defensie van Banda uit de achttiende eeuw heeft Belgica steeds een bonne marque gehad. Het Kasteel was het eenige lichtpunt in de droevige duisternis van verwaarloozing, waarin zich de vervallen vestingwerken bevonden.

---

[1]). Deze onderaardsche gang is nog aanwezig. De ingang is de bewuste put die geheel buiten haar verband is gerukt en bezijden de straatweg achter de ruïne van Nassau te Neira staat. De uitgang is de waterbak op het slotplein van Belgica.

[2]). Combir, een notenperk op het eiland Lonthoir, de eenige plaats in Banda, waar stroomend water te vinden was. Een kleine redoute beschermde deze „Waterplaats".

Als Padtbrugge spreekt van deze vesting als van „een vijfpuntige Burgtcroon boven Nassauwens Hooft", de Gouverneur Reinicus Siersma [1]) van „het treffelijke Kasteel Belgica, waarvan ik de weerga in Indien niet en weet", een ander landvoogd, Jacques Barriël [2]) haar noemt „De Beschermer van Banda" en Reinier de Klerk haar beschrijft als „de eenigste sterkte, die in Nederl. Indië voor onwinbaar kan worden gehouden", dan kunnen wij niet anders zeggen dan dat de trots en bewondering der tijdgenooten volkomen gerechtvaardigd was.

Weltevreden, Januari 1924.

[1]). Memorie van Reinicus Siersma, Gouverneur en Directeur van Banda (1753-1755), gedat. 1 Juny 1755, aanwezig in hs. in het Landsarchief alhier.

[2]). Memorie van Jacques Barriël, Gouverneur en Directeur van Banda (1755-1761), gedat. 12 December 1761, als boven.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi